

ŽMOGAUS TEISIŲ STEBĖJIMO INSTITUTAS

**ŽMOGAUS TEISIŲ
ĮGYVENDINIMAS LIETUVOJE
2007–2008
APŽVALGA**

Vilnius
2009

ŽMOGAUS TEISIŲ STEBĖJIMO INSTITUTAS

**ŽMOGAUS TEISIŲ
ĮGYVENDINIMAS LIETUVOJE
2007–2008**

APŽVALGA

Vilnius
2009

UDK 342.7(474.5)
Žm-09

Redakcinė kolegija:

Henrikas Mickevičius, Jolanta Samuolytė, Dovilė Šakalienė

**Knygos leidimą parėmė
Jungtinių Tautų vystymo programa Lietuvoje**

TURINYS			
APIE MUS	4	MOTERŲ TEISĖS	57
PRATARMĖ	5	Padėtis darbo rinkoje	57
SANTRAUKA	9	Moterų skurdas	59
TEISĖ Į POLITINĮ DALYVAVIMĄ	12	Diskriminacinės šeimos sąvokos įtvirtinimas	60
Problemos, susijusios su teise rinkti ir būti išrinktam	12	Moterų reprodukcinės teisės	61
Nepagrįstas piliečių referendumo ir įstatymų leidybos iniciatyvų ribojimas	13	Smurtas šeimoje ir seksualinis išnaudojimas	62
Ribotos piliečių galimybės dalyvauti teisėkūros procesuose ir priimant administracinio reglamentavimo aktus	14	VAIKO TEISĖS	65
Neįgyvendinta <i>actio popularis</i> teisė	15	Vaikų gerovės suvokimas	65
TEISĖ Į SAVIRAIŠKOS LAISVĘ	18	Vaikų skurdas	65
Žiniasklaidos skaidrumo problema	18	Emigrantų vaikai	66
Nepakankamas užsakomosios žiniasklaidos teisinis reguliavimas	19	Smurtas	67
Žurnalistų veiklos ribojimai	22	Psichologinės pagalbos prieinamumas	68
Saviraiškos laisvės ribų peržengimas: internetinių komentarų problema	23	Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumas	68
TEISĖ Į PRIVATAUS GYVENIMO GERBIMĄ	26	Vaiko teisių apsaugos institucijų bendradarbiavimo stoka	69
Asmens duomenų pažeidžiamumas	26	NEĮGALIŲJŲ TEISĖS	72
Toliesnis žmonių stebėjimo plitimas	29	Visuomenės požiūris į psichikos neįgaliuosius	72
Privatumo apsaugos problemos žiniasklaidoje	30	Teisės į darbą užtikrinimas	72
Besitęsianti vardų ir pavardžių rašymo problema	33	<i>Asmenų su psichine negalia padėtis</i>	72
TEISĖ Į TEISINGĄ TEISMĄ	37	<i>Asmenų su fizine negalia padėtis</i>	74
Šiurkštūs teisės į teisingą teismą pažeidimai	37	Aplinkos pritaikymas fizinei negaliai turintiems asmenims	74
Proporcingumo principo taikymas, laikinai sulaikant ir suimant asmenis ikiteisminio tyrimo metu	39	<i>Viešosios aplinkos pritaikymas</i>	74
Vengimas spręsti teismų sistemos problemas	40	<i>Gyvenamųjų patalpų pritaikymas</i>	75
Konstitucinio Teismo prieinamumo problema	40	<i>Informacinės aplinkos pritaikymas</i>	75
Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos veiksmingumas	42	Balsavimo teisės užtikrinimas	75
Antstolių veiklos problemos	43	Neveiksnumo pripažinimas ir globos nustatymas	75
DISKRIMINACIJA, RASIZMAS, ANTISEMITIZMAS IR KITOS NEPAKANTUMO APRAIŠKOS	46	Priverstinis asmenų hospitalizavimas	77
Ksenofobijos, rasizmo ir antisemitizmo proveržis	46	Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimas	78
Romų situacija nesikeičia	48	ĮKALINTŲ ASMENŲ TEISĖS	82
Nepakantumas seksualinėms mažumoms	50	Nuteistųjų subkultūros problema	82
Kitos netolerancijos ir diskriminacijos apraiškos	52	Narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo problema	83
		Įkalinimo įstaigų perpildymas	83
		Nepakankamas įkalinimų asmenų užimtumas	84
		Įkalinimo įstaigų darbuotojų kaitos, profesionalumo ir jų trūkumo problemos	85
		Netinkamas konfliktų sprendimas įkalinimo įstaigose	86
		Atvirų kalinimo formų netaikymas	87
		PACIENTŲ TEISĖS	90
		Sveikatos paslaugų prieinamumo problema	91
		Sveikatos paslaugų kokybės, pacientų saugos problema	92
		Vaistų prieinamumo problema	93
		Teisės į informaciją užtikrinimas	93
		Teisinio reguliavimo spragos	94

APIE MUS

Žmogaus teisių stebėjimo institutas (ŽTSI) yra nepriklausoma nevyriausybinė organizacija, įsteigta 2003 metais, siekianti ugdyti atvirą demokratinę visuomenę įtvirtinant žmogaus teises ir laisves.

Instituto strateginiai tikslai:

- Plėtoti Lietuvos pilietinės visuomenės gebėjimus stebėti ir veikti valstybinę žmogaus teisių politiką ir praktiką;
- Skatinti žmones naudotis žmogaus teisėmis ir prireikus padėti jas apginti;
- Plėtoti žmogaus teisėms pagarbią kultūrą Lietuvoje:
 - keliant į viešumą žmogaus teisių pažeidimo atvejus, jų priežastis ir padarinius,
 - skatinant viešas diskusijas ir dialogą tarp piliečių ir valstybės institucijų su žmogaus teisių užtikrinimu susijusiais klausimais,
 - motyvuojant valstybės institucijas ir pareigūnus efektyviai to-

bulinti teisės aktus, programas ir paslaugas, orientuotas į žmogaus orumo, žmogaus teisių apsaugos įtvirtinimą,

- raginant valdžios institucijas atsiskaityti visuomenei dėl politikos ir praktikos, liečiančios žmogaus teisių apsaugą.

Instituto veiklos sritys:

- ŽTSI veikia kaip nepriklausomas valstybės politikos, teisėkūros ir praktikos žmogaus teisių srityje stebėsenos mechanizmas,
 - vykdydamas kasdienę valstybės institucijų ir teismų darbo stebėseną ir
 - viešai reaguodamas į padarytus ar potencialius žmogaus teisių pažeidimus;
- Rengia ir įgyvendina ilgalaikes programas ir projektus, atsižvelgdamas į konkrečių žmogaus teisių svarbą, įtvirtinant atvirą demokratinę visuomenę, atskirų žmonių grupių pažeidžiamumą ir ribotą gebėjimą apsaugoti savo teises. Dabartinės prioritinės darbo sritys:
 - kova su rasizmu, antisemitizmu, ksenofobija, homofobija, kitomis netolerancijos ir diskriminacijos apraiškomis,
 - teisė į privataus gyvenimo gerbimą, apimant asmens duomenų apsaugą ir privatumo apsaugą elektroninėje erdvėje,

- teisė į teisingą teismą, įskaitant teisminės valdžios organizavimą ir funkcionavimą,
- asmenų, esančių uždaroje institucijose, teisės, pirmiausia psichikos sveikatos institucijų pacientų, ir vaikų namuose ar specializuotose ugdymo įstaigose gyvenančių asmenų;
- Atlieka tyrimus, rengia išvadas ir rekomendacijas ir supažindina su tyrimų rezultatais ir rekomendacijomis visuomenę, valstybės institucijas;
- Inicijuoja strategines bylas teismuose, t. y. bylas, liečiančias didelę asmenų grupę arba itin svarbų klausimą, kuris nėra sprendžiamas, naudojant politinius mechanizmus, arba teikia teisinę pagalbą jas rengiant ir nagrinėjant;
- Rengia alternatyvias ataskaitas tarptautinėms žmogaus teisių institucijoms;
- Organizuoja renginius, kurių tikslas – didinti visuomenės narių sąmoningumą žmogaus teisių srityje, informuoti apie jų turinį ir galimybes jas ginti.

Pratarmė

2008 metų kovo mėnesį Vilniuje įvykusios tarptautinės konferencijos *Nacionalinės žmogaus teisių institucijos įsteigimas Lietuvoje: poreikis ir galimybės* rezoliucija priminė, kad šiuolaikinis Lietuvos valstybingumas yra grindžiamas žmogaus teisėmis, o žmogaus teisių užtikrinimas yra veiksmingos demokratijos prielaida. Rezoliucijoje konstatuota, kad, formuojant politinę darbotvarkę Lietuvoje, nepakankamai atsižvelgiama į žmogaus teisių įgyvendinimo svarbą, todėl šalyje nemažėja su žmogaus teisių užtikrinimu susijusių problemų, tarp jų žmogaus teisių, kurios yra esminės veiksmingos demokratijos funkcionavimui, pažeidimų – teisės į saviraiškos laisvę, teisės į privataus gyvenimo gerbimą, teisės į teisingą teismą, diskriminacijos draudimo.

Šias išvadas parėmė ir 2008 metų rinkimų į Lietuvos Respublikos Seimą programų analizė. Ji atskleidė, kad Lietuvos politinės partijos žmogaus teisių apsaugą supranta nepagrįstai siaurai – ji dažniausiai siejama su teisės sistemos, teisėsaugos institucijų ir teismų veikimu atkuriant pažeistas teises. Rečiau žmogaus teisių užtikrinimas yra siejamas su valstybės tarnybos funkcionavimu. Tradicinės socialinės ir ekonominės teisės,

solidarumo teisės (teisė į darbą, teisė į švietimą, teisė į sveikatos apsaugą, teisė į švarią aplinką) išvis nesuvokiamos kaip žmogaus teisės. Itin mažai dėmesio programos skyrė žmogaus teisėms, kurios susijusios su besikeičiančia politine, socialine, ekonomine ir technologine aplinka – globalizacija, integravimusi į Vakarų politinę ir kultūrinę erdvę, naujų technologijų plėtra ir skverbimusi į privatumą, etninės, rasinės ir kitokios gyventojų įvairovės Lietuvoje augimu, Europos Sąjungos lygių galimybių politika.

Politinės partijos neišvengė populizmo, paberdamos neįgyvendinamų, perteklinių pažadų, tokių kaip teisėjų rinkimai, geros kokybės advokatų paslaugų užtikrinimas, kreipimosi į Europos žmogaus teisių teismą ir Europos teisingumo teismą vadovo parengimas, „darnių, gerų, tradicinių, atsakingų“ šeimų rėmimas, Lietuvos piliečių pažeistų teisių užsienio valstybėse gynimo šių valstybių teisinėse institucijose mechanizmo sukūrimas, siekis, kad „Lietuvoje nebūtų teisminių politinių procesų, nukreiptų prieš politinius oponentus ir atimančių konstitucinę piliečių teisę kritikuoti valstybės pareigūnus ar pažeidžiančių piliečių įsitikinimų, nuomonių ir žodžio laisvę“, „homoseksualistų“ paradų draudimai ir t. t.

Tuo pat metu partijų programos neskyrė dėmesio rimtoms problemoms, tokioms kaip institucinės žmogaus teisių apsaugos sistemos stiprinimas, siekiant, kad ji būtų nukreipta ne vien į teisėsaugos institucijų, teismų retroaktyvų darbą su žmogaus teisių pažeidimais, bet ir proaktyvų ekspertinį darbą, kuris padėtų formuoti racionalią ir veiksmingą nacionalinę žmogaus teisių politiką. Minėtos tarptautinės konferencijos dalyviai konstatavo, kad Lietuvoje nėra žmogaus teisių institucijos, kuri stebėtų tarptautinių įsipareigojimų nacionaliniu lygmeniu įgyvendinimą, analizuotų žmogaus teisių situaciją, atliktų teisės aktų ekspertizę, identifikuotų su žmogaus teisių apsauga susijusias problemas, siūlytų jų sprendimo būdus, koordinuotų bendradarbiavimą tarp nacionalinių, regioninių ir tarptautinių institucijų, dirbtų kitą analitinį, švietėjišką ir organizacinį darbą.

Toks darbas būtinas, jei norime sumažinti vis didėjantį žmonių nesaugumo jausmą, laisvės ir teisingumo stokos suvokimą, nepasitikėjimą valstybės institucijomis, užkirsti kelią ekonomiškai žalingai emigracijai ir grąžinti emigrantus, kurti sąlygas nuosekliai Lietuvos ekonomikos raidai, gerinti Lietuvos kaip solidžios ir lygiavertės valstybės patikimumą tarptautinės bendruomenės akyse.

Bendrai vertinant padėtį aptariamuoju laikotarpiu, tenka konstatuoti, kad žmogaus teisių padėties blogėjimo nuo įstojimo į Europos Sąjungą laiko tendencija išliko. Pristatoma apžvalga tik išryškina daugelį probleminių sričių ir pateikia šiurkščių žmogaus teisių pažeidimų pavyzdžių, tačiau problemų ir pažeidimų sąrašą būtų galima tęsti. 2007–2008 metais gauta nemažai skundų dėl žmogaus teisių pažeidimų policijos veikloje. Išliko rimtų problemų užtikrinant nusi kaltimų aukų teises. 2008 metais Europos žmogaus teisių teismas pirmą kartą pripažino Lietuvą pažeidus teisę į gyvybę. Toliau ryškėjo tendencija ignoruoti Europos žmogaus teisių teismo sprendimus. Apžvalgos rengimo metu Lietuva lieka neįgyvendinusi daugelio šio tarptautinio teismo sprendimų, tarp jų priimtų dar 2004–2005 metais.

Blogėjant žmogaus teisių padėčiai, mažėja žmonių pasitikėjimas valstybės institucijomis, kurios privalo šias teises ginti. 2008 metų pabaigoje atlikta visuomenės nuomonės apklausa parodė, kad keturi penktadaliai respondentų, manančių, kad jų teisės buvo pažeistos, dėl to niekur nesikreipė, iš jų beveik 80 proc. tai motyvavo netikėjimu, kad gaus efektyvią pagalbą. Analogiškoje 2006 metų apklausoje tokių buvo mažiau. Taip pat akį rėžia tai, kad tarp respon-

dentų, kurie kreipėsi dėl jų pažeistų teisių (tokių 2008 metais, palyginti su 2006-aisiais, sumažėjo nuo 26 proc. iki 21 proc.), net 40 proc. kreipėsi ne į teismą, prokuratūrą, policiją ir net ne į Seimą ar žiniasklaidą, o „kitur“.

2008 metais pasirodė mokslškai pagrįstas tiesioginio ryšio tarp nerimą keliančių emigracijos mastų ir nepatenkinamos žmogaus teisių padėties Lietuvoje įrodymas. Vytauto Didžiojo universiteto mokslininkų Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje iškūrusių lietuvių atlikta apklausa parodė, jog dauguma emigrantų į Lietuvą negrįžta ne dėl ekonominių priežasčių, o dėl to, kad svetur geriau užtikrintas saugumas, laisvė ir kitokie, labiau pagarbūs, santykiai tarp žmonių.

Tarp sričių, kuriose Lietuvai reikėtų pasitempti gerinant verslo aplinką ir sykiu tikintis užsienio investicijų didėjimo, ekspertai mini teisės viršenybės įtvirtinimą, skaidresnį teismų darbą, nuosavybės apsaugos stiprinimą, viešojo administravimo gerinimą ir kitas efektyvaus žmogaus teisių įgyvendinimo veikiamas sritis.

Nepaisant akivaizdaus reikalingumo išplėsti politinės darbotvarkės žmogiškąjį matmenį, joje – neatsižvelgiant į

klestėjimo ar nuosmukio laikmetį – dominuoja nebrandžiai demokratijai būdingas požiūris, kad sėkminga ekonominė šalies raida nulems tokių „antraeilų“ sričių kaip žmogaus teisių užtikrinimas problemų sprendimą. Brandi demokratinė valstybė tuo ir skiriasi nuo kitų, kad pirmiausiai sukuriama aplinka, kurioje gerbiamas žmogaus orumas, laisvė, saugumas. Tokia aplinka sudaro palankias sąlygas kūrybiškai savirealizacijai, kuri ir lemia sėkmingą ekonominę ir socialinę šalies raidą.

Tikėdamasis, kad žmogaus teisių situacijos Lietuvoje 2007–2008 metais pristatymas prisidės prie viešos diskusijos apie žmogaus teisių svarbą tolesnei valstybės raidai, Žmogaus teisių stebėjimo institutas (ŽTSI) pateikia šią, penktąją, apžvalgą, parengtą remiantis ŽTSI tyrimais, valstybės institucijų, Lietuvos nevyriausybinų, tarptautinių tarpvalstybinių ir nevyriausybinių organizacijų dokumentais, žiniasklaidos monitoringo duomenimis, konsultacijomis su specialistais ir ekspertais. Esame dėkingi prie apžvalgos paruošimo prisidėjusiems Petruui Ragauskui, Miglei Poškutei, Otilijai Gabrėnaitei, Deividui Velkui, Liudvikai Meškauskaitei, Ingai Abramavičiūtei, Vidai Beresnevičiūtei, Vitai Petrušauskaitei, Tadui Leončikui, Margaritai Jankauskaitei, Laurai Ūselei, Vilmai Kazlauskaitei, Dovilei Juodkaitei, Rai-

mondai Vengrytei, Gintautui Sakalauskui ir Daivai Brogienei.

Būtume dėkingi apžvalgos skaitytojams už pastabas ir komentarus.

Dainius Pūras

Žmogaus teisių stebėjimo instituto valdybos pirmininkas

Henrikas Mickevičius

Žmogaus teisių stebėjimo instituto direktorius

SANTRAUKA

Šioje *Apžvalgoje* aptariama pagrindinių pilietinių ir politinių teisių padėtis Lietuvoje 2007–2008 metais. Apžvelgiamas teisės į politinį dalyvavimą, saviraiškos laisvės, teisės į privataus gyvenimo gerbimą, teisės į teisingą teismą įgyvendinimas, diskriminacijos, rasizmo, ksenofobijos ir kitų nepakantumų formų apraiškos. Atskirai nagrinėjama kelių socialiai pažeidžiamų grupių – moterų, vaikų, įkalintų asmenų, neįgaliųjų ir pacientų, padėtis žmogaus teisių kontekste.

2007–2008 m. Lietuvos gyventojų **teisės į politinį dalyvavimą** įgyvendinimą neigiamai veikė rinkėjų papirkinėjimas, rinkėjus klaidinantis žinomų asmenų dalyvavimas savivaldos rinkimuose, pernelyg ribotos piliečių galimybės inicijuoti referendumus ir įstatymų leidybą, teisės į *actio popularis* neįgyvendinimas, taip pat nepagrįstai ribotos gyventojų galimybės dalyvauti nacionalinio ir savivaldos lygmens teisėkūros procesuose bei priimant administracinio reglamentavimo aktus.

Saviraiškos laisvės srityje problemų apstu: 2007–2008 m. toliau ryškėjo žiniasklaidos neskaidrumo problema, klestėjo užsakomoji žiniasklaida ir nesiimta reikiamų priemonių sutvarkyti jos teisinį reguliavimą. Politinės reklamos TV ir radijo programose uždraudimas kelia abejonių dėl atitikties

tarptautiniams žodžio laisvės standartams. Taikant prieš žurnalistus baudžiamojo persekiojimo priemones, siekiant kontroliuoti visuomenės informavimo priemonėse skelbiamos informacijos turinį, griežtinant žurnalistų akreditacijos taisykles, buvo bandoma riboti žurnalistinę veiklą. Augo neapykantos kurstymo atvejų skaičius virtualioje erdvėje, tačiau besiformuojanti teisminės atsakomybės už šiuos veiksmus praktika kelia abejonių.

Privataus gyvenimo apsaugos pažeidimų daugėjo. Sparti naujų technologijų plėtra lėmė asmens duomenų naudojimo įvairiose srityse augimą, tačiau žemas visuomenės sąmoningumo bei žinių šioje srityje lygis sudarė sąlygas nerūpestingam elgesiui su asmens duomenimis ir plisti asmens duomenų vagystėms. Spartėjo žmonių stebėjimo sistemų diegimas miestų gatvėse, privačiose teritorijose, uždaroje patalpose ir darbovietėse. Išryškėjo privatumo apsaugos problemos žiniasklaidoje – balansas tarp teisės į saviraiškos laisvę ir teisės į privataus gyvenimo gerbimą vis labiau linko pirmosios naudai. Teismai ir valstybės institucijos demonstravo atgyvenusį, neįautrų požiūrį į asmens privatumo vertę. Darsyk nesėkmingai mėginta išspręsti užsitęsusių ginčą dėl nelietuvių vardų ir pavardžių rašymo.

2008 m. pabaigoje atlikta viešosios nuomonės apklausa parodė, kad jau kelerius metus iš eilės labiausiai pažeidi-

džiama žmogaus teise laikoma **teisė į teisingą teismą**. Tačiau visuomenė nesulaukė esminių reformų, susijusių su teismų, ikiteisminio tyrimo institucijų ir antstolių veikla. Politinėje darbotvarkėje dominavo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko ir grupės antstolių atleidimai iš pareigų. Plačiai naudota praktika nepagrįstai riboti žmonių laisvę, pastebėta šturkščių teisingumo pažeidimų, Konstitucinis Teismas liko neprieinamas piliečiams, mažas skaičius asmenų žino apie valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemą, o žinantys nelinkę ja naudotis. Teisinio saugumo jausmas visuomenėje toliau mažėjo.

Diskriminacija, rasizmas, ksenofobija ir kitos nepakantumo apraiškos sparčiai plito. 2007–2008 m. užfiksuotas išpuolių prieš užsienio piliečius, ypač juodaodžius, proveržis, sparčiai plito neapykantą kurstantys komentarai internetinėje erdvėje. 2008 m. atkreiptas dėmesys į Kovo 11-ąją vyksančias nacistinių pažiūrų jaunuolių eitynes, kurios dėl skanduotų ksenofobinių ir rasistinių šūkių pasmerkotos, nors ir vangiai, aukščiausių valstybės pareigūnų. Augo politikų ir visuomenės netolerancija seksualinėms mažumoms. Nespręstos romų socialinės atskirties problemos. Netirti galimi iš užsienio atvykusių darbininkų išnaudojimo atvejai.

Moterų teisių padėtis iš esmės prastėjo. 2007–2008 m. liko neįgyvendintas

moterų ir vyrų lygybės principas šiose srityse: skirtingo valandinio darbo užmokesčio, vertikalios ir horizontalios darbo rinkos segregacijos, moterų skurdo. Išliko smurto šeimoje ir prekybos žmonėmis problemos. Prie moterų ir vaikų diskriminacijos įtvirtinimo daugiausia prisidėjo formuojama nauja valstybinė paramos šeimai politika. Apmokamų vaikų priežiūros atostogų pailginimas iki 2 metų, nenumatant „tėvo kvotos“, sukūrė prielaidas dar didesnei moterų diskriminacijai integruojantis į darbo rinką.

Vaiko teisių apsaugos srityje išliko įsisenėjusios problemos – aukštas vaikų, kaip socialinės grupės, skurdo lygis, be tinkamos priežiūros bei teisių užtikrinimo palikti ekonominių emigrantų vaikai, bene didžiausias ES smurto tarp bendraamžių, mokyklose ir šeimose augimas. Patiriamų problemų sprendimą apsunkina nepakankamas psichologinės pagalbos ir valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumas. Tęsiasi bendradarbiavimo stoka tarp vaiko teisių apsaugos institucijų.

Neįgalieji, ypač **asmenys su psichikos negalia**, tebėra tarp socialiai pažeidžiausių grupių, patyrė didelę diskriminaciją, neigiamas visuomenės nuostatas jų atžvilgiu ir tendencingai neigiamas žiniasklaidos poveikį. To padariny – sudėtinga neįgaliųjų padėtis darbo rinkoje, piktnaudžiavimo jų teisėmis rizika bei ribotas lygių galimybių

įgyvendinimas. 2007–2008 m. priimti politiniai sprendimai psichikos sveikatos srityje nedavė lauktų rezultatų. Išlieka nepritaikyta arba nekokybiškai pritaikyta viešoji aplinka neįgaliesiems, judantiems vežimėliuose, beveik pusė jų priversti gyventi nepritaikytuose būstuose. Išgaliojusi nauja techninių priemonių išdavimo tvarka ap sunkino galimybes gauti kompensacinę techniką. 2007–2008 m. priimtose dvi reikšmingos Aukščiausiojo Teismo nutartys, kvestionuojančios egzistuojančią neveiksnumo nustatymo tvarką ir atskleidusios nuolatinius procesinius pažeidimus.

Įkalinėtų asmenų teisių padėtis praktiškai nekito, tačiau apie ją imta viešai kalbėti – 2007–2008 m. į viešumą iškilo nemažai informacijos apie įkalinimo įstaigose klestinčią kriminalinio pasaulio subkultūrą, kuriai būdinga nelygė ir smurtas santykiuose tarp kalinių. Įkalinėtų asmenų resocializacijai taip pat trukdė įkalinimo įstaigų perpildymas, nuteistųjų nedarbas, priklausomybė nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų, didelė įstaigų darbuotojų kaita bei jų trūkumas, nepakankamas jų profesinis parengimas. Nepaisyta ES praktikos taikyti proporcingą laisvės ribojimą, itin nedidelis skaičius asmenų atliko bausmę resocializacijai palankesnėje aplinkoje – atviro kalinimo įstaigoje.

Pacientų teisių politika šalyje formuojasi kartu su pertvarka sveikatos sek-

toriuje. Neefektyviai įgyvendinant sveikatos apsaugos reformą, daugelis pacientų teisių lieka realiai neužtikrinamos ir neįgyvendinamos. Sveikatos paslaugų teikimo organizavimas nėra efektyvus, gydymo įstaigose nemažėja eilės, tebėra populiarūs šešėliniai mokėjimai. Išliko sveikatos paslaugų ir vaistų prieinamumo, paslaugų kokybės, pacientų saugos problemos, neužtikrinta teisė į informaciją. Neužpildytos žalos sveikatai atlyginimo teisinio reguliavimo spragos.

Teisė į politinį dalyvavimą

2007–2008 m. Lietuvos gyventojų teisės į politinį dalyvavimą įgyvendinimą neigiamai veikė rinkėjų papirkinėjimas, rinkėjus klaidinantis dalyvavimas savivaldos rinkimuose, pernelyg ribotos piliečių galimybės inicijuoti referendumus ir įstatymų leidybą, teisės į *actio popularis* neįgyvendinimas, taip pat nepagrįstai ribotos gyventojų galimybės dalyvauti nacionalinio ir savivaldos lygmens teisėkūros procesuose, taip pat priimant administracinio reglamentavimo aktus.

Problemos, susijusios su teise rinkti ir būti išrinktam

2007 m. vietos savivaldos rinkimuose ir 2008 m. Seimo rinkimuose išliko rinkėjų papirkinėjimo problema, užfiksuoti netiesioginiai bandymai daryti įtaką rinkėjams ne rinkimų kampanijų metu. Sąlygos daryti įtaką rinkėjams išlieka skatinant balsavimo internetu įtvirtinimo teisę. Konstitucinio Teismo sprendimas dėl asmenų negalėjimo kandidatuoti į savivaldybes, neatidedant pačių rinkimų, sukėlė abejonių visuomenėje dėl jo pagrįstumo. Toliau išlieka fiktyvaus dalyvavimo savivaldos rinkimuose problema.

Konstituciniam Teismui pripažinus balsavimo slaptumo ir asmeninio (tiesioginio) balsavimo reikalavimų pažeidimus per 2004 m. įvykusius Seimo

rinkimus¹, buvo nuspręsta išankstinio balsavimo procedūrą perkelti iš pašto skyrių į savivaldybių patalpas. Tačiau ir 2007 m. pradžioje vykę savivaldybių tarybų rinkimai parodė, kad pakeitimai nuo piktnaudžiavimų neapsaugojo ir rinkėjai tebebuvo papirkinėjami². Papirkinėjimo problemų būta ir per 2008 m. Seimo rinkimus³.

Apribojus dovanų dalijimą ir renginių apmokėjimą per rinkimų kampanijas, šią praktiką imta taikyti ne rinkimų kampanijų metu. Buvo pastebėta politikų bandymų daryti įtaką rinkėjų valiai, siūlant nemokamas išvykas grybauti ar dalijant mokyklose pažymių knygeles su politinės partijos narių nuotraukomis⁴. Tiesa, 2008 m. balandžio 30 d. įsigaliojus naujai Seimo rinkimų įstatymo redakcijai, dovanų dalijimas ir kitoks netiesioginis rinkėjų papirkinėjimas uždraustas nuo rinkimų datos paskelbimo ir nebeapsiribojama vienu mėnesiu iki rinkimų dienos. Tačiau jau užfiksuota ir naujos redakcijos įstatymo pažeidimų⁵.

Esant dabartinėms tendencijoms, balsavimo internetu įtvirtinimas gali sukurti palankią terpę rinkėjų papirkinėjimui, balsavimo slaptumo ir asmeninio balsavimo principų pažeidimams, ypač balsuojant šeimos bei darbo aplinkose. Seimo nutarimu aprobuota balsavimo priemonių reforma⁶ gali ne tik pakirsti pasitikėjimą rinkimų sąžiningumu, bet ir sudaryti sąlygas į valdžią ateiti korumpuotoms politinėms

jėgoms, nesibodinčioms neteisėto poveikio rinkėjams.

2007 m. vasario 9 d. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad įstatymuose įtvirtinta išimtinė politinių partijų teisė kelti kandidatus į savivaldybių tarybas pagal sąrašus riboja pasyviają rinkimų teisę ir prieštarauja *Konstitucijai*⁷. Nepaisant to, teisinį procesą inicijavusiems piliečiams šiuose rinkimuose nebuvo leista dalyvauti, pagrindžiant vengimu sukelti didesnę žalą rinkėjų lūkesčiams bei siekiu išlaikyti vietos savivaldos ir viešosios valdžios sistemos stabilumą⁸.

Nepaisant Konstitucinio Teismo nutarime pabrėžtinai atkreipto dėmesio, jog visuotinai pripažinti demokratinės teisinės valstybės standartai įpareigoja įstatymų leidėją minėtą *Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymą* koreguoti likus ganėtinai ilgam laikui iki kitų savivaldybių tarybų rinkimų, atitinkamas įstatymo projektas nepriimtas, nors dar 2008 m. balandžio 3 d. Seime buvo įregistruota nauja įstatymo redakcija.

Įstatymo projekte akivaizdžiai matyti noras kuo labiau riboti piliečių, siekiančių kandidatuoti ne partijų sąrašuose, iniciatyvą. Projekte numatyta, kad savivaldos rinkimuose galės dalyvauti ir pavieniai kandidatai, tačiau jie turės surinkti ne mažiau kaip 1 proc. rinkėjų parašų savivaldybėje, kurioje nori balotiruotis. Vadinasi, Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje reikės surinkti ne

mažiau kaip 1000 parašų. Išrinktu bus laikomas tik tas nepriklausomas kandidatas, kuris surinks partijų kandidatų sąrašui nustatytą balsų minimumą, t. y. ne mažiau kaip 4 proc. rinkėjų balsų⁹. Tokių barjerų nustatymas nepartiniais kandidatams neproporcingai apsunkina jų aktyvią teisę dalyvauti rinkimuose.

Dar vis aktuali anksčiau minėta problema¹⁰ dėl fiktyvaus dalyvavimo savivaldos rinkimuose, kai Seimo, Vyriausybės, valstybės pareigūnai dalyvauja rinkimuose, o juos išrinkus ir atsiradus būtinybei apsispręsti, į vietos valdžią patenka ne tie kandidatai, kuriais daugiausiai pasitikėjo rinkėjai¹¹.

Nepagrįstas piliečių referendumo ir įstatymų leidybos iniciatyvų ribojimas

Piliečių referendumo iniciatyvų nesėkmės kelia abejonių dėl referendumo iniciatyvos sąlygų pagrįstumo.

Pagal *LR Konstituciją* referendumas gali būti skelbiamas dviem atvejais – kai to pareikalauja ne mažiau kaip 300 000 piliečių (šiuo metu tai sudaro apie 12 proc. į rinkėjų sąrašus įtrauktų piliečių) arba nusprendus Seimui.

Praktika rodo, kad piliečių referendumo iniciatyvai keliami reikalavimai yra nepagrįstai ribojantys. Per šešiolika metų nuo *Konstitucijos* įsigaliojimo buvo iškelta keturiolika referendumo ini-

ciatyvų (paskutinė – 2008 m. inicijuotas referendumas dėl Ignalinos atominės elektrinės antrojo bloko darbo pratęsimo iki 2015 m.), tačiau visos jos žlugo nesurinkus reikiamo piliečių parašų skaičiaus.

Tuo tarpu kai kurie valstybei svarbūs Seimo sprendimai, priimti jų neteikiant referendumui, sukėlė neigiamas reakcijas visuomenėje. Pavyzdžiui, apsisprendžiant dėl narystės NATO, patvirtinant Europos Sąjungos Konstituciją bei priimant *Atominės elektrinės įstatymą*. Pastaruoju atveju buvo išsakomos pagrįstos nuomonės, kad sprendimas statyti naują atominę elektrinę keis visų Lietuvos gyventojų (ir ateinančių kartų) padėtį, todėl atitinkamas įstatymas priskirtinas svarbiausiems Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimams, ir dėl jo turėjo būti rengiamas referendumas¹².

Piliečių įstatymų leidybos iniciatyva faktiškai ne tarnauja piliečių įstatymų leidybos idėjos įgyvendinimui, o yra eksploatuojama politinių jėgų, siekiant daryti politinį spaudimą valdančiajai Seimo daugumai (visais „partinių“ iniciatyvų atvejais jas organizavo opozicinės partijos) ir (ar) politinės komunikacijos tikslais.

Tai, kad piliečiams šia teise realiai pasinaudoti sunku, liudija tai, kad nuo 2000 m., kai Lietuvoje pradėta naudotis piliečių įstatymų leidybos iniciaty-

vos teise, iš aštuonių iniciatyvų šešios buvo organizuotos parlamentinių politinių partijų¹³, viena – tuo metu parlamentine partija dar nebuvusios Naujosios Sąjungos. Iš šių septynių leidybos iniciatyvų rezultatyvi buvo viena¹⁴. 2008 m. pavasarį grupės piliečių bandymas registruoti įstatymų leidybos iniciatyvą dėl energetinių reikalų buvo nesėkmingas.

Ribotos piliečių galimybės dalyvauti teisėkūros procesuose ir priimant administracinio reglamentavimo aktus

Piliečių dalyvavimas teisėkūros procesuose ypač ribotas Vyriausybės bei savivaldybių lygmeniu, sąlyginai ribotas Seimo lygmeniu.

Vyriausybėje vykstantys teisėkūros procesai piliečiams iš esmės uždari. Dar uždaresni yra ministerijų ir kitų Vyriausybės įstaigų lygmeniu vykstantys teisėkūros procesai – paprastai piliečiai apie juos iš anksto neinformuojami, tik supažindinami su įvykusiu faktu – priimtu teisės aktu.

Atsisakius praktikos skelbti informaciją apie svarbiausius Seimo įstatymų projektus ne tik internete, bet ir viename nacionalinių dienraščių, gali sumažėti asmenų, turinčių galimybę seksti Seime registruojamų projektų eigą ir kartu dalyvauti teisėkūros procesuose, nes ne visi asmenys turi galimybę nuolat naudotis internetu.

Vietos savivaldos įstatymas numato kai kurias konkrečias gyventojų teises, leidžiančias jiems dalyvauti sprendžiant savivaldos institucijų kompetencijai priskirtus viešuosius klausimus.

Anksčiau jau buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad daugumos jų, taip pat ir teisės susipažinti su vietos savivaldos institucijų sprendimų projektais, įgyvendinimas nėra deramai užtikrinamas¹⁵. Padėtis praktiškai nepakito, išskyrus tai, kad 2006 m. atsirado įpareigojimas skelbti įregistruotus sprendimų projektus savivaldybių tarybų veiklos reglamento nustatyta tvarka, tačiau šis reikalavimas vykdomas vangiai – skelbiami ne visi projektai arba skelbiamos jų dalys.

Savivaldybių tarybos gali svarstyti ir priimti sprendimus, nesvarbu, kad jie nebuvo iš anksto įrašyti į posėdžio darbotvarkę, kuri turi būti iš anksto skelbiama visuomenei – vadinasi, tokių sprendimų projektai „teisėtai“ neturi būti viešai skelbiami.

Savivaldybių administracijos aktų projektai apskritai neskelbiami.

Viešojo administravimo įstatyme yra numatyta viešojo administravimo institucijų pareiga tartis dėl administracinio reglamentavimo.

Remiantis įstatymo nuostatomis¹⁶, Viešojo administravimo subjektai dėl administracinių sprendimų, susijusių su bendrais teisėtais visuomenės interesais, turi konsultuotis su visuomenės interesams konkrečioje srityje atstovaujančiomis organizacijomis (asociacijų, profesinių sąjungų, kitų nevyriausybinių organizacijų atstovais), o įstatymų numatytais atvejais – ir su gyventojais ar jų grupėmis.

Itin mažas skaičius informacinių pranešimų, kuriais į konsultacijas yra kviečiami visi suinteresuoti asmenys ar organizacijos, taip pat ir nevyriausybinių organizacijų atstovų suteikta informacija rodo, kad praktikoje šis reikalavimas dažnai yra ignoruojamas, ypač vietos savivaldos lygmeniu.

Pasirenkant ne viešo kvietimo būdą, valdžios institucijos neretai kviečia konsultacijoms lojalius socialinius partnerius. Tačiau tokiu atveju ši teisė tampa deklaratyvi ir toks jos „įgyvendinimas“ tik pailgina biurokratinės procedūras, o visuomenei žalingiems sprendimams suteikia jų priėmimo procedūros teisėtumo įvaizdį.

Neįgyvendinta actio popularis teisė

Konstitucijoje įtvirtinta piliečių teisė skųsti valstybės įstaigų bei pareigūnų sprendimus. Remiantis sistetine *Konstitucijos* analize, ji gali būti sietina su

kiekvieno piliečio teise apskūsti, jo manymu, neteisėtą sprendimą, t. y. ginti viešąjį interesą.

Pagal galiojančius Lietuvos įstatymus piliečiai atitinkamą skundą gali paduoti tik administracine tvarka žemesnės institucijos (pareigūno) veiksmus skūsdami aukštesnei. Teisė kreiptis į teismą apribota. Nors *Administracinių bylų teisenos įstatyme*¹⁷ yra numatyta, kad „įstatymų numatytais atvejais“ fiziniai asmenys gali kreiptis į teismą su pareiškimu, kad būtų apgintas viešasis interesas arba apgintos valstybės, savivaldybės ir asmenų teisės, taip pat įstatymų saugomi interesai“, nė vienas Seimo priimtas įstatymas tokios teisės nesuteikia – nei pavieniams piliečiams, nei piliečių įkurtoms nevyriausybinėms organizacijoms¹⁸. Šiuo metu tokią teisę suteikia tik vienas teisės aktas – Seimo ratifikuota ir Lietuvos Respublikoje įstatymo galią įgijusi *Konvencija „Dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais“*.

Siekiant efektyviai įgyvendinti konstitucinę teisę skūsti valstybės įstaigų ar pareigūnų sprendimus, tikslinga numatyti *actio popularis*, t. y. galimybę pateikti teismui ieškinį ginant viešąjį interesą.

Seime užregistruotas su šia galimybe siejamas įstatymo projektas esamos

padėties nepakeistų, nes jame tik pakartojama, kad įstatymuose numatytais atvejais piliečiai ir asociacijos gali ginti viešąjį interesą, bet konkrečių atvejų neįvardija. Dar daugiau, viešojo intereso gynimas siejamas su pareiškėjo interesais. Tai iš emės paverstų *actio popularis* teisę deklaratyvia.

Tenka apgailestauti ir dėl to, kad savo rinkimų programoje *actio popularis* įdiegimo poreikį postulavusi didžiausia valdančiosios koalicijos partnerė TS–LKD¹⁹ net nedėjo regimų pastangų, kad ši programinė nuostata atsirastų Vyriausybės 2008–2012 metų programoje.

¹ Žr. Konstitucinio Teismo 2004 m. lapkričio 5 d. išvadą „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento paklausimo, ar per 2004 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimus nebuvo pažeistas Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas“, bylos Nr. 42/04, <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2004/i041105.htm>. Konstitucinis Teismas: „Buvo nepaisoma balsavimo slaptumo ir asmeninio (tiesioginio) balsavimo reikalavimų. [...] Rinkimų praktikoje ėmė plisti rinkėjų balsų tiesioginis ir netiesioginis pirkimas, o tai iškreipia tikrąją rinkėjų valią, sudaro prielaidas nesąžiningai konkuruoti rinkimuose, mažina pasitikėjimą Tautos atstovybe.“

² Džina Donauskaitė. „Lietuvos televizijose – komercinės cenzūros grėsmės“, *Atgimimas, Delfi.lt*, 2007-03-05, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=12389413>.

³ Generalinė prokuratūra informavo, kad pirmojo rinkimų į Seimą turo metu iš viso gauti 29 asmenų skundai ir pareiškimai dėl galimų

rinkimų įstatymų pažeidimų. Iš jų pagal 14 yra pradėti ikiteisminiai tyrimai, pagal 15, nenustačius nusikalstamos veikos požymių, pradėti atsakyta // „Paparokinėjimas – rinkimų piktžolė“, *Respublika, Vė.lt*, 2008-11-24, <http://www.ve.lt/?data=2008-10-01&rub=1221561268&id=1224838346>.

⁴ Saulius Tvirbutas. „Politikai moka ir už rinkėjų laisvalaikį“, *Kauno diena, Delfi.lt*, 2007-10-02, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14575906>.

⁵ Žr., pavyzdžiui, Vyriausiosios rinkimų komisijos 2008 m. spalio 2 d. sprendimą Nr. 152 *Dėl Valstiečių liaudininkų sąjungos nario Bernardo Šatkovskio veiksmų*, http://www.vrk.lt/dynamic/files/924/sprendimas10-02nr.152_satkovskis.pdf.

⁶ Žr. LR Seimo 2006 m. lapkričio 16 d. nutarimą X-912 *Dėl balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijos patvirtinimo*, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=287235&p_query=&p_tr2=.

⁷ 2008 m. panašus skundas dėl politinių partijų monopolio kelti kandidatų sąrašus Seimo rinkimuose, atsižvelgiant į galimybę kandidatuoti vienmandatėse rinkimų apygardose, buvo pripažintas nepagrįstu. Žr. Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 1 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 37 straipsnio 1 dalies (2008 m. balandžio 15 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, bylos Nr. 26/08, <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2008/n081001.htm>.

⁸ Žr. Konstitucinio Teismo 2007 m. vasario 9 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 21 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, bylos Nr.06/07 <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2007/n070209.htm>.

⁹ „Nepartiniams veriamos durys į savivaldos rinkimus“. 2008 04 07, *www.alfa.lt*, <http://www.alfa.lt/straipsnis/c67435>.

¹⁰ Žr. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, ŽTSI, 2005, p. 9, <http://www.hrmi.lt/project.php?strid=1191&id=2054>.

¹¹ „Savivaldybių tarybų mandatai nesulaukė ketvirtadalio išrinktųjų“, *BNS, Bernardinai.lt*, 2007-04-16, <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/61232>. „Naujai išrinktų savivaldybių tarybų pirmuosiuose posėdžiuose nedalyvavo daugiau kaip ketvirtadalis vasario 25-ąją į jas išrinktų politikų. Jie dar iki pirmųjų posėdžių atsisakė mandatų, todėl jų vietas tarybų posėdžių salėse užėmė kiti partijų atstovai. Vyriausiosios rinkimų komisijos (VRK) pirmininkas Zenonas Vaigauskas „Kauno dienai“ sakė, kad visose 60-yje savivaldybių tarybų iki pirmųjų posėdžių išrinktųjų mandatų atsisakė apie 400 asmenų“.

¹² Simona Viltrakytė. „Pilietininkai: įstatymas kertasi su Konstitucija“, *Lrt.lt*, 2007-12-10, <http://www.lrt.lt/news.php?strid=5042&id=4200672>.

¹³ Trijų iniciatyvų autorystė priklauso Socialdemokratų partijai, dviejų – Liberalų ir centro sąjungai, vienos – Naujajai Sąjungai.

¹⁴ Sėkminga buvo viena iš Socialdemokratų partijos iniciatyvų – 2000 m. gruodžio 7 d. Seime buvo priimtas Pridėtinės vertės mokesčio įstatymo 13 ir 14 straipsnių pakeitimo įstatymas.

¹⁵ Žr. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, ŽTSI, 2003, p. 10, <http://www.hrmi.lt/project.php?strid=1191&id=1504>.

¹⁶ Viešojo administravimo įstatymas, *Žin., 2006, Nr. 77-2975*, 7 straipsnis.

¹⁷ Administracinių bylų teisenos įstatymas, *Žin.*, 2000, Nr.85-2566, 56 str. 1 d.

¹⁸ Žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo kolegijos 2004 m. sausio 23 d. sprendimą administracinėje byloje *Žvėryno bendruomenė v. Vilniaus miesto savivaldybės taryba ir administracija*. Bylos nr. A-03-11-04.

¹⁹ Žr. TS–LKD rinkimų programą, p. 48, http://www.tsajunga.lt/index.php/rinkimu_programa/359.

Teisė į saviraiškos laisvę

2007–2008 m. toliau ryškėjo žiniasklaidos neskaidrumo problema, nors klestėjo užsakomoji žiniasklaida, nebuvo imtasi reikiamų priemonių sutvarkyti jos teisinį reguliavimą, tuo tarpu politinės reklamos televizijoje ir radijo programose uždraudimas kelia abejonių dėl jo atitikimo tarptautiniams žodžio laisvės standartams. Taisant prieš žurnalistus baudžiamojo persekiojimo priemones, siekiant kontroliuoti visuomenės informavimo priemonėse skelbiamos informacijos turinį, griežtinant žurnalistų akreditacijos taisykles, buvo bandoma riboti žurnalistinę veiklą. Per aptariamą laikotarpį padaugėjo neapykantos kursavimo atvejų komentaruose, kurie skelbiami internetiniuose portaluose, tačiau besiformuojanti teisminės atsakomybės už šiuos veiksmus praktika kelia abejonių.

Žiniasklaidos skaidrumo problema

2007 m. atliktas sociologinis tyrimas atskleidė, kad verslininkai laiko Lietuvos žiniasklaidą korumpuota. Taip teigė 79 proc. apklaustųjų. 49 proc. su savaitiniais žurnalais susidūrusių verslininkų teigė, kad jiems buvo leista suprasti, kad už reklamą tos žiniasklaidos priemonėje žurnalistai parengs palankių publikacijų apie jų įmonę. Dauguma apklaustųjų tiki, kad nepalankios žiniasklaidos publikacijos ir transliacijos apie konkretų asmenį ar

ba įmonę gali tą asmenį arba įmonę sužlugdyti¹.

2007 m. gegužę Seime buvo pateiktos *Gyventojų turto deklaravimo įstatymo* pataisos, kuriomis siūloma numatyti privalomąjį turto deklaravimą visuomenės informavimo priemonių darbuotojams ir savininkams. Pagal šias pataisas į asmenų, turinčių privalomai deklaruoti turta, būtų įtraukti visuomenės informavimo priemonių savininkai, valdytojai ir jų šeimų nariai, žurnalistai, pagal darbo sutartis dirbantys visuomenės informavimo priemonėse arba pagal autorines sutartis gaunantys pajamas iš visuomenės informavimo priemonių, ir jų šeimų nariai. Šią iniciatyvą parėmė Lietuvos žurnalistų sąjunga, kuri taip pat pasiūlė žiniasklaidos darbuotojams įvesti privalomą viešųjų bei privačių interesų deklaravimą², tačiau įstatymas šios apžvalgos rengimo metu nebuvo priimtas.

2007 m. liepą Lietuvos žurnalistų sąjunga kreipėsi į žurnalistus ir leidėjus, ragindama informuoti apie bandymus juos papirkti ar įsiteikti kitokiais atlygiais. Žurnalistų sąjungos teigimu, taikant baudžiamąją atsakomybę už papirkimą ar kyšininkavimą, žiniasklaidos priemonės atstovas gali būti prilygintas valstybės tarnautojui³. Šis sugretinimas grindžiamas tuo, jog žurnalista, kol jis neprilygintas pareigūnui, pranešimas apie jam siūlytą kyšių nebus laikomas bandymu jį papirkti.

2008 m. gruodį sudarytoje Vyriausybės programoje akcentuojamas tikslas prilyginti žurnalista atsakomybę už jo papirkimą valstybės tarnautojų atsakomybei⁴, tačiau tokio žingsnio veiksmingumas kelia abejonių. Pagrįstai manoma, kad tokio pobūdžio priemonės yra neveiksmingos, jos nepasiekia tikrųjų korupcijos žiniasklaidoje priežasčių ir veikėjų⁵.

Nuo 2000 m. *Visuomenės informavimo įstatyme* nustatyta, kad viešosios informacijos rengėjai ar skleidėjai, žurnalistai privalo savo visuomenės informavimo priemonėje paskelbti apie gautą paramą, jeigu ji viršija vienos minimalios algos dydį, nurodydami, kokio dydžio ir iš ko gauta parama. Tačiau atvejų, kad būtų paskelbta informacija apie žurnalista gautą paramą, praktiškai nėra buvę.

Nepakankamas užsakomosios žiniasklaidos teisinis reguliavimas

2007–2008 m. visuomenėje būta įtariamų, kad kai kurie politikai piktnaudžiauja turimais administraciniais resursais, daro įtaką pateikiamos informacijos apie juos turiniui. Sutartiniai santykiai neretai lėmė nekritiškus straipsnius spaudoje, radijo ir televizijos laidas apie ministerijas, ypač daug dėmesio skiriant konkrečiam ministru. Dažnai tokia informacija buvo iliustruojama politikų nuotraukomis, jie buvo kviečiami į diskusines ir pramogines televizijos bei radijo laidas.

Visuomenei vis sunkiau atskirti objektyvią informaciją apie vienos ar kitos žinybos institucinę veiklą nuo konkretaus politiko reklamos.

Bandant užpildyti teisinio reglamentavimo spragą, 2008 m. balandžio 17 d. buvo priimtos naujos redakcijos *Visuomenės informavimo apie ministro veiklą taisyklės*⁶. Nors taisyklės uždraudė informacijos apie ministro veiklą turinyje naudoti politinę reklamą, o valstybės biudžeto lėšas, skirtas visuomenei informuoti apie ministro veiklą, naudoti ministro asmeniniam politiniam įvaizdžiui formuoti, teisinis užsakomosios informacijos reglamentavimas yra nepakankamas.

Nėra teisinio užsakomosios žiniasklaidos apibrėžimo – praktikoje ji dažniausiai suprantama kaip valstybės institucijų ar įstaigų parengta ir visuomenės informavimo priemonėse atlygintinai paskelbta informacija apie šių institucijų veiklą, nėra nustatyti užsakomosios žiniasklaidos skleidimo principai ir smulkios taisyklės. *Visuomenės informavimo apie ministro veiklą taisyklės* nėra taikomos kitoms valstybės ir savivaldybių institucijoms bei įstaigoms.

Teisinio reguliavimo spragas iliustruoja skirtingas Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos (VTEK) ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (LVAT) tų pačių faktinių aplinkybių

teisinis įvertinimas. 2008 m. rugsėjo 8 d. LVAT panaikino VTEK 2007 m. birželio 28 d. sprendimo punktą, kuriu komisija nusprendė, kad, skelbiant Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministrės savireklamos požymių turinčius straipsnius, apmokamus valstybės biudžeto lėšomis, ji naudojosi pareigomis asmeninei neturtinei naudai gauti ir pažeidė *Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo* nuostatas. LVAT teigė, kad negali būti ribojama ministro, kaip politiko, teisė skelbti teigiamą informaciją apie savo ir jo vadovaujamos institucijos veiklą⁷.

Siekiant aiškesnio užsakomosios informacijos reglamentavimo *Visuomenės informavimo įstatyme* turėtų būti aiškiai apibrėžta užsakomosios informacijos sąvoka ir nustatyti pagrindiniai jos skleidimo principai. Dalis jų gali būti perkelti iš galiojančių *Visuomenės informavimo apie ministro veiklą taisyklių*. Šių principų įgyvendinimą, užsakomosios informacijos rengimo, skleidimo ir deklaravimo smulkia tvarką turėtų nustatyti poįstatyminiai teisės aktai.

Atskiros dėmesio reikalauja politinė reklama – viena labiausiai paplitusių užsakomosios žurnalistikos formų. Neatsitiktinai prieš rinkimus ji pabrangsta⁸. Įvairūs tyrimai rodo, kad dažnai rinkėjai mažiau reaguoja į kandidato programinius pasisakymus, bet apie jį sprendžia pagal žiniasklaidoje

randamą informaciją. Lietuvoje politinė (politikų) reklama yra mažai reguliavama, nėra įgyvendinta kontrolės ir atsakomybės už šios reklamos pažeidimus sistema.

Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo ir finansavimo kontrolės įstatymas nustato bendruosius politinės reklamos skleidimo visuomenės informavimo priemonėse principus; nurodo, kad politinė reklama visuomenės informavimo priemonėse politinės kampanijos dalyviams turi būti skleidžiama taikant vienodus įkainius ir sąlygas, tačiau 2007 m. vasarį įvykę savivaldybių tarybų, o 2008 m. spalį – Seimo rinkimai parodė, kad vienodų politinės reklamos įkainių taikymo principas yra lengvai apeinamas. Jį įgyvendinti trukdo vadinamųjų „agentūrinių“ nuolaidų sistema, kai politinės kampanijos dalyviui, kuris kreipiasi į žiniasklaidos paslaugų ar planavimo agentūrą, pritaikomas kitoks politinės reklamos įkainis nei tiesiogiai kreipiantis į visuomenės informavimo priemonę.

2008 m. birželio 10 d. priimtas *Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo ir finansavimo kontrolės įstatymo 2 ir 18 straipsnių pakeitimo įstatymas*⁹ uždraudė politinės reklamos klipus televizijos ir radijo programose, be to, numatė, kad politinę reklamą visuomenės informavimo priemonėse draudžiama skleisti neatlygintinai.

Europos žmogaus teisių teismo (EŽTT) jurisprudencijos požiūriu toks teisinis reguliavimas kelia abejonių. 2008 m. gruodžio 11 d. išnagrinėjęs Norvegijos komercinės televizijos (*TV Vest AS*) ir šios šalies neįtakingos politinės partijos (*Pensjonestparti*) skundą, EŽTT konstatavo, kad politinės reklamos draudimas transliavimo srityje ir nuobaudos taikymas transliuotojui, pažeidusiam šalies įstatyme nustatytą draudimą, pažeidė *Europos žmogaus teisių konvencijos* 10 straipsnį (saviraiškos laisvė)¹⁰.

Draudimą skleisti politinę reklamą Norvegijos valdžios atstovai EŽTT aiškino kaip būtiną priemonę siekiant išsaugoti politinių debatų kokybę demokratinėje visuomenėje. Esą priešingu atveju – leidžiant skleisti politinę reklamą – didesnes galimybes veikti viešąją nuomonę turėtų didesnės ir įtakingesnės politinės partijos, turinčios didesnes finansines galimybes. O tai, anot šalies atstovų, gerokai sumažintų mažųjų politinių partijų idėjų reiškimo galimybes. Norvegijos atstovų paaiškinimai EŽTT iš esmės atitinka argumentus dėl politinės reklamos apribojimo Lietuvoje.

Tačiau Norvegijos valstybės argumentai dėl būtinybės riboti saviraiškos laisvę teismo neįtikino. EŽTT pažymėjo, kad nagrinėjamu atveju minėtos priemonės davė priešingą rezultatą, kadangi Norvegijos televizijos daugiau

informavo visuomenę apie žinomesnių, didesnių politinių partijų veiklą, mažųjų politinių partijų idėjoms palikdama kur kas mažiau vietos eteryje.

Politinės reklamos skleidimo ribojimas tradicinėse visuomenės informavimo priemonėse neabejotinai nukreips politinės reklamos srautą į internetą. Jame skleidžiamai politinei reklamai kol kas nėra nustatyti jokie specialūs apribojimai.

Žurnalistų veiklos ribojimai

Jau buvo pastebėta, kad Lietuvoje viešieji asmenys, valstybės pareigūnai, siekdami nutildyti juos kritikuojančius žurnalistus ir oponentus, neretai inicijuoja jų baudžiamąjį persekiojimą¹¹. 2007–2008 m. ši praktika buvo tęsiama. Priimtas ne vienas teismo sprendimas, kuriuo žiniasklaidos atstovai buvo pripažinti kalti ir jiems buvo pritaikyta baudžiamoji atsakomybė už garbės ir orumo pažeidimus. Kai kuriose baudžiamosiose bylose iš privataus kaltinimo buvo pereita į valstybinį, motyvuojant, jog padaryta nusikaltama veika turi visuomeninę reikšmę.¹²

Atsakomybė dėl pažeistų asmens garbės ir orumo, teisės į privatų gyvenimą ir jo slaptumą gali būti administracinė, civilinė ar baudžiamoji. Tai priklauso nuo pasirinktos gynybos priemonės. Baudžiamųjų bylų žurnalis-

tams kėlimas yra vienas iš rimčiausių žodžio laisvės ribojimų, todėl viešieji asmenys paprastai turėtų susilaikyti nuo baudžiamojo žurnalistų persekiojimo ir prireikus ginti savo garbę ir orumą civiline tvarka.

Aptariamo laikotarpio metu buvo pastebėti valstybės institucijų bandymai kontroliuoti visuomenės informavimo priemonėse skelbiamos informacijos turinį. Pavyzdžiui, 2007 m. buvo nustatyta, kad Elektrėnų policijos komisariatas ir savaitraštis „Elektrėnų kronika“ yra pasirašę bendradarbiavimo sutartį. Šioje sutartyje buvo numatyta, kad savaitraščio redakcija išipareigoja pateikti Elektrėnų savivaldybės gyventojams informaciją, susijusią su policijos darbu, prieš tai suderinusi ją su atsakingu komisariato darbuotoju¹³. Tokios sutarties sąlygų laikymasis būtų reiškęs nepagrįstą savaitraščio nepriklausomumo apribojimą.

Teisė į akreditaciją – viena iš žurnalistų teisių. Būdama tiesiogiai susijusi su galimybe greičiau gauti informaciją, ši teisė užtikrina operatyvų informacijos rinkimą ir jos pateikimą visuomenei. Akreditacijos neturėjimas arba netekimas yra viena iš žurnalistų veiklą ribojančių aplinkybių.

2008 m. pradėjus dirbti naujos kadencijos Seimui, iškilo klausimų dėl žurnalistų akreditacijos ir jos netekimo. 2008 m. pabaigoje vienos komercinės

televizijos žurnalistui akreditacija buvo panaikinta už tai, kad jis, pranešdamas naujienas tiesioginės transliacijos iš Seimo metu prisiekiant naujiesiems ministrams, esą pernelyg triukšmavo¹⁴.

2008 m. lapkritį naujos kadencijos Seimo valdyba patvirtino naująją tvarką ir parengė sąrašą vietų (patalpų), į kurias draudžiama įsinešti filmavimo kameras, fotoaparatus, garso įrašymo techniką, rengti interviu, filmuoti, fotografuoti¹⁵. Tokia tvarka, anot žurnalistų profesinės bendruomenės atstovų, nesuderinama su *Konstitucijos* nuostatomis ir nepagrįstai riboja žurnalistų teisę gauti ir skleisti informaciją bei idėjas.

Kuriantis pilietinei žurnalistikai, plėtojantis interneto dienoraščių tematikai, pilietinės žurnalistikos atstovai siekia pasinaudoti žurnalistų teisėmis rinkti ir skleisti informaciją visuomenei. 2007 m. pavasarį Seimo Ryšių su visuomene skyrius netenkino prašymo išduoti akreditaciją internetinio dienoraščio (angl. *blog*) autoriui, nurodydamas, kad nebuvo pateikti dokumentai, patvirtinantys įstatyme numatytus žurnalistui keliamus reikalavimus¹⁶. Seimo kanceliarijos atsisakymas išduoti akreditaciją buvo apskūstas teismui.

Socialinių garantijų stoka – labiausiai pažeidžiama žurnalistų statuso dalis. Nepaisant to, kad autorines sutartis

po truputį keičia darbo sutartys, pasirašyta pirmoji žurnalistų ir leidėjų kolektyvinė sutartis¹⁷, Lietuvos žurnalistai dažniausiai dirba autorinių sutarčių pagrindu.

2007 m. lapkritį Lietuvos žurnalistai dalyvavo Europos žurnalistų federacijos organizuotoje protesto akcijoje „Pakilkime už žurnalistiką“. Akcijos dalyviai išreiškė nerimą dėl mažėjančių žurnalistų socialinių garantijų, neaiškiaus žurnalistų profesijos statuso, žurnalistų profesinėms bendruomenėms kelia nerimą ir tai, kad daugelyje žiniasklaidos priemonių verslo interesai keliama aukščiau už žurnalistikos standartus¹⁸.

Saviraiškos laisvės ribų peržengimas: internetinių komentarų problema

Plečiantis elektroninei žiniasklaidai, 2007–2008 m. padaugėjo įžeidžių, neapykantą kurstančių komentarų internetiniuose naujienų portaluose, todėl būtina stiprinti kontrolę ir atsakomybę už jų viešinimą.

Šiuo metu nėra valstybinės institucijos, kuri būtų atsakinga už tokių internetinių komentarų monitoringą. Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos komisija (LŽLEK) pagal *Visuomenės informavimo įstatymą* turi prižiūrėti, kaip, platinant viešąją informaciją, laikomasi įstatymų nuostatų, draudžiančių tautinės, rasinės, religinės, socialinės

ar lyčių neapykantos kurstymą, tačiau praktiškai šią funkciją įgyvendina tik nagrinėdama gautus skundus dėl publikuotų internetinių komentarų ar straipsnių. Be to, kadangi Komisijos išvados yra pagrįstos subjektyvia Komisijos narių nuomone ir nėra motyvuotos, jų teisinis svoris menkas – teismai jomis dažnai nesiremia¹⁹.

Monitoringo spragą iš dalies užpildo nevyriausybinės organizacijos ir pilietiškai aktyvūs asmenys, kurie pateikia skundus dėl neapykantos kurstymo LŽLEK arba prokuratūrai, tačiau šių pastangų neužtenka užtikrinti, kad internetinėje erdvėje asmenys, pažeidę teisės normas, reikšdami savo nuomonę viešai per visuomenės informavimo priemonę, būtų patraukti atsakomybėn.

Statistiniai duomenys rodo, kad pradedamų ikiteisminių tyrimų dėl neapykantos kurstymo bei perduodamų teismams baudžiamųjų bylų skaičius pastaraisiais metais didėja²⁰. Tačiau ikiteisminį tyrimą atliekantiems pareigūnams, įtarus asmenį neapykantos kurstymu internetinėje erdvėje, kyla sunkumų. Esminė problema – besiformuojanti teismų praktika, reikalaujanti tiesioginės neapykanta kurstančio asmens tyčios.

2008 m. gruodžio 22 d. Vilniaus apygardos teismas atmetė prokuratūros

skundą dėl apylinkės teismo paskelbto išteisinamojo nuosprendžio asmeniui, kuris viename interneto portale ragino susidoroti su romais²¹. Teismas pažymėjo, kad ne kiekvienas neigiamas pasisakymas apie žmonių grupę ar jai priklausančius asmenis dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų yra BK 170 straipsnyje numatyta nusikalstama veika. Teismo nuomone, tokie pasisakymai negali būti traktuojami kaip nusikalstami vien dėl to, kad jie išsakyti viešai. Reikalaujama tiesioginės tyčios kurstyti neapykanta įrodymų. Be to, šios bylos teismo nuosprendyje teigiama, kad demokratinė visuomenė turi būti pakanti ir nuomonėms, kurios yra nemalonus²².

Didėjantis neapykanta kurstančių komentarų skaičius viešojoje erdvėje rodo, kad visuomenei trūksta žinių apie saviraiškos laisvę ir jos ribas. Daugelis nubaustų asmenų nemano, kad jie padarė nusikalstamą veiką, nes tik reiškė savo nuomonę. Išreiškiamų nuomonių turinys rodo, kad visuomenėje išlieka aukštas netolerancijos lygis tam tikroms mažumoms. Tai rodo efektyvus ir planingo visuomenėje tolerancijos ugdymo ir skatinimo reikalingumą. Taip pat verta dėmesio kitų šalių internetinės žiniasklaidos praktika, kai neapykanta kurstantys komentarai yra pašalinami.

¹ „Transparency international“ Lietuvos skyriaus atliktas tyrimas „Skaidresnės žiniasklaidos link“, http://www.transparency.lt/new/images/media_skaidrumas_www.pdf.

² „Už žiniasklaidos turinį atsakingi asmenys turėtų deklaruoti turtą“, *Balsas.lt*, 2007-05-18, <http://www.balsas.lt/naujiena/104885/uz-ziniasklaidos-turini-atsakingi-asmens-turetu-deklaruoti-turta/rubrika:naujienos-lietuva>.

³ Dainius Radzevičius. „Žurnalistai ir žiniasklaidos priemonių vadovai raginami netylėti apie bandymus juos papirkti“, *lzs.lt*, 2007-07-11, http://www.lzs.lt/about.php?id=2198&type=news&page_menu=1.

⁴ Marijus Širvinskas. „Žurnalistai taps pusiau valdininkais?“, *Lietuvos žinios, Balsas.lt*, 2008-12-15, <http://www.balsas.lt/naujiena/228692/zurnalistai-taps-pusiau-valdininkais/rubrika:naujienos-lietuva-politika>.

⁵ „Ši priklausomybė išreikšta kur kas didesnėmis sumomis ir lieka „už kadro““. Dirigentai liks nepastebėti“, – prognozuoja teisininkė Liudvika Meškauskaitė. Žr. ten pat.

⁶ Žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. balandžio 17 d. nutarimą Nr. 353 „Dėl Visuomenės informavimo apie ministro veiklą taisyklių patvirtinimo“ (Žin., 2008, Nr. 48-1780).

⁷ Žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. rugsėjo 8 d. nutartį administracineje byloje *K. D. P. v. Vyriausioji tarnybinės etikos komisija* (pranešėjas S. Gagys) Nr. A-261-2146/2008, procesinio sprendimo kategorija 19, 79.1.

⁸ „Politinė reklama smarkiai pabrangsta prieš rinkimus“, *BNS, Balsas.lt*, 2008-09-08, <http://www.balsas.lt/naujiena/212291/politine-rekla>

ma-smarkiai-pabrangsta-pries-rinkimus/rubrika:naujienos-lietuva-politika.

⁹ *Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymo 2 ir 18 straipsnių pakeitimo įstatymas* (Žin., 2008, Nr. 71-2720).

¹⁰ Žr. EŽTT 2008 m. gruodžio 11 d. sprendimą byloje *TV Vest AS & Rogaland Pensjonistparti v. Norway* (pareiškimo Nr. 21132/05), www.echr.coe.int.

¹¹ Žr. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2006, p. 15–16.

¹² Žr. Baudžiamojo proceso kodekso 409 straipsnį.

¹³ „Policija ėmėsi cenzūruoti spaudą“, *Lietuvos žinios, Balsas.lt*, 2007-04-03, <http://www.balsas.lt/naujiena/73475/policija-emesi-cenzuruoti-spauda/rubrika:naujienos-lietuva>.

¹⁴ Rasa Lukaitytė, Eglė Samoškaitė. „Žurnalistą nori „išspirti“ iš Seimo už pernelyg garsų darbą“, *Delfi.lt*, 2008-12-10, <http://tv.delfi.lt/en/video-rated/rxuSrW9I/?p=60&p=60>.

¹⁵ „Žurnalistai ruošia skundą teismui dėl darbo ribojimo“, *BNS, ve.lt*, 2008-12-12, <http://www.ve.lt/?rub=1065924810&data=2008-12-12&id=1229089385>.

¹⁶ „Seimas „blogerių“ nepripažįsta žurnalistais“, *BNS, Balsas.lt*, 2007-03-27, <http://www.balsas.lt/naujiena/68094>.

¹⁷ „Žurnalistų ir leidėjų atstovai pasirašė pirmąjį kolektyvinį susitarimą“, *LŽS, Straipsniai.lt*, 2006-11-20, <http://www.straipsniai.lt/ziniasklaida/puslapis/11637>.

¹⁸ „Pakilkime už žurnalistiką“, *LŽS, gzi.lt*, 2007-10-31, <http://www.gzi.lt/news.php?strid=4154&id=5586>.

¹⁹ Dainius Sinkevičius. „Prokurorai neįrodė, kad komentatorius ragino susidoroti su romais“, *Delfi.lt*, 2008-12-22, <http://www.delfi.lt/news/economy/Media/article.php?id=19748268>.

²⁰ Žr. žemiau Diskriminacija, rasizmas, antisemitizmas ir kitos nepakantumo apraiškos.

²¹ Dainius Sinkevičius. „Prokurorai neįrodė, kad komentatorius ragino susidoroti su romais“, *Delfi.lt*, 2008-12-22, <http://www.delfi.lt/news/economy/Media/article.php?id=19748268>.

²² Daugiau žr. žemiau Diskriminacija, rasizmas, antisemitizmas ir kitos nepakantumo apraiškos.

Teisė į privataus gyvenimo gerbimą

2007–2008 m. privataus gyvenimo apsaugos srityje pozityvių pokyčių buvo mažai – privatumas buvo toliau intensyviai ribojamas. Sparti naujų technologijų plėtra lėmė asmens duomenų naudojimo įvairiose srityse augimą, tačiau žemas visuomenės sąmoningumo bei žinių šioje srityje lygis sudarė sąlygas tolesniam nerūpestingam elgesiui su asmens duomenimis ir asmens duomenų vagystėms plisti. Nepakankamą jautrumą asmens duomenų apsaugai demonstravo politikai, valstybės pareigūnai ir teisėjai. Toliau plito žmonių stebėjimo sistemų diegimas miestų gatvėse, privačiose teritorijose, uždaroje patalpose ir darbovietėse. Išryškėjo privataus gyvenimo apsaugos problemos žiniasklaidoje – balansas tarp teisės į saviraiškos laisvę ir teisės į privataus gyvenimo gerbimą vis labiau linko pirmosios naudai. Teismai ir valstybės institucijos demonstravo atgyvenusį, nejautrų požiūrį į asmens privatumo vertę. Aptariamuoju laikotarpiu dar kartą buvo bandoma išspręsti užsitęsusį ginčą dėl nelietuvių vardų ir pavardžių rašymo.

Asmens duomenų pažeidžiamumas

Spartus naujų technologijų skverbimasis į kasdienį gyvenimą lemia sparčiai augantį asmens duomenų naudojimą ir jų didėjantį pažeidžiamumą.

Asmens duomenys – vertingas ir daugelio geidžiamas informacijos šaltinis, kuris suteikia galimybes kontroliuoti ir veikti jų savininko pasirinkimus ir elgesį, jais galima pasinaudoti duomenų savininkui žalingais, nusikalstamais tikslais. Todėl svarbu kelti žmonių sąmoningumą ir gilinti jų žinias asmens duomenų apsaugos srityje, užtikrinti veiksmingą šios srities teisinį reguliavimą ir apsaugos mechanizmus. Lietuvos žmonių suvokimas apie asmens duomenų turinį, reikšmę, tinkamą jų naudojimą ir apsaugą gerokai atsilieka nuo technologinės pažangos¹.

Jau buvo informuota, kad Lietuvoje asmens duomenys tapo preke². 2007–2008 m. smarkiai padaugėjo asmens duomenų vagysčių³. Siekiant išbrauti į sąskaitas bankuose, asmens duomenys buvo vagiami apgaule išgauvant slaptažodžius, prisijungimo prie elektroninės bankininkystės kodus, naudojant piktybines kompiuterines programas⁴. Pasitaikė atveju, kai, apgavikams sužinojus gyventojų asmens duomenis, pastarieji įgydavo skolų, būdavo įtraukiami į nemokių skolininkų sąrašus⁵.

Toliau plito nepagrįstas reikalavimas pateikti perteklinius asmens duomenis, pirmiausia asmens kodą, prekybos centrų⁶, viešbučių⁷, kt. anketose⁸. Žiniasklaida pranešė, kad 2008 m. asmuo gavo iš nekilnojamojo turto registro segtuvą su 128 kaimynų duome-

nimis – vardais, pavardėmis, asmens kodais, butų pirkimo ir pardavimo sutarčių numeriais⁹.

Asmens duomenimis piktnaudžiavo politikai. Politinės partijos, vykdydamos rinkimų agitaciją, siuntė rinkėjams politinės agitacijos požymių turinčius asmeninio pobūdžio laiškus, nors pagal *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymą* asmens duomenys gali būti naudojami tiesioginės rinkodaros tikslais, taip pat ir politinės reklamos, tik gavus duomenų subjektų sutikimą¹⁰.

2008 m. balandžio 30 d. įsigaliojo *Seimo rinkimų įstatymo* pataisos¹¹, kurios panaikino galimybę politinėms partijoms rinkimų kampanijos metu išigyti bendruosius rinkėjų sąrašus, kuriuose pateikiami rinkėjo vardas, pavardė, adresas ir gimimo metai. Tačiau per 2008 m. Seimo rinkimų kampaniją rinkėjams buvo aktyviai skambinama telefonu ir rašomi elektroniniai laišukai¹². Teisės aktai nereglamentuoja šių asmens duomenų naudojimo politinei rinkodarai formų.

Žmogaus teisių apsaugos požiūriu abejotinas yra asmens duomenų išviešinimo faktų nuvertinimas, kurio 2007–2008 m. buvo sulaukta iš teisėsaugos institucijų ir teismo. 2007-aisiais buvo nustatyta, jog Vilniaus miesto vyriausiasis policijos komisariatas

internetu tinklalapyje skelbė asmenų, baustų už *Kelių eismo taisyklių* pažeidimus asmens duomenis – vardą, pavardę, gimimo metus, įvykdytą administracinio teisės pažeidimo laiką ir vietą, nustatytą neblaivumo laipsnį, *Administracinių teisės pažeidimų kodekso (ATPK)* taikytą straipsnį valstybės įstaigų internetinėse svetainėse¹³.

Policijos komisariato teigimu tai buvo daroma visuomenės informavimo, auklėjimo ir administracinių teisės pažeidimų prevencijos tikslais. Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija (VDAI) priėmė sprendimą, kuriuo įpareigojo Vilniaus miesto VPK nutraukti tokių asmens duomenų išviešinimą, tačiau Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pareiškė, kad asmens duomenų apie apsvaigusius vairuotojus skelbimas interneto tinklalapyje buvo teisėtas¹⁴.

Teismas, byloje įvertinęs interesų pusiausvyrą, t. y. asmens, padariusio šiurkštų administracinę teisės pažeidimą, duomenų paskelbimo žalą ir grėsmės kitų eismo dalyvių gyvybei, sveikatai ir saugumui prevenciją, padarė išvadą, kad šiuo atveju asmens teisė į privatumą neatsveria visuomenės intereso vykdyti šiurkščių *Kelių eismo taisyklių* pažeidimų prevenciją. Visuomenės interesas žinoti apie nubaustus neblaivius asmenis, vairavusius transporto priemones, teismo manymu svarbesnis nei duomenų subjekto intere-

sas, jog jo asmens duomenys nebūtų viešinami. Toks argumentas neįtikina, nes nėra duomenų, kad asmens duomenų viešinimas turi konkretų prevencinį poveikį, taip pat teismas nepasisakė dėl to, ar skelbiami duomenys nebuvo pertekliniai, siekiant pažeidimų prevencijos tikslo, ir ar, paskelbus asmens duomenis, tačiau vėliau pripažinus, kad pažeidimo nebuvo (pvz., teismui panaikinus nutarimą skirti administracinę nuobaudą), nebuvo pažeistos duomenų subjekto teisės.

Apie nepakankamą jautrumą asmens duomenų apsaugai byloja plačiai paplitęs asmens kodo naudojimas, ne kartą minėtas ankstesnėse *Apžvalgose* ir tyrimuose¹⁵, ir jo sudarymo būdas.

Daugelyje demokratinių, žmogaus orumą gerbiančių valstybių į asmens kodą nėra įtraukiama informacija, atskleidžianti asmens privačius duomenis (tokius kaip lytis ir amžius)¹⁶. Lietuvoje, vadovaujantis *Gyventojų registro įstatymo* nuostatomis, asmens kodo pirmas skaitmuo atitinka asmens lytį, nuo antro iki septinto – asmens gimimo datą¹⁷. Galiojantis įstatymas nenumato galimybės pakeisti kodo¹⁸.

2007 m. Europos žmogaus teisių teisme išnagrinėtoje byloje *L. prieš Lietuvą* buvo nustatyta, kad asmeniui, dalinai pakeitusiam lytį ir išoriškai atrodančiam kitos lyties, negu atsispindi jo

asmens kode, kasdiniame gyvenime tenka patirti didelių nepatogumų ir suvaržymų, išgyventi emocinę įtampą ir pažeminimus¹⁹.

Nesiimant skubių priemonių pagerinti asmens duomenų apsaugos teisinį reglamentavimą ir intensyvaus visuomenės, valstybės pareigūnų ir teisėjų švietimo, artimiausiais metais Lietuvoje gali padaugėti asmens duomenų ir asmens identiteto vagysčių ir kitų su asmens duomenų panaudojimu susijusių nusikalstamų veikų²⁰.

Tolesnis žmonių stebėjimo plitimas

2007–2008 m. skverbimasis į žmonių privatumą tęsėsi – vaizdo stebėjimo kameros buvo diegiamos miestų gatvėse ir uždarose patalpose: prekybos centruose²¹, darbovietėse²², mokyklose²³, areštinių kamerose²⁴. Sekimo įranga buvo montuojama patruliuojančiuose policijos automobiliuose²⁵. Kaip teigia Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos vadovas, užfiksuojama vis daugiau atvejų, kai vaizdo stebėjimo kameros įrengiamos itin privatumui jautriose vietose, pavyzdžiui, parduotuvių persirengimo kabinose, nukreipiamos į bankomatus²⁶.

Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija yra nurodžiusi, kad, jei teritorija stebima, apie tai turėtų būti informuojama specialiomis lentelėmis, nurodant, kas ir koku tikslu vykdo stebė-

seną²⁷. Duomenų valdytojai buvo išpareigoję tokias lenteles parengti, tačiau iki šiol jų iškabinta mažai.

Pagrindinis vaizdo stebėjimo sistemų diegimo šalininkų argumentas – jų veiksmingumas gerinant teisės pažeidimų prevenciją, nusikalstamų veikų išaiškinamumą, tačiau šis argumentas nėra paremtas objektyviais faktais. Jau keleri metai kalbama apie būtinybę²⁸ atlikti vaizdo stebėjimo sistemų kaštų ir naudos analizę, tačiau ir toliau, grindžiant tolesnį jų plėtimą, apsiribojama viešais pareiškimais apie jų naudą²⁹.

Informacijos technologijų specialistų bei verslo atstovų teigimu 2007–2008 m. padaugėjo įmonių, naudojančių programas, leidžiančias darbdaviams sekti darbuotojų elektroninį pašta, naršymą internete, klausytis jų pokalbių telefonu³⁰. Šios programos parduodamos kartu su kita programine įranga, jų galima įsigyti ir internetu³¹.

Lietuvoje elektroninės darbo vietos kontrolė nėra reglamentuota, todėl nėra patikimų saugiklių, galinčių užtikrinti darbuotojų apsaugą nuo nepagrįsto asmens teisės į privatumą darbo vietoje ribojimo. *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas* nereguliuoja elektroninės darbuotojo darbo vietos kontrolės klausimo. Atrodo, kad vienintelė priemonė prieš neteisėtą darbuotojo sekimą yra *Administracinių teisės pažeidimų kodekso* 214⁽¹⁴⁾

straipsnis, numatantis administracinę atsakomybę už neteisėtą asmens duomenų tvarkymą.

Plito ir naujos darbuotojų sekimo formos – naudojantis mobiliojo telefono abonento buvimo vietos nustatymo paslauga, atsirado galimybė nuolat stebėti darbuotojų buvimo vietą ir judėjimo kryptį³².

Aptariamuoju laikotarpiu į Lietuvos teisę buvo perkelta 2006 m. Europos Parlamento ir Tarybos 2006/24/EB Direktyva dėl duomenų, generuojamų arba tvarkomų teikiant viešai prieinamas ryšių paslaugas arba viešuosius ryšių tinklus, saugojimo, plačiai vadinama „Sekimo direktyva“.

Minimos Direktyvos nuostatos į Lietuvos teisinę sistemą bus perkeltos priėmus *Elektroninių ryšių įstatymo* pataisas. *Elektroninių ryšių įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatyme* numatyta, kad Lietuvoje bus fiksuojami duomenys, susiję su fiksuoto telefono ryšio tinklu ir judriuoju telefono ryšiu, internetiniai duomenys apie siunčiamus elektroninius laiškus ir naršymą internete³³.

Tenka apgailestauti, kad Lietuvoje diskusijos dėl Direktyvos normų turinio ir poveikio asmens privačiam gyvenimui kilo tik priėmus Direktyvą ir atsi-

radus pareigai perkelti jos nuostatas į nacionalinę teisės sistemą.

Direktyvos priėmimas buvo grindžiamas siekiu kovoti prieš terorizmą ir organizuotą nusikalstamumą³⁴. Tačiau, nesant įrodymų, kad duomenų rinkimas apie Europos Sąjungoje reziduojančius asmenis duos laukiamų rezultatų, kyla abejonių dėl teisės į privataus gyvenimo gerbimą varžymo pagrįstumo ir proporcingumo³⁵.

Privatumo apsaugos problemos žiniasklaidoje

Kai informacija apie tam tikro asmens privatų gyvenimą paviešinama visuomenės informavimo priemonėse, kyla teisės į privatų gyvenimą ir teisės į saviraiškos laisvę konfliktas.

Valstybė turi pozityvią pareigą efektyviai užtikrinti teisę į privataus gyvenimo gerbimą. 2008 m. Lietuva pralaimėjo pirmąsias bylas Europos žmogaus teisių teisme (EŽTT) dėl šios pareigos nevykdymo³⁶.

EŽTT konstatavo *Europos žmogaus teisių konvencijos* pažeidimą dėl to, kad 2001 m. redakcijos *Visuomenės informavimo įstatyme* buvo nustatyta riba, neproporcingai apribojusi neturtinės žalos, kylančios dėl neteisėto informacijos apie asmens privatų gyve-

nimą atskleidimo visuomenės informavimo priemonėje, dydį. EŽTT pabrėžė, kad 10 000 Lt kompensacija už patirtą neturtinę žalą buvo neproporcinga privatumo pažeidimui, kai viename dienraštyje be pareiškėjų sutikimo buvo paskelbta informacija apie jų sveikatą. EŽTT nuomone, tokie nacionalinės teisės instrumentai negali užtikrinti efektyvios asmens teisės į privatą gyvenimą apsaugos.

Nors EŽTT aiškiai pasakė, jog asmenų neturtinės teisės (tokios kaip teisė į privataus gyvenimo gerbimą) turi būti labiau vertinamos, ir nesvarbu, kad pagal *Civilinį kodeksą (CK)* neturtinės žalos dydis nėra ribojamas, teismai vis dar nesiryžta priteisti didesnių piniginių kompensacijų.

Laikraščio „L.T.“ žurnalistai slapčia sekė populiarių atlikėją ir surinktą informaciją paviešino spaudoje. Dėl pažeistų teisių kreipusis į teismą, 2007 m. Vilniaus apygardos teismas nustatė teisės į privatumą pažeidimą dėl laikraštyje atskleistos šeimos paslapties ir neteisėtai įrašyto pokalbio telefonu. Teismas ieškovui priteisė iš laikraščio leidėjo 10 000 litų neturtinei žalai atlyginti.

2007 m. vasarą laikraštyje „L.T.“ buvo išspausdintos buvusio Lietuvos premjero dukters ir jos vyro nuotraukos, kuriose jie buvo užfiksuoti nudistų pliaže be drabužių³⁷. Vienas iš televi-

zijos kanalų pradėjo anonsuoti televizijos laidą, kurioje turėjo būti rodomi slapčia daryti kadrai su šiais asmenimis. Teisės į atvaizdą ir privatumo pažeidimą pripažino tiek žurnalistų veiklą prižiūrinčios institucijos, tiek teismai. Teismo nutartimi minėtos laidos rodymas buvo uždraustas. Vilniaus apygardos administracinio teismo sprendimu laikraščio leidėjas buvo įpareigotas atlyginti po 75 tūkstančius litų (iš viso 150 tūkst. Lt.) ieškovams už padarytą neturtinę žalą. Lietuvos apeliacinis teismas šį Vilniaus apygardos teismo sprendimą paliko galioti³⁸. Tačiau 2009 m. pradžioje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT), tęsdamas EŽTT kritikuotą Lietuvos teismų praktiką, sumažino priteistas pinigines kompensacijas iki 15 000 Lt kiekvienam ieškovui. Turint omenyje, kad iš ieškovų laikraščiu buvo priteistos bylinėjimosi išlaidos ir iš priteistų kompensacijų jie apmokėjo advokato paslaugas, šis LAT sprendimas pavertė pastangas apginti savo privatumą praktiškai bevaisėmis³⁹.

2007–2008 m. žiniasklaidos atstovai, vadovaudamiesi *Visuomenės informavimo įstatyme* išdėstyta išimtimi, kuri numato, kad informacija apie privatą gyvenimą gali būti skelbiama be žmogaus sutikimo tais atvejais, kai ji padeda atskleisti įstatymų pažeidimus ar nusikalstamas veikas, taip pat kai informacija yra pateikiama viešai nagrinėjant bylą⁴⁰, neretai naudojosi šia išimtimi, pateikdami privataus pobūdžio informaciją iš teismo posėdžių. Tokia

praktika netinkama, kadangi ne visa viešame teismo posėdyje susižinota (gauta) informacija apie asmens privatų gyvenimą gali būti paskelbta be šio asmens sutikimo. LAT konstatavo, kad tokios informacijos sužinojimas, nepaisant teismo posėdžio viešumo, nesuteikia teisės kitiems asmenims, tarp jų ir žiniasklaidai, ją viešinti⁴¹. Tad teisėtas žurnalisto informacijos gavimas ar sužinojimas jam dalyvaujant viešame teismo posėdyje nereiškia, kad yra teisėtas ir tokios informacijos paskelbimas visuomenės informavimo priemonėje.

Teisėjų taryba 2007 m. balandžio 27 d. nutarimu patvirtino *Informacijos apie teismų veiklą teikimo visuomenei ir visuomenės informavimo priemonėms taisyklės*⁴², kurių tikslas – užtikrinti teismų veiklos viešumą ir sudaryti visuomenės informavimo priemonių atstovams sąlygas operatyviai gauti informaciją apie teismo posėdžių tvarkaraščius. Tačiau asmens teisės į privataus gyvenimo gerbimą užtikrinimo požiūriu abejonių kelia visuomenės informavimo priemonėms teikiamų duomenų apie teismo posėdžius išsamumas: data, laikas, vieta, bylos numeris, proceso dalyvių vardai, pavardės (juridinių asmenų kodai ir pavadinimai), bylos esmė. Tam tikrais atvejais vien duomenų apie asmens vardą ir pavardę bei bylos esmę (pvz., dėl santuokos nutraukimo, išlaikymo vaikui priteisimo) užtenka, kad būtų atskleista informacija apie asmens privatų gyvenimą be jo sutikimo⁴³.

2008 m. liepos 31 d.⁴⁴ įsigaliojus *Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybės institucijų ir įstaigų įstatymo* pataisoms, informacija apie valstybės ir savivaldybių institucijos ar įstaigos darbuotojo darbo užmokestį buvo prilyginta informacijai apie šių įstaigų veiklą, todėl nebelaikytina privačia informacija. Tačiau atlyginimo viešumo principo taikymas visų asmenų, dirbančių valstybės ar savivaldybių institucijose bei įstaigose, atžvilgiu ne visuomet gali būti pateisinamas viešuoju interesu. Žmogaus teisių užtikrinimo požiūriu neabejotinai vieši turėtų būti atlyginimai tų valstybės sistemoje dirbančių asmenų, kurie turi viešojo sprendimo galią – vykdo viešojo administravimo įgaliojimus, administruoja viešųjų paslaugų teikimą arba jeigu jų nuolatinė veikla turi reikšmės viešiesiems reikalams⁴⁵.

Žurnalisto ar viešosios informacijos rengėjo teisė gauti informaciją operatyviau nei kiti visuomenės atstovai nepašalina privilegijos gauti išsamesnę informaciją, įskaitant informaciją apie asmens privatų gyvenimą.

Plečiantis technologijoms, plinta privataus pobūdžio siužetai įvairiuose interneto puslapiuose. Pavyzdžiui, 2007 m. rugpjūtį internete buvo galima pamatyti, kaip vyras muša moterį⁴⁶. Nors tokia vaizdo informacija dažnai yra pateikiama be asmens sutikimo, nėra sukurta efektyvių priešūros mechanizmų, galinčių apsaugoti

asmenis nuo kitų asmenų savavališko medžiagos platinimo internete⁴⁷.

Besitęsianti vardų ir pavardžių rašymo problema

Daugelį metų Lietuvoje vyksta bevaisė diskusija dėl galiojančios asmens vardų ir pavardžių sudarymo tvarkos⁴⁸.

Vadovaujantis dar 1991 m. priimto Aukščiausiosios Tarybos nutarimo nuostatomis, numatančiomis, kad Lietuvos piliečio pase vardai ir pavardės turi būti rašomi lietuviškais rašmenimis, taip pat *LR Civilinio kodekso* norma (3.282 str.), nurodančia, kad asmens vardas ir pavardė rašomi lietuviškais rašmenimis, asmenys, sudarę santuoką ir norintys turėti sutuoktinio pavardę ar ją prisijungti prie savo pavardės, negali to padaryti, nes sutuoktinio pavardė yra įrašoma ne originalo kalba, o lietuviškais rašmenimis. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos abėcėlėje nesant raidės „w“, dokumentuose ji yra rašoma kaip „v“.

2007 m. buvo parengtas dar vienas šią problemą bandantis išspręsti teisės aktas – *Vardų ir pavardžių įstatymo* projektas, numatantis galimybę vardą ir pavardę dokumento šaltinyje rašyti ne tik lietuviškais, bet ir lotyniško pagrindo rašmenimis⁴⁹, tačiau toks sprendimas vėl sulaukė aktyvaus, tačiau neargumentuoto pasipriešinimo⁵⁰.

¹ Pavyzdžiui, per 2007-02-19 vykusį „LT tapatybė“ prizų apdovanojimą ant didelio šviečiančio ekrano Mažojo teatro scenoje, o vėliau per Lietuvos televiziją buvo rodomi nominuotų kandidatų į garbingus apdovanojimus nuskaunuoti pasai ir asmens tapatybės kortelės. Taip pat žr. Eglė Digrytė, Lukas Simonas Zadareckas, „Šiuokšlių maišuose prie „Hansabanko“ – klientų pasų kopijos“, *Delfi.lt*, 2007-07-12, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=13766972>.

² Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2005, p. 10.

³ „Į Lietuvą plūsta nauja elektroninių nusikaltėlių banga“, *Delfi.lt*, 2008-04-21, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/article.php?id=16760362&categoryID=5995>.

⁴ Arnoldas Remeika, „Internete – sukčiai“, *Klaipėda*, 2007-04-06, http://www.info.lt/index.php?page=naujienos&view=naujiena_arch&id=99510; Gediminas Stanišauskas, „Virtualūs vagys kėsina į sąskaitas bankuose“, *Kauno diena*, 2007-01-04, http://info.lt/index.php?page=naujienos&view=naujiena_arch&id=92728.

⁵ LTV laida „Žurnalisto tyrimas“, 2007-07-03, 21.10 val.; Birutė Vyšniauskaitė, „Asmens duomenų vagys supančiojo gyvenimą“, *Lrytas.lt*, 2007-08-13, http://www.lrytas.lt/?data=20070813&id=akt13_a1070813&sk_id=99&view=2&p=1.

⁶ Teodora Rašimaitė, „Asmens duomenys neturėtų mėtytis be priežiūros“, *Savaitė*, 2007-02-11, <http://www.alfa.lt/straipsnis/123354>; „Gražinant prekę prekybininkai neteisėtai reikalauja asmens duomenų“, *Alfa.lt*, 2008-03-12, <http://www.alfa.lt/straipsnis/175385>.

⁷ Valstybinė asmens duomenų apsaugos inspekcija nustatė, jog kai kurie viešbučiai prašė per-

teklinių svečio duomenų, pavyzdžiui, tautybės, lytinės orientacijos, odos spalvos, automobilio numerių. Rasa Lukaitytė. „Tyrimas: viešbutis registravo ir kliento lytinę orientaciją“, *Delfi.lt*, 2008-03-25.

⁸ „Ministerijos anketos su užuominomis, kaip balsuoti“, *Delfi.lt*, 2007-10-31, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14866836>.

⁹ „Asmens kodai – jokia paslaptis“, *BNS*, 2008-09-02, http://www.alfa.lt/straipsnis/196175/?Asmens.kodai..jokia.paslaptis=2008-09-02_09-59.

¹⁰ „IVPK svarstys asmens duomenų teisinės apsaugos klausimus“, *Infolex.lt*, 2008-04-02, <http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&Str=20997>.

¹¹ *LR Seimo rinkimų įstatymas*, aktuali redakcija nuo 2008-04-30 iki 2009-04-24, Nr. I-2721, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=319351&p_query=&p_tr2= .

¹² Raimonda Ramelienė. „Politikų išradingumas gąsdina duomenų sergėtojus“, *Lietuvos žinios*, 2008-08-04, <http://www.alfa.lt/straipsnis/c82857>.

¹³ Klaipėdos apskrities vyriausiojo policijos komisariato internetinėje svetainėje buvo pateikiama dar daugiau duomenų – asmens vardas, pavardė, gimimo metai, vairuotojo pažymėjimo atėmimo laikas, kokį eismo įvykį sukėlė, kiek promilių nustatyta pažeidimo padarymo metu. Žr. „Girtieji vairuotojai – ir viešumo bausmė“, *Vakarų ekspresas*, 2008-10-16, <http://www.ve.lt/?rub=1065924813&data=2008-10-16&id=1224089862>.

¹⁴ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 24 d. nutartį administraciniame byloje *Vilniaus miesto Vyriausiasis policijos komisariatas v. Valstybinė duomenų apsau-*

gos inspekcija Nr. A⁵²⁵ – 689–08, procesinio sprendimo kategorija 25.

¹⁵ Žr. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2006, p. 11; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2005, p. 11–12; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2004, p. 20–21.

¹⁶ Daugiau žr. „Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą: asmens kodo naudojimas Lietuvoje“, ŽTŠI, <http://www.hrmi.lt/project.php?strid=1191&id=2050>.

¹⁷ Pagal *Gyventojų registro įstatymo* 8 straipsnį asmens kodo pirmas skaitmuo atitinka asmens lytį ir gimimo šimtmetį, antrasis ir trečiasis – gimimo metų du paskutinius skaitmenis, ketvirtasis ir penktasis – gimimo mėnesį, šeštasis ir septintasis – gimimo dieną, aštuntasis, devintasis ir dešimtas – gimusiųjų tą pačią dieną įrašymo į registrą eilės numerį, vienuoliktasis yra pirmųjų dešimties skaitmenų kontrolinis skaičius. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaireska.showdoc_1?p_id=233559.

¹⁸ *Gyventojų registro įstatymo* 8 straipsnio 3 dalyje yra numatyta, kad asmeniui suteiktas asmens kodas yra unikalus ir nekeičiamas.

¹⁹ Byloje *L. prieš Lietuvą* pareiškėjas nurodė, kad niekam negali parodyti aukštojo mokslo diplomo, sudaryti darbo sutartį ar kitą sandorį, paimti kreditą iš banko ir panašiai, nes tokiais ir panašiais atvejais reikalaujama atskleisti asmens kodą. Žr. Dainius Sinkevičius. „Lietuva Strasbūre pralošė lytį pasikeisti siekiančiai moteriai“, *Delfi.lt*, 2007-09-11, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14343095>; Džina Donauskaitė. „Užguitoje visuomenėje žmogiškumo nėra“, *Atgimimas*, 2007-10-19, <http://www.atgimimas.lt/articles.php?id=1192709995>.

²⁰ Žr. daugiau Giedrė Maksimaitytė. „Mickevičius: privačių duomenų saugumu Lietuvo-

je nesirūpinama“, *Alfa.lt*, 2007-03-19, <http://alfa.lt/straipsnis/130047>.

²¹ Dalia Gudavičiūtė. „Dėl 7 litų vertės plaukų segtuko – drama“, *Lrytas.lt*, 2007-06-08, http://www.lrytas.lt/?data=20070608&id=akt08_a1070608&view=2.

²² Seimo Žmogaus teisių komiteto pirmininkas buvo cituojamas, kad į komitetą dažnai kreipiasi asmenys, kurie skundžiasi, jog darbdaviai darbo patalpose slapta įrengia vaizdo kameras ar gąsdina darbuotojus nuolatiniu sekimu. Žr. „A.Lydeka siūlo riboti asmens kodo naudojimą“, *ELTA*, 2007-11-13, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14997459&categoryID=7&ndate=1194904800>.

²³ Tadas Širvinskas. „Vaikus stebės kameros“, *Kauno diena*, 2008-01-16, <http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/vaikus-stebes-kameros-54350>.

²⁴ „Seimo kontrolierius: areštiniėje pažeidžiama teisė į privatumą“, *Delfi.lt*, 2007-12-20, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=15375579>.

²⁵ Vincas Grigas. „Klaipėdoje – automobilių numerius sekanti įranga“, *Klaipėda*, 2007-01-30, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=11977735&categoryID=174757&ndate=1170108000>.

²⁶ Liepa Pečeliūnaitė. „Asmens duomenų apsauga – pačių besisaugančių reikalas“, *Alfa.lt*, 2008-02-04, <http://www.alfa.lt/straipsnis/c57756>.

²⁷ Neringa Jurčiukonytė. „Vaizdo kameros praeivius ne tik saugo, bet ir trikdo“, *15 min.*, 2007-08-13, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14054145>.

²⁸ Žr., pavyzdžiui, Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2006, p. 11–12.

²⁹ Eglė Digrytė. „Kameros gatvėse pareigūnams padeda, žmogaus teisių gynėjams kelia susirūpinimą“, *Delfi.lt*, 2007-07-27, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=13914675>.

³⁰ Audrius Sytas. „Darbuotojų minčių kontrolė – neteisėta“, *Alfa.lt*, 2007-04-05, <http://www.naujasdarbas.lt/index.php?info=3&t=news&g=FF8BEA9B-BD63-470B-9F55-CB41DDE28D1C>.

³¹ Teodora Rašimaitė. „Šiuolaikinis pasaulis: privatumas pavojuje“, *Savaitė*, 2007-12-01, <http://www.alfa.lt/straipsnis/154287>.

³² Mindaugas Jackevičius. „Lietuvoje populiarėja darbuotojų sekimas“, *Delfi.lt*, 2007-03-26, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=12631860>.

³³ *Elektroninių ryšių įstatymo 1, 3, 7, 12, 34, 77 straipsnių, devintojo skirsnio ir priedo pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo nauju priedu įstatymo projekto 8 straipsnis*, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=309637&p_query=elektronini%F8%20ry%F0i%F8&p_tr2=2.

³⁴ Virginija Spurytė. „Už sekimą – naujas mokestis“, *Klaipėda*, 2007-10-01, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14562813>.

³⁵ „Įtariamuoju netrukus gali tapti kiekvienas žmogus“, *BNS*, 2007-11-09, <http://www.balsas.lt/naujiena/173945>.

³⁶ Žr. EŽTT 2008 m. lapkričio 25 d. sprendimus bylose: *Biriuk v. Lithuania* (pareiškimo Nr. 23373/03) ir *Armonas v. Lithuania* (pareiškimo Nr. 36919/02), <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.

³⁷ Žr. Žurnalistų etikos inspektoriatas 2007 m. spalio 24 d. sprendimą Nr. SPR-23 „Nuogi Mertinai – desertas akims / Mertinai Nidoje de-

monstravo savo grožybes“ („L.T.“, 2007-08-25, Nr. 193/442) išspausdintų nuotraukų, http://www3.lrs.lt/pls/inter/zetika?r_id=5083&k_id=1&d_id=71163.

³⁸ Rasa Lukaitytė. „Apeliacija nepadėjo: už nuogų Mertinų nuotraukas „L.T.“ privalės sumokėti 150 tūkst. Lt“, *Delfi.lt*, 2008-09-23, <http://www.delfi.lt/news/economy/Media/article.php?id=18639234>.

³⁹ Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 13 d. nutartį civilinėje byloje pagal D. M. ir L. M. ieškinį atsakovui UAB „Ekstra žinios“ Nr. Nr. 3K-3-26/2009, procesinio sprendimo kategorijos: 26.7; 44.2.4.2.

Pažymėtina, kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kompetencija apima teisės, bet ne fakto klausimus. Neturtinės žalos atlyginimo dydžio nustatymas reikalauja neteisėtų veiksmų pasekmių, t.y. faktinių aplinkybių, įvertinimo.

⁴⁰ *Visuomenės informavimo įstatymo* 14 straipsnio 3 dalis.

⁴¹ Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 13 d. nutartį civilinėje byloje *V.P. v. UAB „Lietuvos rytas“* (pranešėjas Z. Levickis), Nr. 3K-3-90/2007, procesinio sprendimo kategorija 26.7.

⁴² Teisėjų tarybos 2007 m. balandžio 27 d. nutarimas Nr. 13P-60 „Dėl informacijos apie teismų veiklą teikimo visuomenei ir visuomenės informavimo priemonėms taisyklių“, http://www.teismai.lt/savivalda/nutarimai_visi.asp.

⁴³ Dainius Sinkevičius. „Teismų sistema atskleidžia išžagintųjų pavardes“, *Delfi.lt*, 2007-02-13.

⁴⁴ *Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymo 1 ir 2 straips-*

nių pakeitimo įstatymas (Žin., 2008, Nr. 87-3473).

⁴⁵ „Valdininkų atlyginimo viešumo problema išspręsta svetimais pavyzdžiais“, *Respublika*, 2008-10-04, <http://www.balsas.lt/naujiena/217077/valdininku-atlyginimo-viesumo-problema-isspresta-svetimais-pavyzdžiais/rubrika:naujienos-lietuva-politika>.

⁴⁶ Mindaugas Milinis. „Kaimo erelis susilaukė nuskaustosios užtarimo“, *Lietuvos žinios*, 2007-08-09, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14024250>.

⁴⁷ Virginija Spurytė. „Egzekucijų vaidai šiurpina mokytojus“, *Klaipėda*, 2007-04-05, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=12774379>.

⁴⁸ Žr. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2005, p. 16.

⁴⁹ *Vardų ir pavardžių įstatymo* projekto 9 straipsnio 1 dalis, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=298978&p_query=vard%F8&p_tr2=2.

⁵⁰ „Nesusipratimai dėl pavardžių rašybos pasauose“, *Lrt.lt*, 2007-07-14, <http://www.alfa.lt/straipsnis/143684>.

Teisė į teisingą teismą

2008 m. pabaigoje atlikta viešosios nuomonės apklausa parodė, kad tarp daugelio pilietinių ir politinių teisių labiausiai pažeidžiama žmogaus teise laikoma teisė į teisingą teismą (65 proc. respondentų). Teisė į teisingą teismą kaip labiausiai pažeidžiama buvo įvardyta ir 2006 bei 2004 m. analogiškose apklausose¹. Tačiau 2007–2008 m. visuomenė nesulaukė esminių reformų, susijusių su teismų, ikiteisminio tyrimo institucijų ir antstolių veikla. Vietoje to politinėje darbotvarkėje dominavo nesvarbiausi klausimai, tokie kaip Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko ir grupės antstolių atleidimai iš pareigų. Plačiai naudojama praktika nepagrįstai riboti žmonių laisvę, pastebėti šiurkštūs teisingumo pažeidimai, Konstitucinis Teismas liko neprieinamas piliečiams, mažas skaičius asmenų žino apie valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemą, o žinantys nelinkę ja naudotis. Apskritai teisinio saugumo jausmas visuomenėje toliau mažėjo.

Šiurkštūs teisės į teisingą teismą pažeidimai

Ne vieną sykį minėta, kad ikiteisminiai tyrimai pasižymi neprofesionalumu², tačiau jokių priemonių gerinant jų kokybę nebuvo imtasi.

2008 m. Europos žmogaus teisių teismas priėmė sprendimą byloje *K. Ra-*

manauskas prieš Lietuvą.³ Šioje byloje pareiškėjas ginčijo policijos pareigūnų pritaikyto nusikalstamos veikos imitacijos modelio teisėtumą. Teismas nustatė, kad 1998 m. pabaigoje ir 1999 m. pradžioje, tarpininkaujant V. S., į pareiškėją kreipėsi anksčiau jam nepažįstamas A. Z., prašydamas užtikrinti, kad būtų išteisintas trečiasis asmuo ir už tai jam pasiūlė kyši. Pareiškėjas iš karto atsisakė, tačiau A. Z., pakartojus pasiūlymą keletą kartų, sutiko. Europos žmogaus teisių teismas (EŽTT) konstatavo, jog nėra jokių požymių, kad nusikaltimas būtų buvęs padarytas be A. Z. ir V. S. įsikišimo ir padarė išvadą, kad pastarųjų veiksmai prilygo pareiškėjo kurstymui padaryti nusikaltimą. Teismas pripažino teisės į teisingą teismą pažeidimą.

Kitoje byloje – *Malininas prieš Lietuvą*⁴, EŽTT taip pat pripažino neteisėtą nusikalstamos veikos modelio pritaikymą ir teisės į teisingą teismą pažeidimą. Sprendime teismas dar kartą pažymėjo, kad specialiųjų tyrimo metodų naudojimas turi turėti aiškias ribas, o įrodymų rinkimas kurstant padaryti nusikaltimą yra neteisėtas. Teismas taip pat padarė išvadą, kad psichotropinių medžiagų pirkimo–pardavimo sandoris buvo policijos pareigūno išprovokuotas.

Skubotas bylų nagrinėjimas teismuose lėmė asmenų nuteisimą be kaltės. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo patikrinimo rezultatai per pirmąjį 2007 m. pusmetį parodė, kad kas

trečias žmogus, kurio bylą dėl vagystės iš parduotuvės nagrinėjo apylinkės teismas, buvo nubaustas už pažeidimą, kurio nepadarė⁵.

Vienu atveju asmuo be kaltės 8 mėnesius buvo įkalinamas dėl inkriminuojamų sunkių nusikaltimų. Jis buvo nuteistas už plėšimą, remiantis dviejų asmenų išgalvotais parodymais⁶. Apskundus nuosprendį ir išsiaiškinus kaltinimų nepagrįstumą, asmens 8 mėnesių laisvės atėmimas buvo įvertintas 20 tūkst. litų – t. y. kiekvieną neteisėtai apribotą laisvės dieną įkainojant po 80 Lt. Tokia pat 20 tūkst. litų kompensacija už nepagrįstą nuteisimą ir 2 metų neteisėtą įkalinimą buvo priteista ir kitam asmeniui⁷. Besiformuojanti teismų praktika rodo, kad akivaizdžiai žengiamo žmogaus teisės į laisvę nuvertinimo keliu, papildant nusivylusių ir nepasitikinčių teismų darbu asmenų gretas Lietuvoje.

2007–2008 m. Almos Jonaitienės bylos ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu žiniasklaidos atstovai ne kartą pažeidė nekaltumo prezumpcijos principą. Didelio atgarsio visuomenėje sulaukusioje dviejų mažamečių vaikų nužudymo byloje, nesant teismo priimto nuosprendžio, vienoje iš žiniasklaidos priemonių įtariamoji buvo įvardyta kaip „du savo vaikus pasmaugusi“ „žudikė“⁸.

Žurnalistų etikos inspektorius 2007 m. pabaigoje konstatavo, kad toks įtaria-

mosios apibūdinimas, nesant priimto apkaltinamojo nuosprendžio, pažeidė nekaltumo prezumpciją. Tačiau net ir po viešosios informacijos rengėjo išpėjimo kitose šios žiniasklaidos priemonės publikacijose nekaltumo prezumpcijos pažeidimai nesiliovė⁹.

Primename, kad kiekvienas nusikaltamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamas asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas *Baudžiamojo proceso kodekso* nustatyta tvarka ir nepripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu.

Žiniasklaidos atstovai savo „nuosprendį“ A. Jonaitienei dažnai pagrįsdavo ikiteisminio tyrimo medžiaga, nors pagal įstatymą ikiteisminio tyrimo medžiaga yra laikoma slapta, o ikiteisminio tyrimo duomenys iki bylos nagrinėjimo teisme gali būti paskelbti tik prokuroro leidimu, ir tik tiek, kiek pripažįstama leistina. Tačiau A. Jonaitienės atveju visuomenei buvo nuosekliai ir periodiškai pateikiami ikiteisminio tyrimo duomenys ir (ar) apklaustų asmenų parodymai, pateikiant spaudoje šių duomenų įvertinimą ir išvadas.

Lietuvos žiniasklaidoje buvo pateikta informacija, kad vienoje baudžiamojoje byloje kaip įrodymai buvo pateikiamos įtariamąjo ir jo advokato pokalbių išklotinės¹⁰.

Kiekvienam asmeniui, įtariamam nusikalstamos veikos padarymu, garantuojama teisė į gynybą. Vienas iš šios teisės elementų yra teisė be pašaliečių bendrauti su savo pasirinktu gynėju. Europos žmogaus teisių teismas išaiškino, jog bet koks gynėjo ir įtariamojo bendravimo sekimas, įrašymas ar kitoks fiksavimas ir pagarsinimas yra šiurkštus teisės į gynybą pažeidimas.

Proporcingumo principo taikymas, laikinai sulaikant ir suimant asmenis ikiteisminio tyrimo metu

2007–2008 m. išryškėjo laikino sulaikymo ir suėmimo ikiteisminių tyrimų metu teisinio reguliavimo ir praktinio taikymo problemos.

Lietuvos *Baudžiamojo proceso kodeksas* (BPK) numato, jog ikiteisminio tyrimo metu, taikant procesinės prievartos priemones, privalu laikytis proporcingumo principo. Tačiau praktikoje šia procesine prievartos priemone ikiteisminio tyrimo pareigūnai piktnaudžiauja. Neretai net nesunkiu nusikaltimu įtariamasis asmuo sulaikomas 48 valandoms, o šiam terminui suėjus tiesiog paleidžiamas, nes kreiptis į teismą dėl kardomosios priemonės – suėmimo – taikymo nėra pagrindo¹¹.

Laikino sulaikymo apskundimo tvarka visiškai neefektyvi. Pagal BPK ikiteisminio tyrimo pareigūno paskirtas asmenis laikinas sulaikymas skundžiamas šį ikiteisminį tyrimą kontroliuojančiam

prokurorui, o pastarojo sprendimas dėl pateikto skundo – aukštesniam prokurorui. Tik trečiojoje grandyje numatyta teisė pateikti skundą nepriklausomam ir nešališkam ikiteisminio tyrimo teisėjui. Prokuroras ir teisėjas privalo išnagrinėti skundą per penkias dienas „nuo skundo ir jam išnagrinėti reikiamos medžiagos“ gavimo. Tuo tarpu laikino sulaikymo trukmė yra ne ilgiau nei 48 val. Nenuostabu, kad praktikoje retai pasitaiko atvejų, kai nepagrįsti ir neteisėti laikino sulaikymo atvejai yra skundžiami.

Griežčiausios kardomosios priemonės – suėmimo, taikymas taip pat taikomas pernelyg dažnai. 2007 m. Generalinė prokuratūra konstatavo, jog nutrauktuose ikiteisminiuose tyrimuose, kuriuose asmenims buvo taikoma kardomoji priemonė – suėmimas, vienam įtariamajam įkalinimo įstaigose vidutiniškai teko praleisti beveik mėnesį – 29,5 dienos¹². Statistika rodo, jog visose apygardų prokuratūrose, išskyrus Klaipėdą, nutrauktų tyrimų skaičius pastaraisiais metais padidėjo.

Generalinio prokuroro nuomone, padidėję skaičiai įpareigoja prokurorus stiprinti ikiteisminių tyrimų kontrolę ir užtikrinti, kad tyrimo eigoje būtų laikomasi proporcingumo principo. Generalinis prokuroras nurodė prokurorams, jog kiekvieną kartą sprendžiant klausimą, ar teikti teismui prašymą skirti suėmimą, jie turi ne tik įvertinti suėmimo taikymo pagrindus ir sąlygas, bet ir įvertinti, ar

proceso tikslų negalima pasiekti kito-
mis, mažiau varžančiomis, procesinė-
mis prievartos priemonėmis¹³.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnai, proku-
rorai ir teisėjai dar turi išsąmoninti,
kad teisė į laisvę yra viena svarbiausių
žmogaus teisių. Tad kardomųjų prie-
monių sistemoje suėmimas yra *ultima
ratio* – paskutinė priemonė, kuri tai-
koma tik tuo atveju, jeigu faktinių ap-
linkybių visuma, teisiškai jas įvertinus
bei pasvėrus visus „už“ ir „prieš“, ne-
leidžia užtikrinti sklandžios ikiteismini-
nio tyrimo eigos pritaikius švelnesnes
kardomasias priemones.

Vengimas spręsti teismų sistemos problemas

LR Prezidento prieš trejus metus ini-
cijuotos teismų sistemos tobulinimo
pastangos tapo atskirų politikų bei tei-
sininkų interesų ir ambicijų įkaitu. Dėl
neesminių nesutarimų naujos redak-
cijos *Teismų įstatymo* 2008 m. priimti
nepavyko, buvo priimtos tik galiojan-
čio įstatymo kai kurios pataisos¹⁴.

Viena iš pagrindinių kliūčių priimant
naują įstatymą buvo siekis įvesti Lie-
tuvos vyriausiąjame administraciniame
teisme išnagrinėtų bylų kasaciją
Lietuvos Aukščiausiajame Teisme¹⁵,
tačiau įtikinamų argumentų šiam pa-
siūlymui paremti nebuvo pateikta. Be
to, šis pasiūlymas sulaukė daugelio tei-
sės ekspertų kritikos. Nepaisant tam
tikrų trūkumų, dešimtmetį veikianti

administracinių teismų sistema, for-
muodama teismų praktiką nagrinėjant
administracinius ginčus, davė postūmį
vakarietiškam administracinės teisės
suvokimui, prisidėjo prie tarptautinių
žmogaus teisių standartų integravimo
į Lietuvos teismų praktiką.

Sisteminių problemų sprendimui
trukdė ir užsitęsęs konfliktas dėl Lie-
tuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT)
pirmininko atleidimo. Praėjusios ka-
dencijos Seimas du kartus balsavo ir
du kartus atmetė Prezidento dekretą
dėl 2008 m. liepą įgaliojimus baigusio
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmi-
ninko atleidimo iš pareigų. Presiden-
tas pasirašė trečią dekretą dėl LAT
pirmininko atleidimo, tačiau Seimas jo
kol kas nesvarstė¹⁶.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmi-
ninko atleidimo istorija iliustruoja at-
skirų politikų norą daryti įtaką teismi-
nei valdžiai. Šis noras prieštarauja
konstituciniams valdžių atskyrimo ir
teisės viršenybės principams ir, įtrau-
kus teismų sistemą į politinius žaidi-
mus, kenkia jos autoritetui, taip pat vi-
suomenės pasitikėjimui ja.

Vykstant šiam interesų ir ambicijų ka-
rui, nesprenžiami esminiai Teisėjų
tarybos įvardyti teismų sistemos regla-
mentavimo ir veiklos trūkumai: ne-
efektyvus valdymas, viešumo trūku-
mas, nebaigtos teisėjų ir teismo parei-
gūnų atrankos, skyrimo ir perkėlimo,
atsakomybės taisyklės, neadekvatus

teisėjo statusui socialinių garantijų reglamentavimas¹⁷.

Dėl vis didėjančio teismų darbo krūvio ir kitų priežasčių vis didėjanti bylų nagrinėjimo trukmė tapo sisteminė problema¹⁸, tačiau toliau problemos konstatavimo nežengiama.

2007 m. Lietuva pralaimėjo Europos žmogaus teisių teisme dvi bylas, kuriose buvo konstatuotas teisės į įmanomai trumpiausią bylos išnagrinėjimą pažeidimas¹⁹.

Teigiamai vertintina tai, kad pagal priimtas *Teismų įstatymo* pataisas teismo posėdžių eigą numatoma fiksuoti darant garso įrašus (nuo 2010 m. liepos 1 d.), galutiniai teismo sprendimai bus skelbiami internete, nustatytas periodinis teisėjų veiklos vertinimas ir privalomas visuomenės atstovų dalyvavimas teisėjų savivaldoje, numatyta kompiuterizuota bylų paskirstymo teisėjams tvarka²⁰.

Konstitucinio Teismo prieinamumo problema

Individualaus konstitucinio skundo įteisinimo galimybė 2007–2008 m. buvo dažnai minima Lietuvos politikų, teisininkų²¹ ir žiniasklaidoje. 2007 m. liepos 4 d. Seimas priėmė nutarimą *Dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo*²²,

kuriuo buvo numatyta priimti reikalingus įstatymų pakeitimus – 2009 m. turėjo būti pertvarkomas Konstitucinis Teismas (KT), buvo pateikiamos optimistinės prognozės dėl šio skundo įteisinimo²³, tačiau šios apžvalgos rengimo metu jokių priemonių užtikrinti piliečiams Konstitucinio Teismo prieinamumą nebuvo imtasi.

Individualaus konstitucinio skundo įteisinimas – tai papildoma galimybė suinteresuotiems asmenims ginti *LR Konstitucijoje* numatytas žmogaus teises, tačiau svarbu užtikrinti, kad ši galimybė būtų praktiškai prieinama, o ne teorinė.

Yra pavojus, kad, įgyvendinus minėtą koncepciją, ribota ir daugelio sąlygų suvaržyta teisė į konstitucinį skundą bus neveiksminga. *Individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcija* nenumato galimybės tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl galbūt pažeistų konstitucinių teisių, o numatoma, kad kreipimosi į Konstitucinį Teismą pagrindas būtų įstatymas ar kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento ar Vyriausybės aktas (ar jo dalis), kurių pagrindu buvo priimtas sprendimas, galbūt pažeidžiantis asmens konstitucines teises ir laisves; kreipimosi sąlyga – prieš kreipiantis pasinaudoti visomis teisinės gynybos priemonėmis, kreipimosi terminas – 3 mėnesiai nuo galutinio valstybės institucijos sprendimo; skundas turėtų būti surašytas

advokato ir sumokėtas minimalus žyminis mokestis.

2007–2008 m. nebuvo sprendžiama ir konstitucinės teisenos prieinamumo ir proceso rungtyniškumo problema asmenims, kurie ginčija teisės akto konstitucingumą bendrosios kompetencijos teisme arba palaiko abejones dėl jo konstitucingumo²⁴.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos veiksmingumas

2005 m. valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos reforma buvo siekiama užtikrinti, kad kuo daugiau asmenų galėtų pasinaudoti valstybės garantuojama nemokama teisine pagalba ir išspręsti teisinius klausimus, pasinaudojant kvalifikuota teisininkų pagalba. Tačiau gyventojų apklausos rodo, kad informuotumas apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir gyventojų polinkis ja pasinaudoti mažėja.

Pirmine teisine pagalba, kuri teikiama visiems asmenims neatsižvelgiant į jų pajamas, nėra plačiai naudojama. 2007 m. Valstybinio audito ataskaitoje *Valstybės garantuojamos pirminės teisinės pagalbos teikimas ir civilinės būklės aktų registravimas* nurodoma, kad šį faktą lemia informacijos trūkumas apie savivaldybių teikiamą valstybės nemokamą pirminę teisinę pagalbą²⁵.

2006–2007 m. gyventojų apklausos metu į klausimą, „Ar jūs žinote arba kada nors esate girdėję apie gyventojams teikiamą pirminę teisinę pagalbą?“, daugiau nei pusė respondentų atsakė, kad nėra girdėję apie tokią pagalbą (2006 m. – 58,6 proc.; 2007 m. – 50,8 proc.), didesnė dalis nebuvo linkę ja naudotis (2006 m. – 35,6 proc.; 2007 m. – 44,1 proc.)²⁶.

Dar mažiau gyventojų žinojo ir buvo linkę pasinaudoti antrine teisine pagalba. Į klausimą, „Ar jūs žinote arba kada nors esate girdėję apie gyventojams teikiamą antrinę teisinę pagalbą?“, 2006 m. 69,7 proc., o 2007 m. 82,2 proc. respondentų atsakė, kad nieko apie tai negirdėjo; girdėjo, bet nepasinaudojo – 2006 m. – 23,6 proc., 2007 m. – 14,2 proc.

Teigiamai vertintina tai, kad 2008 m. balandžio 15 d. buvo priimti *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo* pakeitimai, kuriais buvo siekiama ištaisyti teisinės pagalbos teikimo ir organizavimo trūkumus, išplėsti asmenų būrį, kurie turi teisę gauti antrinę teisinę pagalbą, supaprastinti kreipimosi tvarką į valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybas. Tačiau šio įstatymo pakeitimai taip pat perduoda konkretaus advokato parinkimo koordinavimą baudžiamosiose bylose iš Lietuvos advokatūros valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyboms.

Turint omenyje, kad valstybė vykdo baudžiamąjį persekiojimą, advokato parinkimo perdavimas valstybės tarnyboms yra abejotinas teisės į teisingą teismą užtikrinimo požiūriu.

Antstolių veiklos problemos

2007–2008 m. gyventojai dažnai skundėsi dėl antstolių darbo²⁷. Daugelį jų skundų Teisingumo ministerija pripažino pagrįstais²⁸.

Žiniasklaidoje buvo pranešta apie iškeltą drausmės bylą antstoliui dėl nepagrįsto atlyginimo reikalavimo²⁹, apie antstolio atleidimą iš pareigų, teismo pripažinto kaltu dėl piktnaudžiavimo tarnyba³⁰, antstolių reklamos draudimo pažeidimus³¹ ir kitus antstolio veiklos teisėtumo pažeidimus. Visuomenės pasipiktinimą sukėlė vienišos motinos ir jos dviejų nepilnamečių vaikų buto iš varžytynių pardavimas dėl nesumokėtų komunalinių mokesčių už sumą, keturis kartus mažesnę nei buto rinkos vertė³².

Daugelį metų besitęsiantis nepasitenkinimas antstolių darbu yra nulemtas netobulo teisinio reguliavimo ir netinkamos antstolių profesinės etikos³³. Tačiau, užuot ėmęsi esminių reformų, skubiai atleidžiami iš darbo tinkamo išsilavinimo neturintys antstoliai. Neparengtas efektyvus atleistų antstolių bylų perdavimo kitiems antstoliams mechanizmas, nors Seimo Teisės ir tei-

sėtvarkos komiteto pirmininkas atkreipė dėmesį į tai, kad dėl antstolių atleidimo gali nukentėti žmonės, kuriuos teismai pripažino kreditoriais, dėl nusikaltimų žala patyrę asmenys – vaikai, kurių išlaikymui išieškomi alimentai³⁴. Tuo tarpu Lietuvos antstolių rūmai pranešė, jog stabdomas daugiau kaip 130 tūkstančių vykdomųjų bylų vykdymas³⁵.

¹ Žr. http://www.hrmi.lt/images/img/Zmogaus_teisiu_padėtis_Vilmorus_2008.pdf.

² Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2006, p. 22–23.

³ Žr. bylą *K. Ramanauskas prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 74420/01, EŽTT sprendimas 2008 02 05.

⁴ Žr. bylą *Malininas prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 10071/04, EŽTT sprendimas 2008-07-01.

⁵ Dainius Sinkevičius. „Teismai net 35 proc. asmenų nubaudė už vagystes, kurių jie nepadarė“, *Delfi.lt*, 2007-07-08, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=13816305>. Taip pat žr. Dainius Sinkevičius. „Kaunietis ir vilnietis buvo nubausti už vagystes, kurių nepadarė“, *Delfi.lt*, 2007-07-16, <http://www.delfi.lt/news/economy/law/article.php?id=13797292>.

⁶ Dainius Sinkevičius. „Be kaltės nuteistam kauniečiui – 20 tūkst. litų“, *Delfi.lt*, 2007-11-05, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14892088>.

⁷ Dainius Sinkevičius. „Už neteisėtą nuteisimą ir 2 metus kalėjime – 1,5 mln. ieškinyš“, *Delfi.lt*, 2008-04-23, <http://www.delfi.lt/news/economy/law/article.php?id=16790003>.

⁸ Žr., pavyzdžiui, Laima Lavastė. „Vaikų žudikei parūpo karvės ir buliai“, *Lrytas.lt*, 2007-09-29, http://www.hrmi.lt/images/img/Vaiku_zudikei_parupo_karves_ir_buliai_originalas_20071114.pdf.

⁹ Žr., pavyzdžiui, „Vaikžudė jau paskyrė sau žiaurią bausmę“, *Lrytas.lt*, 2008-01-29.

¹⁰ „Advokatai pasijuto sekami“, *ELTA, Delfi.lt*, 2008-07-10, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=17674465>.

¹¹ „Seimo kontrolierius: laikinojo sulaikymo terminas turi būti pagrįstai trumpas“, *Alfa.lt*, 2007-05-24, <http://www.alfa.lt/straipsnis/138094>.

¹² Generalinė prokuratūra. „Nutrauktų ikiteisminių tyrimų, kuriuose asmenims buvo taikoma griežčiausia kardomoji priemonė – suėmimas, statistinė analizė“, *prokuratūros.lt*, 2007-05-30, <http://www.prokuraturos.lt/Naujiena/tabid/104/ItemID/718/Default.aspx>.

¹³ Generalinė prokuratūra. „Nutrauktuose ikiteisminiuose tyrimuose vidutinė asmens suėmimo trukmė – mėnuo“, *prokuratūros.lt*, 2007-05-30, <http://www.prokuraturos.lt/Naujiena/tabid/104/ItemID/718/Default.aspx>.

¹⁴ Žr. LR Teismų įstatymo aktualią redakciją nuo 2008 11 15, Nr. I-480, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=330875&p_query=&p_tr2=

¹⁵ Dainius Sinkevičius. „Teismų įstatymas – žmonėms ar prarastai V. Greičiaus įtakai stiprinti?“, *Delfi.lt*, 2007-06-26, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=13614262>.

¹⁶ Egidijus Kūris. „Seimas turi atleisti LAT vadovą“, *BNS, Delfi.lt*, 2008-12-23, [http://www.delfi.lt/news/economy/law/article.php?id=19767935\(Kūrio\)](http://www.delfi.lt/news/economy/law/article.php?id=19767935(Kūrio)).

¹⁷ „Teisėjų taryba: chaotiškumas teismuose – tradicija“, *Delfi.lt*, 2007-10-31, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14853268>. Taip pat žr. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2006, p. 23–24; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2005, p. 22–24; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2004, p. 22–23.

¹⁸ Žr., pavyzdžiui, Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2006, p. 21.

¹⁹ *Gečas prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 418/04, 2007 07 17; *Baškienė prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 11529/04, 2007 07 24. Taip pat teisės į teisingą teismą pažeidimai buvo nustatyti bylose *Balsytė-Lideikienė prieš Lietuvą* (pareiškimo Nr. 72596/01), 2008 11 04 (nepatenkintas pareiškėjos prašymas apklausti ekspertus) ir *Švenčionienė prieš Lietuvą* (pareiškimo Nr. 37259/04), 2008 11 25 (netinkamas pareiškėjos informavimas apie bylos nagrinėjimą), <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.

²⁰ Vadimas Vileita, Jevgenijus Bardauskas. „Naują Teismų įstatymą keičia senojo pataisos“. *Lrt.lt, Delfi.lt*, 2008-07-03, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=17616419>.

²¹ Jūratė Skėrytė. „Lapinskas: be individualiojo skundo KT – neprieinamas gyventojams“, *Alfa.lt*, 2008-04-07, <http://www.alfa.lt/straipsnis/178723>.

²² Žr. LR Seimo nutarimą *Dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo*, 2007 m. liepos 4 d., Nr. X-1264, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=301583.

²³ Stasys Gudavičius. „Konstitucinis Teismas po metų gali atsiverti piliečiams“, *Delfi.lt*, 2007-06-01, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=13386154>.

²⁴ Žr. *Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga*, 2006, p. 25.

²⁵ Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė. Valstybinio audito ataskaita. „Valstybės garantuojamos pirminės teisinės pagalbos teikimas ir civilinės būklės aktų registravimas“, *vkontrolė.lt*, 2007-07-26, http://www.vkontrolė.lt/naujienos_pranesimas.php?277.

²⁶ Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos ir Lietuvos žmogaus teisių lygos sociologinis tyrimas „Teisinės informacijos ir sklaidos vertinimas“, 2007 m, <http://www.tm.lt/veikla/tyrimai>.

²⁷ „Daugiausia skundų Teisingumo ministerija sulaukia dėl antstolių veiklos“, *Alfa.lt*, 2007-05-18, <http://www.alfa.lt/straipsnis/137378>.

²⁸ Rūta Skatikaitė. „Antstolių klaną sergi teisininkų elitas“, *Delfi.lt*, 2007-09-25, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14503475>.

²⁹ „Iškelta drausmės byla antstolei“, *Alfa.lt*, 2007-04-25, http://www.alfa.lt/straipsnis/135072/?Iskelta.drausmes.byla.antstolei=2007-04-25_08-53.

³⁰ „Iš pareigų atleistas nuteistas Vilniaus antstolis“, *BNS, lrytas.lt*, 2007-07-10, <http://www.lrytas.lt/?data=20070710&id=11840651231183747632&view=4>.

³¹ „Už reklamą nubausti penki antstoliai“, *Delfi.lt*, 2007-10-11, <http://www.delfi.lt/news/economy/law/article.php?id=14677264>.

³² Dainius Sinkevičius. „Teismas motinai ir jos vaikams grąžino antstolės pigiai parduotą butą“, *Delfi.lt*, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=15789235>.

³³ Žr. daugiau *Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga*, 2005, p. 24.

³⁴ „J. Sabatauskas: antstolių atleidimas – klaida“, *Delfi.lt*, 2007-10-10, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14660367>.

³⁵ Dainius Sinkevičius. „Teismas sustabdė P. Baguškos įsakymo vykdymą ir antstolius grąžino į darbą“, *Infolex.lt*, 2007-10-10, <http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&str=19561>.

Diskriminacija, rasizmas, antisemitizmas ir kitos nepakantumo apraiškos

2007–2008 m. užfiksuotas išpuolių prieš užsienio piliečius, ypač juodaodžius, proveržis, sparčiai plito neapykantą kurstantys komentarai internetinėje erdvėje. 2008 m. buvo atkreiptas dėmesys į Kovo 11-ąją vykstančias nacistinių pažiūrų jaunuolių eitynes, kurios, nors ir vangiai, buvo pasmerktos aukščiausių valstybės pareigūnų dėl garsiai skanduotų rasistinių šūkių. Taip pat šie metai pasižymėjo padidėjusia politikų ir visuomenės netolerancija seksualinėms mažumoms – net keletą kartų su Lietuvos gėjų bendruomene siejamiems renginiams nebuvo išduotas leidimas Vilniaus savivaldybėje, o tarptautinės seksualinių mažumų konferencijos dalyviai Vilniuje buvo apmėtyti dūminiais užtaisais. Susirūpinimą kelia ilgą laiką nesprenžiamos romų socialinės atskirties problemos ir galimi iš užsienio atvykusių darbininkų išnaudojimo atvejai.

Ksenofobijos, rasizmo ir antisemitizmo proveržis

Politinių valdžios institucijų ilgalaikis augančio nepakantumo „kitokiems“ ignoravimas, netinkama teisėsaugos institucijų reakcija į rasistinius, antisemitinius ir kitokius nepakantumo išpuolius sudarė sąlygas ksenofobijos,

rasizmo ir antisemitizmo proveržiui. Tik po nemažo visuomenės dėmesio sulaukusių fašistuojančio jaunimo eitynių 2008 m. kovo 11 d. ir tamsiaodės televizijos projektų dalyvės užpuolimo Vilniaus gatvėje 2008 m. balandžio 9 d.¹ buvo imtasi tam tikrų priemonių atremti nepakantų elgesį ir smurtą.

2007 m. pavasarį per kelias dienas Klaipėdoje buvo užpulti keturi užsieniečiai, iš kurių du – tamsiaodžiai², ne kartą pasitaikė smurto atvejų prieš kinus. 2007 m. kovą Kaune vykusią Lietuvos ir Prancūzijos futbolo rinktinių rungtynių metu Lietuvos sirgaliai pasitiko prancūzus rasistiniais šūkais ir plakatais³. Vėliau ši išpuolį buvo bandoma pateikti kaip nekaltą pokštą. Vasarą žiniasklaidoje pasirodė pranešimų apie Vilniuje užpultą ir sumuštą vyrą iš Ganos ir apie netoli sostinės geležinkelio stoties kilusias Lietuvos ir Nigerijos jaunuolių muštynes⁴. Rudenį neonacio užpultą italą dėl jo numanomo musulmoniško tikėjimo gelbėjo Seimo narys⁵. Skundą dėl užgaulių viešojo transporto kontrolierės žodžių Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai parašė juodaodis. Ne kartą smurto aukomis tapo tamsiaodžiai krepšininkai, žaidžiantys Lietuvos komandose. Lietuvos krepšinio federacijos prezidentas ne tik ne pasmerkė šių išpuolių, bet pokalbyje su žurnalistu vartojo rasistinio pobūdžio posakius⁶. 2007–2008 m. pasikartojo vandalizmo atvejai prieš žydų bendruomenę – išniekinti jų kapai⁷, bendruomenių pa-

statai Vilniuje, Panevėžyje⁸ bei Klaipėdoje⁹ išterlioti dažais, svastikomis ir antisemitiniais šūkais.

Dažnai šių incidentų iniciatoriai buvo skustagalviai fašistuojantys jaunuoliai (skinheadai), kurie, nesulaukę atkirčio, 2008 m. kovo 11-ąją, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dieną, surengė jau tradiciniais tapusias ir anksčiau valdžios institucijų reakcijos nesulaukusias eitynes, kurių metu buvo nešama svastikomis ir kaukole išpaisyta vėliava, skanduojama „Juden raus“, „...užmuškite tą žydą“, „Lietuva – lietuviams“ ir „Lietuva be rusų“¹⁰.

Iškart po eitynių tiek policija, tiek valdžios atstovai į juos nereagavo. Tik po žiniasklaidos ir nevyriausybinių organizacijų kritikos eitynės buvo pasmerktos aukščiausių šalies pareigūnų, policijoje buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl neapykantos kurstymo, nors ir po to buvo bandymų nacistinį incidentą sumenkinti ir net jį interpretuoti kaip patriotizmo pasireiškimą¹¹. Keli eitynių dalyviai buvo nuteisti, tačiau buvo priimtas ir išteisinamasis teismo nuosprendis, pagal kurį šūkis „Lietuva – lietuviams“ nėra tautinę nesantaiką kurstantis šūkis¹². Vėliau buvo perduota teismui ir baudžiamoji byla dėl populiaros tamsiaodės pramogų pasaulio atstovės užpuolimo. Po šių įvykių Seime buvo suformuota su smurtu, rasizmu ir ksenofobija susijusių problemų analizės darbo grupė, tačiau dauguma jos pasiūlytų įstatymų

pataisų ir kitų priemonių lieka neįgyvendintos.

2007–2008 m. interneto svetainėse toliau plito komentarai, kuriuose reiškiamas neapykanta kitos rasės, etninės kilmės, religijos atstovams, jie niekinami, iš jų tyčiojama, raginama fiziškai susidoroti. Neapykantą kurstančių komentarų autoriai baudžiamojon atsakomybėn patraukiami pagal *Baudžiamąją kodeksą* 170 str. „Kurstymą prieš bet kokios tautos, rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę“. Dažnai ikiteisminiai tyrimai pradėdami atskirų nevyriausybinių organizacijų ir piliečių iniciatyva. LR Generalinės prokuratūros duomenimis, 2007 m., įtariant asmenis neapykantos kurstymu viešojoje erdvėje, teismams buvo perduota nagrinėti 13 baudžiamųjų bylų, 2008 m. – 19, kitos 9 perduotos teismams bylos buvo susijusios su neapykantos kurstymu gatvėje ar per viešuosius renginius.

Teismuose išnagrinėtose šios kategorijos bylose griežtesnių bausmių kaltiems asmenims negu piniginių baudos paskirta nebuvo. Ši teismų praktika rodo, kad viešas kurstymas prieš kurios nors rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę yra vertinamas kaip nesunkus nusikaltimas (*BK* 11 str. 3 d.), kurio pavojingumas visuomenei ir valstybei nėra didelis.¹³ Kelia nerimą tai, kad formuojasi itin griežtas šių nusikaltimų įrodinėjimo standartas ir galbūt neteisingai suprantamas Euro-

pos žmogaus teisių teismo (EŽTT) požiūris. Vienoje iš bylų apylinkės teismo teisėjas išteisino pagal BK 170 str. kaltinamą asmenį, nes nebuvo įrodyta, kad nusikaltimą asmuo padarė *tiesogine tyčia*. Be to, teismas pareiškė, kad, EŽTT požiūriu, demokratinė visuomenė turi būti pakanti ir išsakytai kitus žeidžiančiai nuomonei. Tačiau pastebėtina, kad EŽTT taiko šią nuostatą, kai kalbama apie pažeidžiamoms mažumoms priklausančių asmenų nuomones, kurios gali būti nemalonus, šokiruojančios ar net žeidžiančios daugumos atstovų atžvilgiu.

Staigus integravimasis į Vakarų politinę ir kultūrinę erdvę, tolerancijos ir pagarbos žmonių įvairovei principo įgyvendinimas, besikeičianti Lietuvos gyventojų rasinė, etninė ir religinė sudėtis lemia neatidėliotinų veiksmų Lietuvoje būtinybę – ugdyti Lietuvos gyventojų toleranciją „kitoniškumui“, nepakantumą ksenofobijai, rasizmui ir antisemitizmui, rengti ir efektyviai įgyvendinti neapykantos išpuolių prevencijos programas, tobulinti teisinę bazę, skirtą kovai su neapykantos kurstyumu¹⁴, ugdyti teisėsaugos institucijų pareigūnų ir teisėjų gebėjimus ją tinkamai taikyti¹⁵.

2007 m. priimta *Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 metų strategija*¹⁶ atspindi intertišką ir pasenusį požiūrį į mažumų integraciją. Strategija numato tradicinių, pakankamai gerai integruotų etninių mažumų tolesnę in-

tegraciją į visuomenę per švietimą, stereotipų mažinimą, diskriminacijos draudimą, profesinės integracijos priemones, tačiau neatspindi pasikeitusios politinės ir besikeičiančios demografinės situacijos.

Romų situacija nesikeičia

Daugybę metų nesprenžiamos esminės romų integracijos problemos¹⁷. Žiniasklaidoje, politikos kuluaruose ir visuomenėje toliau eskaluojami prietarai ir neigiami stereotipai dėl šios etninės mažumos. Romai dažnai siejami su dalyvavimu narkotikų prekyboje, priklausomybe nuo socialinių išmokų ir nenoru dirbti¹⁸. Vilniaus valdžia grasino sostinės Kirtimų gyvenvietėje gyvenantiems romams paimti iš jų mažamečius vaikus, jeigu šie ir toliau bus priversti gyventi aplinkoje, kurioje platinami narkotikai¹⁹. Aktualia problema išlieka galimai rasistinis viešas asmens tautybės skelbimas kriminalinėse suvestinėse. Tai beveik išskirtinai pastebima pranešimuose apie romų tautybės įtariamuosius. 2008 m. užfiksuota 11 tokių pažeidimų policijos²⁰ ir žiniasklaidos pranešimuose apie nusikaltimus. Tuo tarpu romų mažumą liečiančios problemos – socialinės atskirties ir diskriminacijos temos – beveik neliečiamos, kaltė dėl atskirties suverčiama patiems romams.

Socialinių tyrimų instituto Etninių tyrimo centro duomenimis, nepakantumų hierarchija pastaraisiais metais iš-

lieka stabili – labiausiai visuomenės nemėgiama grupė yra romai. 2008 m. atlikta apklausa²¹ parodė, jog romai išlieka tarp labiausiai nepageidaujamų bendradarbių, o darbdavių nuostatų tyrimas²² atskleidė, jog net 40 procentų jų atsisakytų įdarbinti romų tautybės asmenį. Tokioje terpėje fragmentiškų integracinių pastangų veiksmingumas yra žemas. 2007–2008 m. buvo vykdytos kelios romų bendruomenės integracijos į darbo rinką priemonės²³, tačiau jos nedavė didesnių rezultatų.

2008-aisiais buvo patvirtinta *Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2008–2010 metų programa*²⁴, kurios rengimas tęsėsi nuo 2005 metų. Programos turinys atskleidžia, kad, nors pagrindinės romų socialinės integracijos problemos yra aiškios, iki šiol romų integracijos procese trūksta socialinės politikos plačiąja prasme dimensijos. Programoje nemažai dėmesio skiriama romų vaikų, jaunimo ir suaugusiųjų švietimui, romų įtraukimui į darbo rinką, tačiau mažai dėmesio skiriama socialinės paramos, socialinio darbo, sveikatos apsaugos ir apsirūpinimo adekvačiu būstu sritims.

Vilniaus Kirtimų gyvenvietės ateitis išlieka neaiški. 2007–2008 m. Vilniaus miesto savivaldybės tarybos nariai keltą kartų skelbė apie planus išskeldinti gyvenvietę, tai iškeliant romų bendruomenę į Šalčininkų rajoną²⁵, tai apgyvendinant romus kilnojamuosiuo-

se vagonėliuose²⁶ ar specialiame socialiniame būste²⁷, tačiau nebuvo priimta jokia Kirtimų gyvenvietėje gyvenančių romų būsto problemų sprendimo programa. 2008 m. rudenį Vilniaus apskrities viršininkas paskelbė apie planus suteikti romams galimybę įteisinti senesnius, be reikalingų statybos dokumentų pastatytus, statinius²⁸ (naujos statybos būstus ir toliau planuojama nugriauti). Buvo paskelbta, kad nelegalių pastatų įteisinimui ir žemės išpirkimui romams bus duodamas pusmetis, prieš įteisindami pastatus romai turės išsipirkti žemę, namus prijungti prie inžinerinių komunikacijų, sutvarkyti vidų, kad atitiktų tiek elektros saugumo, tiek priešgaisrinės saugos reikalavimus, kurių, pasak apskrities viršininko, šiuo metu neatitinka nė vienas gyvenvietėje stovintis namas. Šios apžvalgos rengimo metu (2008 m. kovas) apie šį sprendimą jau nekalbama.

2007–2008 m. tebesitęsė teisminiai procesai dėl 2004 m. gruodį Vilniaus miesto savivaldybės įvykdytų būstų griovimų Kirtimų gyvenvietėje. Nors 2007 m. gruodį buvo priimtas sprendimas²⁹, kuriuo priteista neturtinė žala nukentėjusiems asmenims (dvidešimčiai žmonių po 5000 Lt), šis sprendimas abiejų šalių buvo apskūstas aukštesnės instancijos teismui. 2008 m. Vyriausiasis administracinis teismas gražino bylą žemesnės instancijos teismui dėl papildomo neturtinės žalos dydžio įvertinimo. Ilga teismo

procesų trukmė ir besiklostanti teismų praktika, kai priteisiamos sąlyginai mažos pinigų sumos žalai atlyginti, daro Kirtimų gyventojus pažeidžiamus galimos savivalės akivaizdoje.

2008 m. buvo priimtas reikšmingas teismo sprendimas³⁰, kuriuo konstatuota, kad romų tautybės asmuo patyrė tiesioginę diskriminaciją įsidarbinant. Šioje byloje pirmą kartą Lietuvoje buvo pritaikytas testavimo metodas, padedantis išaiškinti diskriminavimo faktą – atsisakius priimti į darbą romų tautybės moterį, buvo paprašyta, kad dėl to paties darbo ir tą pačią dieną (per kelias valandas) kreiptusi lietuvių kilmės moteris. Jai, priešingai nei romei, darbo vieta buvo pasiūlyta iškart. Tariantis dėl įsidarbinimo su lietuvių kilmės moterimi, darbdavio administracijos atstovė prasitarė, kad nors tą dieną iš darbo biržos jiems buvo atsiūsta moteris, tačiau „čigonė“, o kolektyvas „čigonės“ nenori, todėl jos įdarbinti negalėjo.

Nepakantumas seksualinėms mažumoms

2007–2008 m. pasižymėjo didėjančiu nepakantumu homoseksualiems asmenims ir kitų seksualinių mažumų atstovams žiniasklaidoje, internetiniuose komentaruose, išpuoliais prieš gėjus. Homofobija Lietuvoje tampa sistetine problema, nes ji prasiskverbia į teisėkūrą ir politinį diskursą.

2007 m. Eurobarometro tyrimo duomenimis, Lietuvoje dauguma žmonių (75–85 proc.) sutinka, kad būtų imtasi specialių priemonių, padedančių diskriminaciją patiriančioms grupėms užtikrinti lygias galimybes darbe, įskaitant apsaugą nuo diskriminacijos dėl tautybės (pritaria 75 proc.). Mažiausia Lietuvos gyventojų (49 proc.) pritaria teiginiui, kad, užtikrinant lygias galimybes, reikia atsižvelgti į žmonių lytinę orientaciją³¹. Socialinių tyrimų duomenimis, dauguma apklaustų homoseksualių asmenų yra priversti slėpti savo seksualinę orientaciją ir dėl to nesijaučia saugūs šeimoje (39 proc.), mokymo įstaigoje (46 proc.) ar darbovietėje (41 proc.). 51 proc. homoseksualų teigė svarstą galimybę emigruoti į kitą šalį³².

Tendencingomis homofobinėmis nuostatomis pasižymėjo Vilniaus miesto savivaldybė. Ji, reaguodama į žiniasklaidoje pasirodžiusią informaciją apie Lietuvos gėjų lygos inicijuojamą homoseksualų teisių reklamą ant Vilniaus miesto troleibusų, informavo, jog nepitaria tokio pobūdžio reklamos skelbimui. Vilniaus meras viešai teigė, kad „esame tolerantiški bet kokios lytinės orientacijos žmonėms, tačiau, teikdami prioritetą tradicinei šeimai ir siekdami propaguoti šeimos vertybes, nepritariame viešam homoseksualistų idėjų demonstravimui Vilniaus mieste“³³. Asmens seksualinę orientaciją meras pavadino „hobiu“³⁴.

Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Viešosios tvarkos ir bendrųjų reikalų departamento Viešosios tvarkos skyrius atsisakė išduoti leidimą 2007 m. gegužės 25 d. organizuotam renginiui „Už įvairovę. Prieš diskriminaciją“. Atsisakyme išduoti leidimą buvo aiškinama, kad „gali būti pažeistos valstybės ar visuomenės saugumas, viešoji tvarka, žmonių sveikata ar dorovė ar kitų asmenų laisvės bei yra gauta objektyvių duomenų dėl galimų viešosios tvarkos pažeidimų“. Tai buvo pirmas atvejis, kai Europos Sąjungos tolerancijos idėjas skleidžiantis vilkikas buvo neįleistas į Europos Sąjungos šalį. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba nustatė, kad atsisakymas išduoti leidimą buvo grindžiamas neegzistuojančiu *Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymo* straipsniu³⁵.

2007 m. spalį Vilniuje vyko Tarptautinės lesbiečių ir gėjų asociacijos Europos regiono vienuoliktąjį metinį konferencija, kurioje dalyvavo atstovai iš beveik 40 Europos valstybių. Per šią konferenciją organizatoriai planavo iškelti vaivorykštės spalvų vėliavą, tačiau Vilniaus savivaldybė leidimo neišdavė, motyvuodama grėsme dalyvių saugumui dėl Rotušės aikštėje vykdomų rekonstrukcijos darbų, bet neoficialiai pripažino, kad atsisakymo pagrindas buvo neigiamos visuomenės reakcijos ar net riausių mieste baimė³⁶. Lietuvos gėjų lyga kreipėsi į teismą, tačiau Vilniaus miesto 1-asis apylinkės teismas, išnagrinėjęs pateiktą skundą, nusprendė, kad savivaldybės

sprendimas buvo teisėtas. Vilniaus savivaldybės pozicijas sustiprino ir homofobų išpuoliai: konferencijos dalyviai Vilniuje vieną renginio naktį buvo apmėtyti dūminiais užtaisais, o kitą rytą sulaukė protestuotojų minios³⁷.

2008-aisiais, net ir po Europos Komisijos atstovybės Lietuvoje prašymo³⁸, nei Vilniaus, nei Kauno miestų savivaldybės neišdavė leidimo organizuoti pernai uždraustą renginį – „tolerancijos vilkiko“ pasirodymą. Vilniuje renginys įvyko susitarus, kad tolerancijos vilkiką priims vienas iš prekybos centrų savo stovėjimo aikštelėje, tuo tarpu Kaune net ir prekybos centras atsisakė į savo teritoriją įsileisti tolerancijos vilkiko³⁹, kurio tikslas buvo pristatyti įvairias diskriminuojamas visuomenės grupes. Po tokių Vilniaus miesto mero veiksmų apie savo atsisakymą dalyvauti 2009 m. vasarą Lietuvoje organizuojamame tarptautiniame merų forume pareiškė Berlyno miesto meras⁴⁰, savivaldybių veiksmus neigiamai įvertino viena įtakingiausių nevyriausybinų pasaulio žmogaus teisių organizacijų *Amnesty International*.

Amnesty International 2008 metų ataskaitoje⁴¹ kritikavo Lietuvą už homoseksualių asmenų teisių negerbimą nesuteikiant leidimų Lietuvos gėjų lygos organizuojamiems renginiams, taip pat dėl viešų netolerantiškų pareiškimų, siūlomų teisės aktų pataisų, pagal kurias informacija apie homoseksua-

lumą būtų prilyginta fizinio ar psichologinio smurto scenoms, siaubą ir baimę keliančiai, smurtą ar savižudybes skatinančiai informacijai.

Nepaisant pagrįstos kritikos, kad *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo* pataisa, draudžianti informaciją, kurioje „skatinami homoseksualūs, biseksualūs ar poligaminiai santykiai“, nėra aiški ir gali būti panaudota ribojant žodžio laisvę, sulaukė palaikymo LR Seimo komitetuose. Tuo tarpu *Lygių galimybių įstatymo* pataisa, kuria buvo išplėstas pagrindų, dėl kurių draudžiama diskriminuoti, sąrašas, skynėsi kelią itin sunkiai, nes tarp šių pagrindų yra draudimas diskriminuoti dėl lytinės orientacijos⁴².

Dėl teisinio lyties keitimo reguliavimo spragų 2007 m. Lietuva pralaimėjo bylą *L prieš Lietuvą* Europos žmogaus teisių teisme. EŽTT paskelbė, kad Lietuva numačiusi LR *Civiliniame kodekse (CK)* teisę esant tam tikroms sąlygoms medicininiu būdu pakeisti lytį, tačiau laiku nepriėmusi įstatymo, kuris būtinas šiai teisei įgyvendinti, pažeidė lytį pasikeisti siekiančio asmens teisę į privatų gyvenimą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją ir įpareigojo Lietuvą per tris mėnesius nuo sprendimo išgaliojimo priimti *Lyties pakeitimo įstatymą*⁴³. Europos Tarybos ministrų komitetas, prižiūrintis EŽTT sprendimų vykdymą, priėjo prie išvados, kad Europos žmogaus teisių kon-

venciją pažeidžianti padėtis gali būti pašalinta tik priėmus *Lyties keitimo įstatymą*. Teismo sprendimas iki šiol neįvykdytas. Atvirkščiai, nepaisant EŽTT sprendimo ir LR *Konstitucijoje* numatyto teisėtų lūkesčių principo, du Seimo nariai inicijavo LR CK numatytos teisės į lyties keitimą panaikinimą.

Kitos netolerancijos ir diskriminacijos apraiškos

2007–2008 m. mokyklų tinklo pertvarka ir konfliktai tarp Vilniaus rajono mokyklų, kuriose dėstoma lietuvių ir lenkų kalbomis, kėlė naujas įtampas ir nuolatos atsispindėjo Lietuvos žiniasklaidoje. Vienas konfliktas, kilęs tarp šių bendruomenių, buvo spręstas teisme⁴⁴. Konfliktai susiję su vis dar neišspręstomis, įsisenėjusiomis, atskirtų ir nelygybę tarp mokyklų lemiančiomis skirtingo mokyklų pavaldumo (savivaldybei ir apskrčiai) problemomis rajone, kuriame tankiai gyvena lenkų etninė grupė.

2007–2008 m. Lietuvoje daugėjo iš trečiųjų šalių atvykstančių dirbti užsieniečių, o profesinės sąjungos pranešė apie galimus užsieniečių darbininkų išnaudojimo atvejus dėl Lietuvos įstatymuose esančių spragų. Plačiai žiniasklaidoje nuskambėjo apgautų kinų darbininkų atvejis, kai darbininkus atsivežusi statybų bendrovė, neturėdama jiems darbo, išnuomojo dalį šių darbuotojų Vilniaus ir Kaišiadorių

paukštynams⁴⁵. Po kelių mėnesių dalis kinų darbininkų buvo priversti išvykti iš šalies po to, kai juos įdarbinusi įmonė tinkamai nesutvarkė migracijos dokumentų⁴⁶. Pasak profesinių sąjungų atstovų, iš užsienio atvykę darbininkai turi nedaug galimybių kovoti su darbdaviais, pažeidžiančiais jų teises, kadangi nusprendę palikti darbą, už kurį nėra mokamas atlyginimas, atvykę darbininkai iš karto turi išvykti iš šalies, o siekdami dalyvauti teisiniuose ginčuose su darbdaviais privalo gauti turistinę vizą ir mokėti už keliones į Lietuvą.

Nelegalūs darbininkai dėl savo statuso yra itin pažeidžiami. Įvairios valstybinės institucijos⁴⁷ ir žiniasklaida⁴⁸ praneša apie nelegalių užsieniečių darbo atvejus Lietuvoje. Lietuvos pramoninkų konfederacija ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerija pastebi, kad Vilniuje ir aplinkiniuose rajonuose daugėja su turistinėmis vizomis dirbančių atvykėlių iš kaimyninės Baltarusijos. Valstybinė darbo inspekcija tyrė galimą statybininkų iš Ukrainos išnaudojimą⁴⁹.

Tarptautinės organizacijos atkreipia dėmesį, kad Lietuvoje skiriama nepakankamai dėmesio kovai su diskriminacija dėl etninės priklausomybės. Šiais metais kritiką išsakė ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra⁵⁰ teigdama, kad Lietuvoje sukurta galimybė aukoms skūstis dėl etninės diskriminacijos, bet šios procedūros ne-

sibaigia sankcijomis ar kompensacijomis, o remiamasi moraliniu spaudimu ar rekomendacijomis.

¹ „Rasistų smūgiai veja dainininkę Berneen iš Lietuvos“, *Lrytas.lt*, 2008-04-14, <http://www.lrytas.lt/-12081627931207250952-rasist%C5%B3-sm%C5%ABgiai-veja-daininink%C4%99-berneen-i%C5%A1-lietuvos-atnaujinta-16-val-25-min-nuotraukos-video.htm>.

² „Sumušti JAV ir Nigerijos piliečiai „prisiminė“ apie smurtą“, *Delfi.lt*, 2007-04-07, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=12796663>; Žaneta Skersytė. „Prieš Velykas – rasizmo proveržis“, *Vakarų ekspresas*, 2007-04-11, <http://www.ve.lt/?rub=1065924813&data=2007-04-11&id=1176220641>.

³ „L. Varanavičius: mūsų laukia žiaurios sankcijos“, *ELTA*, 2007-03-26, <http://www.delfi.lt/news/sport/abroad/article.php?id=12637050>; „L. Varanavičius kreipėsi į Lietuvos futbolo sirgalius“, *delfi.lt*, 2007-03-26, <http://www.delfi.lt/news/sport/abroad/article.php?id=12643243>.

⁴ Ieva Urbonaitė. „Lietuvių ir juodaodžių muštynėse nukentėjo vilnietis“, *Delfi.lt*, 2007-05-28, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=13338375&categoryID=5995&ndate=1180299600>; „E. Jennings šokiravo rasistiniai išpuoliai“, *L. T. ir Lrytas.lt*, 2007-05-31, <http://www.lrytas.lt/-11805602341178251927-e-jennings-%C5%A1okiravo-rasistiniai-i%C5%A1puoliai.htm>.

⁵ „Seimo narys gailisi neužtojęs smurtautojui“, *Lietuvos žinios, Balsas.lt*, 2007-08-30, <http://www.balsas.lt/naujiena/152923/seimo-narys-gailisi-neuztojes-smurtautojui/rubrika:naujienos-lietuva-regionai-vilnius>; Roberta Tracevičiūtė. „Seimo narys gailisi neužvožęs skustagalviui“, *Delfi.lt*, 2007-08-30, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=1422429>.

⁶ Gediminas Reklaitis. „LKF vadovo kalboje – rasizmo apraiškos“, *Kauno diena*, 2008-10-25, <http://kauno.diena.lt/dienrastis/sportas/lkf-vadovo-kalboje-rasizmo-apraiskos-164336>.

⁷ „Rokiškio rajone išniekinti žydų kapai“, *BNS, Lrytas.lt*, 2007-07-18, <http://www.lrytas.lt/11847479401182539575-roki%C5%A1kio-rajone-i%C5%A1niekinti-%C5%BEyd%C5%B3-kapai.htm>.

⁸ „Vilniuje ir Panevėžyje išniekinti žydų bendruomenės pastatai“, *BNS, Balsas.lt*, 2008-08-11, <http://www.balsas.lt/naujiena/208439>.

⁹ „Išniekinta Klaipėdos žydų bendruomenės pastato tvora“, *Delfi.lt*, 2008-08-27, <http://tv.delfi.lt/en/video-rated/3RdahTrS/>.

¹⁰ Mindaugas Jackevičius. „Šėlstantys „skinai“ policijos nedomino“, *Delfi.lt*, 2008-03-12, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=16279078>; Lukas Pileckas. „Po skustagalvių citynių policija prarado amą“, *Lrytas.lt*, 2008-03-13, <http://www.lrytas.lt/12053354811205324795-po-skustagalvi%C5%B3-cityni%C5%B3-policija-prarado-am%C4%85-2-video.htm>.

¹¹ Jūratė Damulytė. „VSD: organizuotų rasistinių gaujų Lietuvoje nėra“, *Delfi.lt*, 2008-03-18, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=16370276>.

¹² Tomas Vaiseta. „Lietuva – lietuviams“, *Lrytas.lt*, 2009-01-28, <http://www.lrytas.lt/12331593921231598236-lietuva-lietuviams-2-video.htm>.

¹³ LR Generalinė prokuratūra, Dėl duomenų apie ikiteisminius tyrimus, 2009-02-05.

¹⁴ Nepaisant daugelio tarptautinių žmogaus teisių institucijų ir pareigūnų (žr., pavyzdžiui, JTO Žmogaus teisių taryba (2008). Report of the Special Rapporteur on contemporary forms

of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance in Lithuania, Doudou Dične. A/HRC/7/19/Add.4, 2008 m. vasario 7 d.) bei Seime 2008 m. dirbusios darbo grupės problemų, susijusių su smurtu, rasizmu ir ksenofobija, analizei rekomendacijų, Seime ilgą laiką nepriimama parengta *Baudžiamojo kodekso* pataisa, kuri leistų nusikaltimo įvykdymą dėl rasistinių motyvų vertinti kaip atsakomybę sunkinančią aplinkybę. Šiuo metu nėra galimybės kvalifikuoti išpuolius, padaromus iš neapykantos dėl asmens priklausymo tam tikrai socialinei grupei, kaip neapykantos nusikaltimus ir taikyti didesnę atsakomybę tokias veikas padariusiems asmenims. Veikos dažniausiai kvalifikuojamos kaip viešosios tvarkos pažeidimas ar chuliganizmas.

¹⁵ Vertindamas rasizmo, rasinės ir tautinės diskriminacijos bei ksenofobijos apraiškas Lietuvoje, žr. 14 nuorodą, JT specialusis pranešėjas pastebėjo, kad Lietuvoje esami įstatymai nėra efektyviai įgyvendinami.

¹⁶ LR Vyriausybė. „Nutarimas. Dėl tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 metų strategijos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, Nr. 112, Publ. Nr. 4574, 2007-10-30.

¹⁷ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, ŽTSl, 2006, p. 27–29; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, ŽTSl, 2005, p. 30–33.

¹⁸ Ainis Gurevičius. „Taborui per savaitę planuojama paskelbti karą“, *Balsas.lt*, 2008-01-17, <http://www.balsas.lt/naujiena/179797>; Lina Vyšniauskienė. „Čigonų tabore dar ramu“, *Lietuvos žinios*, *Balsas.lt*, 2008-01-22, <http://www.balsas.lt/naujiena/180270>; Evaldas Utyra. „Dėl taboro lūšnų prašoma kreiptis į teismą“, *Delfi.lt*, 2008-01-29, <http://www.tns-gallup.lt/media-intelligence/public/index.php?mod=main&sub=details&id=380933&itd=MzgwOTMzfdG0fDliNTU3N2VIZTM2NzA5NzEzODU0NDY3NTFhNDRkYzgz2>; Evaldas Uty-

ra. „A. Butkevičius: Taborą į vagonėlius ir iškraustyti“, *Delfi.lt*, 2008-04-14, <http://www.tns-gallup.lt/media-intelligence/public/index.php?mod=main&sub=details&id=419693&itd=NDE5NjkzfdG0fDdkYTIzYzg5ZWUwMzY3ODkyMTU1YTdmNmU2NWFmNGU4>.

¹⁹ Evaldas Utyra, Robertas Narmontas, Martynas Lapinskas. „Taboro vaikai gali būti paimti valstybės globai“, *Delfi.lt*, 2007-09-06, <http://tv.delfi.lt/en/video-rated/FOfUNjDh/?p=30>.

²⁰ Policijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. „Šalies įvykių suvestinė“, 2008 01 01–2008 12 31, <http://www.policija.lt/>

²¹ Daiva Šalc. „Toleranciją išmatuoti sunku“, 2008-11-16, http://www.universitetozurnalistas.lt/uz/spaudoszur_2008_4/R1/pub3.html.

²² „Darbdaviai: romams įsidarbinti sunku ne tik dėl tautybės“, *Vtv.lt*, 2008-07-22, <http://www.vtv.lt/naujienos/darbo-rinka/darbdaviai-romams-isisarbinti-sunku-ne-tik-del-tautybes.html>.

²³ EQUAL, Projektas. „Romų integracijos į darbo rinką mechanizmo sukūrimas ir išbandymas“, Lietuvos vaikų fondas, 2004-11-30, <http://www.lvf.lt/index.php?pg=.000002578.000002579&lang=1>.

²⁴ LR Vyriausybė. „Nutarimas. Dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2008–2010 metų programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, Nr. 42, Publ. Nr. 1555, 2008-04-12.

²⁵ „A. Paleckis čigonų taborą bando kilnoti po provinciją“, *Delfi.lt*, 2007-08-16, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14082135&categoryID=7&ndate=1187211600>.

²⁶ Julius Girdvainis. „A. Paleckis čigonus kels į vagonėlius“, *Respublika*, 2007-10-01, http://www.nkd.lt/files/spauda_raso/20071001_

[Spaudos_apzvalga.htm#0_39](http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14082135&categoryID=7&ndate=1187211600); Evaldas Utyra. „A. Butkevičius: Taborą į vagonėlius ir iškraustyti“, *Delfi.lt*, 2008-04-14, <http://www.tns-gallup.lt/media-intelligence/public/index.php?mod=main&sub=details&id=419693&itd=NDE5NjkzfdG0fDdkYTIzYzg5ZWUwMzY3ODkyMTU1YTdmNmU2NWFmNGU4>.

²⁷ Evaldas Utyra, Robertas Narmontas, Martynas Lapinskas. „Taboro vaikai gali būti paimti valstybės globai“, *Delfi.lt*, 2007-09-06, <http://tv.delfi.lt/en/video-rated/FOfUNjDh/?p=30>.

²⁸ Reda Gilytė. „Romai turės įteisinti arba griauti nelegalius statinius“, *Lrt.lt*, 2008-10-21, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=18968834&categoryID=7>.

²⁹ Vilniaus apygardos administracinio teismo sprendimas administracinėje byloje Nr. I-8132-17/2007, 2007-12-18.

³⁰ Vilniaus apygardos teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1020-464/2008, 2008-12-10 d.

³¹ Etninių tyrimų centras. *Paskelbtas Eurobarometro tyrimas apie diskriminaciją*, 2007, <http://www.ces.lt/list.php?strid=2909&id=4075>.

³² Arnoldas Zdanevičius, Jolanta Reingardė, Jolanta Samuolytė. „Lesbiečių, gėjų, biseksualių ir transseksualių (LGBT) teisių apsauga ir socialinės atskirties tyrimas“, studiją finansavo Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2007 m. spalio, <http://www.lygybe.lt/assets/LGBT%20bendruomenės%20socialinės%20atskirties%20tyrimas.pdf>.

³³ Vilniaus miesto savivaldybė. Pranešimas spaudai: „Propaguodama šeimos vertybes, sostinės Savivaldybė nepritaria homoseksualių reklamai ant Vilniaus miesto troleibusų“, 2007-05-15, <http://www.vilnius.lt/newvilnius/web/index.php/101/?itemID=84628>.

³⁴ LNK žinios, 2007-05-16, 18.45 val.

- ³⁵ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. „Savivaldybė atsisakė išduoti leidimą renginiui, remdamasi nesamu įstatymo straipsniu“, 2007-05-28, <http://www.lygybe.lt/news.php?strid=1071&id=37924>.
- ³⁶ „„Dūmine ataka“ prieš Vilniaus gėjų konferencijos dalyvius susidomėjo ir BBC“, *BBC, Delfi.lt, News Bridgepix, Balsas.lt*, 2007-10-29, <http://www.balsas.lt/naujiena/172769/dumine-ataka-pries-vilniaus-geju-konferencijos-dalyvius-susidomejo-ir-bbc-foto-atnaujinta/rubrika:naujienos-lietuva-regionai-vilnius>.
- ³⁷ Evaldas Utyra. „Prieš gėjus Vilniuje – bombų ataka ir piketas“, *Delfi.lt*, 2007-10-26, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14816208>; „Vilniuje vyksta homoseksualų konferencija“, *Delfi.lt, Lrt.lt*, 2007-10-25, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14803853>.
- ³⁸ Evaldas Utyra. „„Tolerancijos vilkikas“ vėl beldžiasi į Lietuvą“, *Delfi.lt*, 2008-07-21, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=17795456>.
- ³⁹ „Lars Ohnemus atsiprašė homoseksualių žmonių“, *Bns.lt*, 2008-10-17, <http://sc.bns.lt/index.php?item=62666&id=3&subid=43>.
- ⁴⁰ Evaldas Utyra. „Homoseksualus Berlyno meras neatvyks į Vilnių“, *Delfi.lt*, 2008-11-07, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=19177214>.
- ⁴¹ Amnesty International. „Annual Report“, Lithuania, 2008, <http://www.amnesty.org/en/region/lithuania/report-2008>.
- ⁴² Eglė Digrytė. „Homoseksualų diskriminacija uždrausta Seime skambant įžeidimams“, *Delfi.lt*, 2008-06-17, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=17423341>.
- ⁴³ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „L laimėjo bylą prieš Lietuvą Europos Žmogaus teisių teisme“, 2007-09-11, <http://www.hrmi.lt/news.php?strid=1010&id=4761>.
- ⁴⁴ Dainius Sinkevičius. „Ginčas dėl lenkiškos klasės steigimo Jeruzalės mokykloje – teisme“, *Delfi.lt*, 2007-10-03, <http://www.delfi.lt/news/daily/education/article.php?id=14588231>; Dainius Sinkevičius. „Jeruzalės mokyklos bendruomenė laimėjo bylą prieš savivaldybę: lenkiškosios klasės nebus“, *Delfi.lt*, 2007-10-15, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14706106>.
- ⁴⁵ Rasa Lukaitytė. „Dėl įstatymų spragų į statybas dirbti atvykę kinai gauda vištas“, *Delfi.lt*, 2008-06-11, <http://www.delfi.lt/news/economy/business/article.php?id=17352202>; Andrejus Žukovskis. „Vilniuje – vergų turgus“, *Vilniaus diena*, 2008-06-15, <http://vilniaus.diena.lt/dienrastis/miestas/vilniuje-vergu-turgus-114400>.
- ⁴⁶ Andrejus Žukovskis. „Dalis darbdavių apgautų kinų grįžta namo“, *Delfi.lt*, 2008-08-21, <http://www.delfi.lt/news/economy/business/article.php?id=18225697&rsslink=true>.
- ⁴⁷ Valstybinė darbo inspekcija. „Informacija apie nelegalaus darbo apraiškų kontrolę pagal ekonominės veiklos sektorius“, <http://www.vdi.lt/index.php?-1268495359>.
- ⁴⁸ Rasa Lukaitytė. „Sostinėje dirba nelegalūs „turistai“ iš Baltarusijos“, *Delfi.lt*, 2007-09-15, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14395879>.
- ⁴⁹ Aurelija Simutis. „Tiriamas statybininkų iš Ukrainos išnaudojimas“, *Lrt.lt*, 2007-09-29, <http://www.lrt.lt/news.php?strid=31489&id=3977287>.
- ⁵⁰ Report on Racism and Xenophobia in the member States of the EU. FRA 2007. 38 p. Prieiga internete: http://fra.europa.eu/fra/material/pub/racism/report_racism_0807_en.pdf.

Moterų teisės

2007–2008 m. laikotarpiu moterų ir vyrų lygybės principas liko neįgyvendintas dėl įsisenėjusių priežasčių: skirtingo valandinio darbo užmokesčio, išliekančios vertikalios ir horizontalios darbo rinkos segregacijos, moterų skurdo. Išliko smurto šeimoje ir prekybos žmonėmis problemos. Prie moterų ir vaikų diskriminacijos įtvirtinimo daugiausia prisidėjo formuojama valstybinė paramos šeimai politika. Apmokamų vaikų priežiūros atostogų pailginimas iki 2 metų, nenumatant „tėvo kvotos“, sukūrė prielaidas dar didesnei moterų diskriminacijai integruojantis į darbo rinką.

Lietuvos vertinimas pasaulyje pagal moterų ir vyrų lygių galimybių užtikrinimą per pastaruosius metus smuko. Pasaulio ekonomikos forumo (PEF), kasmet vertinančio moterų ir vyrų padėties skirtumus ekonominiu, teisiniu ir socialiniu aspektu, duomenimis, 2008 m. Lietuva užėmė 23 vietą ir, palyginti su ankstesniais metais, nukrito per 9 vietas (2007 m. užėmė 14 vietą)¹.

Europos Komisija 2008 m. lapkričio 27 d. Lietuvai pateikė pagrįstą nuomonę dėl tinkamai neįgyvendintos 2002 m. Europos Bendrijos Tarybos direktyvos dėl lyčių lygybės², draudžiančios diskriminaciją lyties pagrindu įsidarbinant arba darbe. Lietuvos

Vyriausybei nepateikus atsakymo arba jei jis bus įvertintas kaip netinkamas, Komisija gali apskųsti Lietuvą Europos Teisingumo Teismui (ETT)³.

Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (angl. CEDAW), įvertinęs LR Vyriausybės periodinę ataskaitą, nuo 2004 m. IV ketvirčio iki 2007 m. I ketvirčio, apie Lietuvos Respublikos pažangą įgyvendinant *Konvenciją dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims* pateikė daug kritinių pastabų⁴.

Padėtis darbo rinkoje

Lietuvoje moterys sunkiau nei vyrai susiranda darbą, gauna mažesnę darbo užmokesčių ir patiria sunkumų derindamos karjerą su vaikų auginimu šeimoje.

2007 m. mažėjant bendram nedarbo lygiui šalyje, moterų nedarbas mažėjo. Tuo tarpu 2008 m., augant bendram nedarbo lygiui, didėjo ir moterų nedarbas, tačiau vyrų ir moterų pasiskirstymas tarp registruotų bedarbių skyrėsi – net kai vyrų nedarbas augo sparčiau nei moterų (2008 m. lapkritį buvo užregistruota 51,9 proc. daugiau vyrų bedarbių nei atitinkamu praeitų metų laikotarpiu), moterys sudarė didesnę registruotų bedarbių dalį nei vyrai – atitinkamai 52,6 proc. moterų ir 47,4 proc. vyrų⁵.

Moterų bedarbių procentas darbo biržoje išliko didesnis, nors tarp bedarbių moterys sudarė didesnę procentą turinčių aukštąjį, aukštesnįjį ir specialųjį išsilavinimą. Pavyzdžiui, 2007 m. moterys sudarė 58 proc. aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų⁶. Moterys taip pat sunkiau susiranda darbą, nors jos beveik dvigubai yra aktyvesnės dalyvaujant mokymosi visą gyvenimą programose (tokiose programose dalyvavo 6,8 proc. moterų ir 3,6 proc. vyrų)⁷.

Tarp dirbančių moterų ir vyrų išliko skirtingas valandinis darbo apmokėjimas. Šis skirtumas nuo 2005 iki 2007 m. šalies ūkyje padidėjo 3 proc. – t. y. nuo 17,61 proc. iki 20,7 proc.⁸

Darbo rinkoje nepakito pasiskirstymas tarp tradiciškai vyrų ir moterų dominuojamų darbo sektorių. Tačiau net ir labai feminizuotose srityse vyrų vidutinis darbo užmokestis didesnis nei moterų, o finansinio tarpininkavimo srityje šis skirtumas siekia 40 proc. Daugiausia moterų pritraukiančiame paslaugų sektoriuje atlyginimai auga lėčiau nei kituose.

Viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovės „TNS Gallup“ gyventojų apklausos duomenimis, gyventojų nuomone, moterų padėtis darbo rinkoje per praėjusius metus pablogėjo: 2004 m. 35 proc. gyventojų teigė, kad

vyrų ir moterų yra vienodai teisingai atlyginami už darbą, o 2008 m. taip manančiųjų buvo 30 proc. Iš apklaustųjų 58 proc. manė, kad moterys už tą patį darbą gauna mažesnę atlyginimą nei vyrai, tam pritarė du trečdaliai moterų ir pusė vyrų. Nelygias įsidarbinimo galimybes ir nevienodą atlyginimą ypač pabrėžė 40–60 metų moterys. Daugiau nei 70 proc. šios amžiaus grupės moterų pastebėjo, kad jos yra taip pat labiau diskriminuojamos ieškant darbo⁹. Į šiuos faktus atkreipė dėmesį Europos Komisija, kuri išsakė kritiką dėl Lietuvos netinkamo *Lyčių lygybės direktyvos* įgyvendinimo¹⁰.

Lietuvoje formuojant biudžetą neatsižvelgiama į skirtingą įplaukų ir išlaidų struktūros poveikį moterims bei vyrams, todėl moterų ekonominės padėties požiūriu kelia nerimą naujos vyriausybės siūloma „krisės įveikimo“ programa. Atsižvelgus į užsienio šalių patirtį, galima teigti, kad Lietuvoje pagrindinė „krisės įveikimo“ našta kris ant moterų pečių. Pirmiausia dėl to, kad „diržų suveržimo“ (atlyginimų mažinimo) programą planuojama diegti valstybiniame sektoriuje, kur moterys sudaro 69,1 proc. darbuotojų. Antra, atsisakius progresinių mokesčių, bet padidinus PVM, mokesčių našta stipriau pajus neturtingieji gyventojų sluoksniai, kur dominuoja moterys, ypač vienos auginančios vaikus. Galiausiai pakilusios medikamentų, įvairių socialinių, ugdymo ir medicinos paslaugų kainos padidins moterų (ypač neturtingose šeimose) neapmo-

kamo namų darbo krūvį, o tai reiškia sumažėjusį poilsio valandų skaičių, neigiamą poveikį sveikatai ir prastenes galimybes studijuoti, integruotis į darbo rinką.

Norint veiksmingai šalinti ekonominę moterų diskriminaciją, būtina nuosekliai įgyvendinti kompleksines priemones, padedančias kovoti su vertikalia ir horizontalia darbo rinkos segregacija, įstatymais įtvirtinti lyčių atstovavimo kvotas ekonominių sprendimų priėmimo grandyse, netvirtinti visų lygių biudžetų, neįvertinus jų poveikio moterims bei vyrams, keisti stereotipinę požiūrį į lyčių vaidmenis švietimo sistemoje ir šeimos politikoje.

Moterų skurdas

2007 m. skurdo situaciją rodantys duomenys Statistikos departamento svetainėje nėra atskleisti lyčių požiūriu, tačiau, remiantis pateikiamais statistiniais duomenimis, galima daryti tam tikras prielaidas¹¹. Pavyzdžiui, teiginys, jog vieno suaugusio asmens su vienu ar daugiau vaikų skurdo lygis 2007 m. sudarė 41,5 proc., gali būti patikslintas pažymint, jog daugumą šių asmenų sudaro moterys, vienos auginančios vaikus. Būtent jos kartu su vienišais asmenimis (kurių skurdo lygis siekia 49,5 proc.) buvo didžiausią skurdo riziką patirianti gyventojų grupė. Žinant, jog moterys Lietuvoje gyvena vidutiniškai 12 metų ilgiau nei vyrai ir gauna mažesnę senatvės pensiją, be-

veik 30 proc. siekiantis senatvės pensininkų skurdo lygis taip pat siejasi pirmiausia su moterų skurdu.

2007 m. Lietuvoje namų ūkių, kurių galva – vyras, pajamos vienam šeimos nariui buvo 15,19 proc. didesnės nei namų ūkių, kurių galva – moteris (atitinkamai 924,68 Lt ir 784,15 Lt)¹². Šiuos skirtumus lėmė tiek vidutiniškai didesni vyrų darbo atlyginimai, tiek ir stipresnė moterų vadovaujamų namų ūkių priklausomybė nuo socialinių išmokų. 65 metų bei vyresnės moterys patiria didesnę skurdo riziką dar ir todėl, kad yra ilgesnė vidutinė jų gyvenimo trukmė. Pagaliau ankstyvesnis pensinis amžius lemia tai, jog, net sukauptus vienodą sumą pensijų fonde, joms dėl antrosios pensijų kaupimo pakopos ypatumų mokama mažesnė pensija nei vyrams. Tuo tarpu jaunų moterų skurdas gali būti siejamas su motinyste. 2006 m. beveik pusę vaikų, gimusių neregistruotoje santuokoje, pagimdė 16–24 metų moterys. Tai sudarė 48 proc. gimdymų šioje amžiaus grupėje, kuriai 2007 m. buvo būdingas beveik tris kartus mažesnis nei vidutinis užimtumo lygis (20,45 proc.)¹³. Tačiau šios šeimos nebuvo įtrauktos į *Valstybinę šeimos politikos koncepciją*, taip įstumiant moteris ir jų vaikus į dar didesnę skurdo pavojų.

Santuoka moterims taip pat netampa apsaugos nuo skurdo garantu. Moterų ir vyrų atlyginimų skirtumai šalyje turi tendenciją augti, o šeimos para-

mos politika kreipiama ne į socialinių paslaugų plėtojimą, bet į išmokų didinimą, tradiciškai verčiantį moteris aukoti karjerą. Neįvykdžius esminių ekonominės ir socialinės politikos pokyčių, moterų skurdo rizika, nesvarbu, koks yra jų šeimos statusas, ateityje gali tik didėti.

Diskriminacinės šeimos sąvokos įtvirtinimas

2007–2008 m. valstybės politika lyčių lygybės klausimu buvo nenuosekli. Vyriausybė pritarė *Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo pakeitimo ir papildymo projektui*, kuriuo siekiama užtikrinti geresnę moterų ir vyrų apsaugą nuo diskriminacijos lyties pagrindu bei perkelti į Lietuvos teisę Europos Sąjungos direktyvų nuostatas¹⁴, tačiau valstybės politikos lygmeniu buvo įtvirtinta moterų, vyrų, vaikų diskriminacija, suteikiant pirmenybę santuokos pagrindu sukurtoms šeimoms.

2008 m. birželį Seimas priėmė *Valstybinę šeimos politikos koncepciją*¹⁵, į kurią, apibrėžiant šeimos sąvoką ir valstybinės paramos subjektus, nebuvo įtrauktos ne santuokos pagrindu sukurtos šeimos. Vieši koncepcijos kūrėjų pasisakymai stigmatizavo nesantuokines poras ir vienišų motinų šeimas, jas vadindami nevisavertėmis, keliančiomis socialines problemas ir grėsmę, neatitinkančias valstybinės šeimos vizijos¹⁶.

Parama santuokos pagrindu sukurtai šeimai šiame dokumente tapatinama su kitokių šeimų diskriminavimu. Valstybinė darnios šeimos vizija siejama ne su kiekvieno piliečio, neatsižvelgiant į šeiminių ar santuokinių statusą, gerovės užtikrinimu, o su santuokos instituto, kuris pats savaime neapsaugo nuo skurdo, smurto, neužtikrina gyvenimo kokybės, privilegijų kitų šeimos formų atžvilgiu. Ši koncepcija pažeidžia ne tik *LR Konstitucijoje* įtvirtintą draudimą varžyti žmogaus teises ir teikti jam privilegijų dėl socialinės padėties¹⁷, diskriminuoja moteris, auginančias vieną biologinį ar įvaikintą vaiką, besirūpinančias vaikais, gimusiais ne santuokoje, bet taip pat moteris ir vaikus paverčia smurto šeimoje įkaitais, nes potencialiai verčia rinktis tarp dviejų blogybių: smurto ar stigos ir nuskurdimo. Nacionalinė šeimų ir tėvų asociacija, entuziastingai palaikiusi *Valstybinės šeimos politikos koncepcijos* projektą (žiniasklaidoje, internetinėse diskusijose), taip pat aktyviai pasisakė prieš¹⁸ Seimo svarstymui pateiktą *Apsaugos nuo smurto šeimoje koncepciją*¹⁹, savo poziciją motyvuodama tuo, jog smurto šeimoje problemos išskyrimas diskredituoja šeimos sampratą.

Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas pabrėžė, kad Seimo patvirtinta *Valstybinė šeimos politikos koncepcija* gali turėti neigiamos įtakos moterų galimybėms įgyvendinti savo teises santuokoje bei šeimoje ir paskatino Lietuvą įdėmiai

stebėti patvirtintos *Koncepcijos* įtaką netradicinėms šeimoms, apsaugotoms *Lygių galimybių įstatymo*²⁰.

Valstybinės paramos šeimai politikos formavimas, suteikiant privilegijas santuokos pagrindu sukurtoms šeimoms, verčia abejoti *Šeimos gerovės politikos priemonių 2008–2010 metams programos*²¹ efektyvumu. Programoje numatytos pažangios priemonės, tačiau, šeimos sampratą sutapatinus su santuoka, jų poveikis susiaurinamas ir skatina ne visuomenės sanglaudą, o atskirties didėjimą. Antra vertus, formuluojant ilgalaikius tikslus, pavyzdžiui, šeimos narių užimtumo didinimą, darbo ir šeimos išipareigojimų derinimą, neatsižvelgiama į Lietuvos visuomenei būdingus vyrų bei moterų vaidmenų skirtumus.

Priėmus sprendimą dėl apmokamų vaiko priežiūros atostogų pailginimo iki dvejų metų, nebuvo įteisinta „tėčių kvota“ (privaloma vyrų dalijimosi vaiko priežiūros atostogomis sąlyga). Tad Lietuvoje vyraujančios tendencijos (tradiiciškai moterims priskiriama atsakomybė už rūpinimąsi vaikais – vyrų, išėjusių tėvystės atostogų, skaičius nesiekia 3 proc.) leidžia daryti prielaidas, kad ilgalaikėje perspektyvoje vaiko priežiūros atostogų pailginimas moterims sukels papildomų sunkumų integruojantis į darbo rinką. Vadovaujantis kitų Europos Sąjungos valstybių patirtimi, kelia abejonių teigiamas šių priemonių poveikis demografinėi si-

tuacijai, nes viena iš būtinų sąlygų gimstamumui didėti yra saugių darbo vietų moterims užtikrinimas. Situaciją iš esmės leistų pagerinti aktyvesnis vyrų įtraukimas į vaikų priežiūrą, t. y. „tėvo kvotos“ (kitam asmeniui neperleidžiamos vaiko priežiūros atostogų dalies) įvedimas, tuomet vaikų gerovės klausimų netektų spręsti moterų gerovės sąskaita.

Šie prieštaravimai rodo, jog lyčių lygybės nuostatos nėra integrali valstybės politikos dalis, kai ekonominėje, socialinėje ar šeimos politikos srityse taikomos kompleksinės priemonės. Stebint procesus Lietuvoje, tenka konstatuoti, kad jei dėl Europos Sąjungos direktyvų lyčių lygybės nuostatų svarba pripažįstama viešajame sektoriuje (darbo rinkoje, studijų, paslaugų teikimo sferoje), tai šeimos politikoje pastebimos priešingos, į patriarchalinių santykių įtvirtinimą nukreiptos tendencijos, keliančios grėsmę socialinių ir ekonominių procesų pažangai.

Moterų reprodukcinės teisės

Per 2007–2008 m. neįvyko jokių esminių permainų, siekiant užtikrinti moterų reprodukcinės teises. Priešingai, Seimo svarstymui buvo pateiktas *Gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymo* projektas²². Jis sukėlė karštas diskusijas visuomenėje ir moterų teises ginančių organizacijų protestus. Šiam įstatymo projektui nepritarė Seimo LSDP frakcija bei Vystomojo bendra-

darbiavimo, reprodukcinės sveikatos ir teisių grupė (VBRST)²³.

Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas išreiškė susirūpinimą, kad priimtas *Gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymo* projektas, apribojantis moterų pasirinkimo teisę atlikti abortą, gali paskatinti daryti nelegalius ir nesaugius abortus ir taip sukelti pavojų moterų sveikatai ir gyvybei²⁴.

Siekiant pagerinti padėti moterų reprodukcinės sveikatos srityje, būtina užtikrinti moterų teisę laisvai ir atsakingai apsispręsti, kiek vaikų ir kada jos nori turėti, sudaryti realias galimybes pasinaudoti seksualinės ir reprodukcinės sveikatos priežiūros paslaugomis, užtikrinti kontracetinių priemonių prieinamumą ir pasirinkimą. Bendrojo lavinimo mokyklose turėtų būti įvestas privalomas lytinis švietimas, kuris pateiktų išsamią informaciją įvairiais šeimos planavimo klausimais.

Smurtas šeimoje ir seksualinis išnaudojimas

Smurtas šeimoje tebėra opi problema. *Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijos* 2007–2009 metams patvirtinimas²⁵ suteikė vilčių, kad šie klausimai bus sprendžiami veiksmingiau, tačiau didelių pokyčių kovojant su smurtu neįvyko. Seime nebuvo patvirtinta *Apsaugos nuo smurto šeimoje*

*konceptija*²⁶, kurios priėmimas suteiktų galimybę keisti ir tobulinti įstatymus, įteisinti smurtautojo iškeldinimą ir bylas dėl smurto šeimoje svarstyti viešo kaltinimo tvarka. Daugeliui smurtą patiriančių moterų Lietuvoje nepavyksta gauti veiksmingos pagalbos²⁷.

Teigiamu pokyčiu galima laikyti kintantį smurto prieš moteris šeimoje problemos pateikimą žiniasklaidoje. Padaugėjo prevencijai skirtų socialinių akcijų. Vis dažniau smurtas prieš moteris vertinamas kaip šiurkštus žmogaus teisių pažeidimas ir visuomenei svarbus klausimas, o ne bendravimo įgūdžių stoka. Aktyviau keliami ir besąlygiško smurtautojo iškeldinimo reikalavimai. Tačiau šie pavieniai reiškiniai nekeičia padėties iš esmės – smurto šeimoje ir neefektyvios pagalbos problema išlieka.

Ne mažiau sunkiai sprendžiami ir lytinio moterų išnaudojimo bei prekybos moterimis klausimai. Vytauto Didžiojo universiteto sociologų tyrimai parodė, kad Lietuva tampa sekso turizmo šalimi²⁸. Neoficialios statistikos duomenimis, iš visų į Lietuvą atvykstančių turistų 10 proc. sudaro intymių santykių ieškantys ar viešnagės metu juos užmezgantys šalies svečiai. „Seksualios“ Lietuvos įvaizdis kuriamas tiek virtualioje erdvėje, kur veikia daugybė sekso turistams skirtų puslapių, tiek Lietuvą reklamuojančiuose leidiniuose, kuriuose turistams siūlomi

„lietuviški produktai“ – šalies gamta, istorija ir merginos.

Žiniasklaidoje išlieka tendencija erotizuoti prostituciją (vaizdų lygmeniu) ir stigmatizuoti, smerkti į šią situaciją patekusias moteris, bet ne sąvadautojus ar klientus. Pavyzdžiui, rengiami policijos reidai „Plaštakė 2007“ parodė, kad teisėsaugos pareigūnų pastangos yra nukreiptos daugiau į merginų, o ne klientų persekiojimą²⁹. Toks požiūris formuoja tendencingas visuomenės nuostatas į prostitucijos, prekybos žmonėmis reiškinius ir trukdo veiksmingai įgyvendinti tiek prevencijos, tiek aukų integracijos į visuomenę programas.

¹ „Vyrų ir moterų galimybės Lietuvoje skiriasi vis labiau“, *BNS*, 2008-11-12, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=19244846>.

² Europos Tarybos direktyva 2002/73/EB iš dalies pakeitė Tarybos direktyvą 76/2007/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo įsidarbinimo, profesinio mokymo, pareigų paaugštinimo ir darbo sąlygų. Su Direktyvos 2002/73/EB tekstu galite susipažinti: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0024+0+DOC+XML+V0//LT>.

³ „EK peikia Lietuvą dėl neįgyvendinamos lyčių lygybės“, *Delfi.lt*, 2008-11-27, <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=19453075>.

⁴ Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW), Forty-first

session, 30 June–18 July, daugiau informacijos žr. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/cedaws41.htm>.

⁵ Lietuvos darbo birža. Šalies darbo rinkos rodikliai, <http://www.ldb.lt/Informacija/Darbo-Rinka/Situacijos/UserDisplayForm.aspx?ID=234&Source=http%3A%2F%2Fwww%2Eldb%2Elt%2FInformacija%2FDarbo-Rinka%2FPuslapiai%2Fdefault%2Easpx>.

⁶ Statistikos departamentas. Bedarbių išsilavinimas, <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1813>.

⁷ Statistikos departamentas. Pagrindiniai gyventojų užimtumo rodikliai, <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2428>.

⁸ Statistikos departamentas. Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis pagal ekonomikos sektorius, <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1304>.

⁹ „TNS Gallup“ pranešimas spaudai, http://www.tns-gallup.lt/lt/disp.php/lt_index/lt_news/lt_news_204/lt_news_204_23?cache=n&ref=%2F%2Fdisp.php%2F%2Fsearch%3Fkwd%3Ddiskriminacija%2Bdarbo%2Bbrinkoje%26x%3D30%26y%3D10.

¹⁰ Audrius Bareišis. „Moterys Lietuvoje turi mažiau teisių nei vyrai“, *Alfa.lt*, *BNS*, 2008-11-27, <http://www.alfa.lt/straipsnis/10238657>.

¹¹ Statistikos departamentas. Skurdo rizikos rodikliai, <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1333>.

¹² Statistikos departamentas. Vidutinės disponuojamos pajamos pagal namų ūkio tipą 2007, <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1305>.

¹³ Statistikos departamentas. Užimtumo lygis pagal amžiaus grupes ir lytį, <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1318>.

- ¹⁴ Vyriausybės spaudos tarnybos pranešimas spaudai, 2007 10 17, <http://www.euro.lt/lt/naujienos/apie-lietuvas-naryste-europos-sajungoje/naujienos/1790/>.
- ¹⁵ Valstybinės šeimos politikos projektas, http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=5477&p_k=1.
- ¹⁶ Tėvynės sąjunga, *Kokios šeimos politikos reikia Lietuvai?*, 2007 11 24, <http://www.tsajunga.lt/index.php?198705759>.
- ¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Žin., 1992, Nr. 33-1014, 29 straipsnis.
- ¹⁸ Valstybinės šeimos politikos koncepcijos projektas, http://www.mususeima.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=320&Itemid=2.
- ¹⁹ Apsaugos nuo smurto šeimoje koncepcija, http://www3.lrs.lt/pls/INTER/w5_show?p_d=70917&p_r=4445.
- ²⁰ Committee on the Elimination of Discrimination against Women Forty-first session, 30 June–18 July 2008, www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/statement/Opening_statement_Chairperson_41st.doc.
- ²¹ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, <http://www.socmin.lt/index.php?-98923019>.
- ²² Lietuvos Respublikos Seimas, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=271639.
- ²³ Lietuvos Socialdemokratų partija, <http://www.lsdp.lt/lt/index.php/naujienos/frakcija-naujienos/86-frakcijos-naujienos/1120-gyvybs-prenatalinje-fazje-apsaugos-statymo-projektas-paicia-lietuvas-konstitucij-mogaus-privataus-gyvenimo-teises>.
- ²⁴ Committee on the Elimination of Discrimination against Women Forty-first session,
- 30 June–18 July 2008, www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/statement/Opening_statement_Chairperson_41st.doc.
- ²⁵ Valstybinė smurto prieš moteris mažinimo strategija, <http://www.socmin.lt/index.php?-1231502251>.
- ²⁶ Apsaugos nuo smurto šeimoje koncepcija, http://www3.lrs.lt/pls/INTER/w5_show?p_d=70917&p_r=4445.
- ²⁷ Karolina Kaunaitė. „Prieš smurtą – kalbomis“, *Kontrastai*, 2008-01-06, <http://www.kontrastai.lt/?p=4761>.
- ²⁸ Neringa Berešytė, Artūras Tereškinas. „Lietuva – sekso turizmo rojus?“, *Delfi.lt*, 2008-08-01, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=17920809&categoryID=7>.
- ²⁹ Lina Vyšniauskaitė. „Senosios „plaštakės“ traukiasi“, *Lzinios.lt*, 2007-07-16, http://www.aids.lt/full_press.lt.php?id=1623&e=1&search_string=.

Vaiko teisės

Vaiko teisių apsaugos srityje 2007–2008 m. reikšmingų pokyčių neįvyko, daugelis problemų, kaip ir ankstesniais metais, išliko aktualios – aukštas vaikų, kaip socialinės grupės, skurdo lygis, be tinkamos priežiūros bei teisių užtikrinimo palikti ekonominių emigrantų vaikai, smurto tarp bendraamžių, mokyklose bei šeimose augimas. Patiriamų problemų sprendimą apsunkina nepakankamas psichologinės pagalbos ir valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumas. Tarp vaiko teisių apsaugos institucijų pastebima bendradarbiavimo stoka.

Vaikų gerovės suvokimas

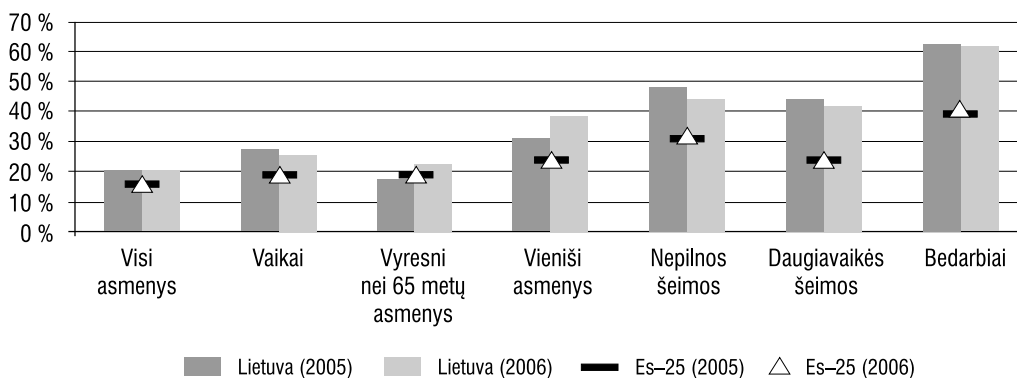
Europos Sąjungoje siekiant palyginti vaiko gerovės lygį skirtingose valstybėse atrenkami vieningi rodikliai, kurių vertės lyginamos tarpusavyje. 2007 m. įvairūs atlikti tyrimai rodo, jog vaiko

gerovės indeksas Lietuvoje yra vienas iš prasčiausių tarp 25 ES valstybių narių. Pagal daugumą vaiko gerovės rodiklių (pvz., materialinę padėtį, būstą, subjektyviai suvokiamą gerovę, išsilavinimą, vaiko santykius, pilietinį aktyvumą, riziką ir saugą), išskyrus sveikatos sritį, Lietuvos vaikai atsiduria paskutinėje, 25, ES valstybių sąrašo vietoje¹. UNICEF *Innocenti* tyrimų centro pranešimas iš dalies patvirtina tokius rezultatus: Lietuvos vaikų gerovė, išskyrus sveikatos sritį, smarkiai atsilieka nuo kitų šalių vidurkio, pirmiausia „elgesio ir rizikos“, taip pat „subjektyviai suvokiamos gerovės“ srityse².

Vaikų skurdas

Lietuvoje vaikai, kaip socialinė grupė, patiria vieną iš didžiausių skurdo rizikos lygį. Kas ketvirtas vaikas mūsų šalyje gyvena prie skurdo ribos. Vaikų skurdo lygis Lietuvoje viršija šalies bendro namų ūkių skurdo lygį, kuris šalyje yra 20 proc.

Skurdo rizikos lygis Lietuvoje ir Europos Sąjungoje (ES–25) 2005 ir 2006 m.

Šaltinis: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės ir Eurostatas³.

Nustatyta, kad vaikų skurdas daugiausia priklauso nuo tėvų socialinės ekonominės padėties ir šeimos struktūros. Labiausiai pažeidžiamos vaikų grupės yra: besilaukiantys paaugliai, vaikai, patekę į valstybės globą, neįgalūs vaikai, romų vaikai, vaikai, atskirti nuo tėvų, ir mokyklos nelankantys vaikai. Tarp sunkiausiai besiverčiančių ar skurstančių šeimų pirmiausia patenka nepilnos ir daugiavaikės šeimos, prižiūrinčios neįgalius asmenis, mažos motyvacijos, nesugebančios prisitaikyti prie kintančių gyvenimo sąlygų šeimos. Vaiko teisių apsaugos tarnybos atlikta situacijos analizė rodo, kad Lietuvoje vieną ar kelis vaikus auginančių šeimų patekimo į skurdo užribį rizika svyruoja tarp 15–16 proc.⁴

Įvertinus santykinį vaikų skurdo lygį pagal amžiaus grupes, didžiausias skurstančių vaikų skaičius nustatytas amžiaus grupėje nuo trejų iki penkerių metų. Tai galima paaiškinti tuo, kad didžiausia valstybės parama yra skiriama šeimoms nuo vaiko gimimo iki jam sukanka treji metai. Vėliau skiriama socialinė išmoka vargingoms šeimoms, užtikrinanti minimalias pajamas, ir dalies išlaidų už būsto šildymą bei vandenį kompensacija.

Vaikystėje ir paauglystėje patirtas skurdas yra skurdo rizikos veiksnys. Tokiose šeimose vaikų gebėjimai yra prasčiau išugdyti, vaikai turi mažiau galimybių atskleisti savo gebėjimus ir talentus, jiems neprieinamos papildo-

mo mokymo ar sveikatos paslaugos, kurių reikia jų vystymuisi. Tad kai kurie iš jų turi problemų mokykloje: neturi motyvacijos mokytis, jiems būdingos elgesio problemos. Vienas iš svarbiausių uždavinių įveikiant vaikų skurdą – užtikrinti, kad vaikai, augantys skurdžiose šeimose, nepatektų į skurdo „spąstus“, užtikrinti galimybę pakilti socialiniais laiptais aukščiau⁵.

Emigrantų vaikai

Išlieka į užsienį uždarbio ieškoti išvykstančių tėvų paliekamų vaikų problema. Lietuvoje iki šiol nerenkama oficiali statistika apie vaikus, paliktus trečiųjų asmenų priežiūrai, taip pat statistika, kiek vaikų yra oficialiai globjami dėl tėvų išvykimo mokant globos išmoką vaikui (nuslepiant tėvų išvykimo faktą) ir nemokant globos išmokos. Manoma, jog maždaug pusė emigrantų turėjo vaikų, bet tik kas antras iš jų išvyko kartu su vaikais. Emigracijos tyrimo rezultatai rodo, kad kas antro emigranto vaikai liko Lietuvoje su vienu iš tėvų, seneliais ar kitais giminaičiais⁶.

Palikdami vaikus kitų asmenų globai, to neįteisindami ir, kaip matyti iš dažnai žiniasklaidoje aprašomų atvejų⁷, nepasirūpindami „globėju“ pajėgumu ir (ar) motyvacija rūpintis jiems paliktais vaikais, tėvai neužtikrina vaiko teisės augti šeimoje. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog klausimas, kas turėtų rūpintis vaikais ir atstovauti jų intere-

sams, tapti teisėtais vaiko atstovais, tėvams išvykus, negali būti sprendžiamas vienašališkai tėvų pasirinkimu, kadangi praktikoje pasitaiko atvejų, kai vaikais paliekami asmenims (seneliams, vyresniems vaikams ir pan.), kurie nėra pajėgūs visapusiškai pasirūpinti savo bei jiems palikto vaiko interesais⁸.

Smurtas

Žiniasklaidoje plačiai aprašomi atvejai, kai pedagogai ir moksleiviai smurtauja vieni prieš kitus⁹, tėvai namuose taiko auklėjimo metodus, pagrįstus fizinėmis bausmėmis ar psichologiniu smurtu, moksleiviai tarpusavyje „aiškina“ santykius“ muštynėmis¹⁰.

Seimas iki šiol nepriėmė *Vaikų nemušimo įstatymo*, nors apie jo reikalingumą vaiko teisių ekspertai, nevyriausybinių organizacijų kalba jau bene dešimtmetį, atlikta nemažai tyrimų ir studijų šiuo klausimu. Jungtinių Tautų *Vaiko teisių konvencija* ir Europos Tarybos rekomendacijos siūlo valstybėms uždrausti fizinės bausmės. Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas savo išvadoje paragino Lietuvą įstatymų lygmeniu uždrausti fizinių bausmių vaikams taikymą¹¹.

Teisė būti auklėjamam be smurto yra neatimama vaiko teisė. Pažymėtina, jog tarptautinės rekomendacijos nurodo, kad fizinių bausmių taikymo draudimo pažeidimai nebūtinai turi būti

siejami su kriminalinėmis bausmėmis – toks „užburtas smurto ratas“ gali toliau reprodukuoti smurtą. Beveik pusė Europos Tarybos šalių tokią draudimą yra numačiusios savo įstatymuose arba jį suformavo teismų praktika. Šalys pasirenka labai įvairius tokio draudimo įtvirtinimo būdus (formas). Pagrindinė Latvijoje, Danijoje, Suomijoje ir kitose Europos valstybėse seniai priimta įstatymo nuostata, kad niekas negali mušti vaikų ir nėra jokių argumentų, pateisinančių smurtą prieš vaikus. Tokia nuostata yra taikoma tiek ugdymo, sveikatos ir kitoms įstaigoms, jų darbuotojams, tiek tėvų ir vaikų santykiams šeimoje¹².

Vis dar nepriimtas įstatymas, draudžiantis asmenims, padariusiems nusikalstamas veikas prieš vaiką, dirbti vaikų socialinėse, sveikatos priežiūros, sporto, švietimo įstaigose, įmonėse ir organizacijose neatsižvelgiant į darbo funkcijas¹³.

Mokykloje agresiją patiriantys vaikai nesulaukia konkrečios pagalbos. Įprastai vengiama gilintis į konflikto priežastis ir siekti konstruktyvių sprendimų, priimtinių tiek vaikui, tiek suaugusiajam. Vaiko teisių kontrolierės pateiktas siūlymas neleisti pedagoginio darbo dirbti prieš vaikus smurtaujančiams asmenims sukėlė didelį nepasitenkinimą tarp pedagogų¹⁴. Vaiko teisių apsaugos tarnybos nuo vaiko teisių pažeidimų mokyklose linkusios atsiriboti, nors pozityvi tarnybos pareiga yra

užtikrinti vaiko teisių gynimą ir pažeidimų prevenciją visose socialinėse terpėse, įskaitant ir ugdymo įstaigas. Sprendžiant šią problemą būtina kurti ir plėtoti konflikto sprendimo tarpininkavimo būdu tinklą. Taip galėtų būti sprendžiami konfliktai tarp moksleivių, tarp moksleivių ir pedagogų bei tarp šeimos narių. Toks sprendimo būdas lavintų konflikto sprendimo taikiu būdu įgūdžius ir galėtų būti viena iš prielaidų mažinti smurtą tarpusavio santykiuose ateityje.

Viena iš svarbiausių priemonių, siekiant mažinti smurto paplitimą tarp vaikų bei jų ir suaugusiųjų, turėtų būti visuomenės švietimas nacionaliniu mastu apie pozityvų auklėjimą, taikius konflikto sprendimo būdus. Šiuo metu didžioji dalis visuomenės pateisina smurto panaudojimą kaip auklėjimo priemonę, pagrindinė to priežastis – elementarus žinių trūkumas ir bausmės už smurtavimą išvengiamumas. Medikai, pedagogai, policijos pareigūnai privalo būti nuolat mokomi atpažinti smurtą ir į jį reaguoti, žinoti, kokių imtis priemonių. Lemiamas veiksnys šiam tikslui pasiekti – adekvataus tarpinstitucinio bendradarbiavimo užtikrinimas.

Psichologinės pagalbos prieinamumas

Psichologinė pagalba vaikams vis dar lieka sunkiai prieinama¹⁵. Ją daugiausia teikia nevyriausybinės organizacijos, pavyzdžiui, „Vaikų linija“, teikianti

psichologinę pagalbą telefonu vaikams, pakliuvusiems į stresines situacijas, kenčiantiems prievartą ar mėginantiems nusižudyti. Organizacijos duomenys rodo, kad psichologinės pagalbos poreikis yra daug didesnis nei darbuotojų galimybės jį patenkinti, pavyzdžiui, 2006-aisiais *Vaikų linijos* konsultantai atsiliepė į beveik 87 tūkstančius skambučių, tačiau prisiskambinti buvo bandyta apie 4 milijonus kartų¹⁶.

Psichologinė pagalba vaikams sunkiai prieinama valstybinėse ugdymo, sveikatos priežiūros įstaigose, vaikų teisių apsaugos tarnybose, nors, 2005 m. patvirtinus *Psichikos sveikatos strategiją*, psichologinės pagalbos teikimas buvo numatytas kaip valstybės prioritetas. Valstybinėse įstaigose trūksta specialistų, dėl neadekvataus finansavimo nėra galimybių jų pritraukti. Vaikai, gyvenantys atokiose kaimo vietovėse, atsiduria sunkiausioje padėtyje.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumas

Valstybės garantuojama pirminė teisinė pagalba (teisinės konsultacijos) vaikams teikiama labai retai. Pagrindinė problema – skirtingas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą organizuojančių ir ją teikiančių valstybės institucijų *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo* nuostatų aiškinimas ir taikymas. Kai kurios valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teiki-

mą organizuojančios ir ją teikiančios valstybės institucijos mano, kad dėl ypatingo vaiko teisinio statuso, t. y. jo neveiknumo – negalėjimo savo veiksmais įgyvendinti subjektinių teisių ir pareigų, pirminė teisinė pagalba vaikui neteiktina. Be to, dėl vaikų globos įstaigų teisinio statuso (jos yra juridiniai asmenys) nei valstybės garantuojama pirminė teisinė pagalba, nei valstybės garantuojama antrinė teisinė pagalba joms negali būti teikiama, nes *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas* nenumato tokios pagalbos teikimo juridiniams asmenims¹⁷. Taip iš vaikų praktiškai atimama galimybė gauti pagalbą esant jų teisių pažeidimams.

Vaikai, kaip pažeidžiama socialinė grupė, neturėtų būti izoliuoti nuo galimybės naudotis valstybės garantuojama teisine pagalba. Būtina vykdyti tikslingą švietimą dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo vaikams suprantamomis ir prieinamomis priemonėmis. Spraga teisės aktoje turi būti pašalinta ir turi būti aiškiai numatyta, kad vaikas gali kreiptis valstybės garantuojamos pirminės teisinės pagalbos savarankiškai.

Vaiko teisių apsaugos institucijų bendradarbiavimo stoka

Vaiko teisių apsaugos tarnybos 2007-aisiais dažniausiai buvo minimos neigiamame kontekste: žiniasklaidoje buvo plačiai aprašyti tarnybos parei-

gūnų neveiklumo, pareiginių instrukcijų pažeidimo atvejai¹⁸. Dažnai kitų tarnybų pareigūnai imasi veiksmų – pavyzdžiui, policininkai kviečia medikus ir praneša Vaiko teisių apsaugos tarnybai apie atvejus, kurie šiai tarnybai jau buvo žinomi, tačiau padariniai kol kas nebuvo „pakankamai“ sunkūs; pasirūpinus sunkiausiai nukentėjusiu probleminėje šeimoje vaiku nėra pasidomima, kokia yra kitų toje pat nesaugioje šeimoje augančių vaikų padėtis¹⁹.

Vaiko teisių apsaugos tarnybų veikla nesutvarkyta ir teisės aktų lygmeniu – trūksta svarbių vaiko interesus reglamentuojančių taisyklių, pavyzdžiui, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija iki šiol nėra patvirtinusi vaikų paėmimo iš šeimos taisyklių.

Šiuo metu vaiko teisių apsaugos sferoje dirbančių institucijų darbas nekoordinuojamas, stokojama tarpinstitucinio komunikavimo. Neabejotinai tarpinstitucinį bendradarbiavimą skatintų įvairių specialistų (pvz., socialinio darbuotojo, psichologo, mediko, policijos pareigūno, kt.) grupių kūrimas. Gavus žinią apie kenčiantį vaiką, problema turėtų būti apsvairstoma visų susijusių institucijų atstovų, priimamas sprendimas dėl pagalbos šeimai, stebimas pagalbos poveikis ir efektyvumas. Pasitaiko pavienių bandymų kurti tarpinstitucinio bendradarbiavimo grupes, tačiau jų buvimas yra išimtis, o ne taisyklė. Jungtinių Tautų vaiko teisių

komiteto ataskaitose nuolat išsakomos pastabos dėl menko tarpžinybinio bendradarbiavimo²⁰.

Ekspertų nuomone, *Vaiko teisių pagrindų įstatymas* vertinamas kaip daugeliu aspektų pasenęs, neatspindintis aktualijų. Kita vertus, nauja šio įstatymo redakcija galėtų būti erdvė išspręsti daugelį šiandieninių problemų vaiko teisių apsaugos srityje (aiškaus požiūrio į smurtą, reagavimo į padarinius, pranešimo ir atsakomybės, kt.)²¹.

¹ Bradshaw, J., Hoelscher, P. and Richardson, D. „An Index of Child Wellbeing in the European Union“, Social Indicators Research. 2007. P. 133–177.

² Unicef, Innocenti Research Centre, Child Poverty in Perspective — An Overview of Child Wellbeing in Rich Countries: A Comprehensive Assessment of the Lives and Wellbeing of Children and Adolescents in the Economically Advanced Nations, 2007. P. 27–39. http://www.unicef-icdc.org/publications/pdf/rc7_eng.pdf.

³ Žr. National Strategy Reports on Social Protection and Social Inclusion 2008–2010, Lithuania, http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/strategy_reports_en.htm.

⁴ Virginija Barštytė. „Lietuvos vaikai – vieni skurdžiausiai gyvenančių ES“. *www.laikas.net*, 2008 m. kovo 7–13 d. <http://www.laikas.net/2008/234nr/07.pdf>.

⁵ Arūnas Poviliūnas. Kova su vaikų skurdu ir vaikų socialinės aprėpties skatinimas. Nacionalinės politikos krypčių tyrimas. Vilniaus universitetas. 2007 m. gegužė. <http://ec.europa.eu/>

employment_social/spsi/docs/social_inclusion/experts_reports/lithuania_1_2007_lt.pdf.

⁶ „Lietuva – gyvų tėvų našlaičių valstybė“. Parengta pagal „Lietuvos žinios“ korespondentų Robertos Tracevičiūtės, Daivos Baronienės, Ritos Krušinskaitės, Kazio Kazakevičiaus pranešimus, „Lietuvos žinios“, 2007 10 18, http://www.alfa.lt/straipsnis/154180/?Lietuva..gyvu.tevu.naslaiciu.valstybe=2007-10-18_06-20.

⁷ Ten pat.

⁸ Vaiko teisių apsaugos kontrolierius. Apibendrinimas „Dėl vaikų, kurių tėvai išvykę į užsienį, teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo, sprendžiant jų gyvenimo ir mokymosi klausimus“, www3.lrs.lt/docs2/YBTRWOIU.doc.

⁹ Daiva Baronienė. „Skundai dėl pedagogų smurto – pagrįsti“, *Lietuvos žinios*, 2007-02-08.

¹⁰ Andrius Vaitkevičius. „Bendraamžių žiauriai sumuštai penkiolikmetei buvo ne kartą grasinata“, *Alfa.lt*, 2007-09-25, <http://www.alfa.lt/straipsnis/151565>.

¹⁰ Alvydas Januševičius. „Benzinu apipiltas ir padegtas dešimtmetis“, *Lietuvos žinios*, 2007-09-25; Inga Saukienė. „Pagal jaunų žmogžudžių skaičių artėjame prie Baltarusijos“, *Delfi.lt*, 2007-11-27, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/article.php?id=15131580>.

¹¹ Consideration of reports submitted by states parties under article 44 of the convention. Committee on the Rights of the Child. 27 January 2006, CRC/C/LTU/CO/2 Unedited Version, Concluding observations on second report. 8, 9, 37 ir 38 (a, b ir c) punktai.

¹² Daiva Jankauskaitė. „Apginti nuo smurto trūksta įstatymų“, *Klaipėda*, 2004-09-01, <http://klaipeda.diena.lt/dienrastis/uzribis/apginti-nuo-smurto-truksta-istatymu-158831>.

¹³ Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto išvada dėl įstatymo projekto Nr. XP – 3058, 2008 m. rugsėjo 23 d. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=327502&p_query=&p_tr2=.

¹⁴ Ieva Urbonaitė. „Mokytojai smurtauja ar tik ginasi nuo mokinių?“, *Delfi.lt*, 2007-01-16, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=11816517>.

¹⁵ Taip pat žr. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2006, http://www.hrmi.lt/images/img/ZT_Apžvalga_2006_Vaiku_T.pdf.

¹⁶ Visos ES Vaikų pagalbos linijos greitai turės vieną numerį. Vaikų linijos pranešimas spaudai. 2007-11-27, <http://www.vaikulinija.lt/index.php/ziniasklaida2007/20071129-Zebra/>.

¹⁷ Vaiko teisių apsaugos kontrolierius. Apibendrinimas „Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo vaikams problemos“, 2008 m. vasario 26 d. <http://www.silale.lt/content/download/629/6125/file/R.%20%C5%A0ala%C5%A1evi%C4%8Di%C5%ABt%C4%97s%20apibendr..doc>.

¹⁸ Laima Lavaste. „Jauna motina vėl pažeminta, šįkart – teisme: Užtuot tramdęs savivaliausias valdininkes, teisėjas nubaudė nuskriausąją“, *Lrytas.lt*, 2007-11-28, http://www.lrytas.lt/?data=20071128&id=akt28_a1071128&view=2; „Laiko ženklai“. *Lrytas.lt*, 2007-11-29, http://www.lrytas.lt/?data=20071129&id=nuo29_a8071129&view=2.

¹⁹ „Nusigėrė be priežiūros per naktį paliktas trimetis“, *Šiaulių apskrities televizija*, 2007-12-03, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=15206744>; „Rokiškio r. motina taip sumušė vaiką, kad jis net negalėjo rašyti“, *Delfi.lt*, 2007-11-11, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14673179>.

²⁰ Ieva Šėrytė. „Apie vaiko teisių apsaugą“, *Balsas.lt*, 2008-11-16, <http://www.balsas.lt/naujiena/223945/apie-vaiko-teisiu-apsauga-lietuvoje/rubrika:naujienos-lietuva-politika>.

²¹ „Norima tobulinti Vaiko teisių apsaugos įstatymą“, *Alfa.lt*, 2008-09-23, <http://www.alfa.lt/straipsnis/198847>; „Siūloma tobulinti Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą“, *Bernardinai.lt*, 2008-06-05, <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/79979>; Žmogaus teisės Lietuvoje. [Autorių kolektyvas]. Vilnius, 2005. P. 188–210.

Neįgaliųjų teisės

Neįgaliųjų, ypač psichikos negalią turinčių asmenų, padėtis nepakito. Asmenys su psichikos negalia išliko tarp socialiai pažeidžiamiausių grupių, jie patyrė didelę diskriminaciją, neigiamas visuomenės nuostatas jų atžvilgiu ir tendencingai negatyvų žiniasklaidos poveikį. To padarinys – sudėtinga neįgaliųjų padėtis darbo rinkoje, ypač turint omenyje dabartines nedarbo tendencijas, piktnaudžiavimo jų teisėmis rizika ir ribotas lygių galimybių įgyvendinimas. 2007–2008 m. priimti politiniai sprendimai psichikos sveikatos srityje – patvirtinta *Valstybinė psichikos sveikatos strategija*, vėliau jos įgyvendinimo priemonių planas, nedavė lauktų rezultatų. Išlieka nepritaikyta arba nekokybiškai pritaikyta viešoji aplinka neįgaliesiems, judantiems vežimėlių pagalba, beveik pusė jų priversti gyventi nepritaikytuose būstuose. Įsigaliojusi nauja techninių priemonių išdavimo tvarka apsunkino galimybes gauti kompensacinę techniką. 2007–2008 m. priimtos reikšmingos Aukščiausiojo Teismo nutartys, kvestionuojančios egzistuojančią neveiksnumo nustatymo tvarką ir atskleidusios nuolatinius pažeidimus.

Visuomenės požiūris į psichikos neįgaliuosius

Visuomenėje išlieka aukštas netolerancijos lygis neįgaliųjų atžvilgiu, ypač asmenų su psichine negalia. 2008 m.

atliktos apklausos duomenimis, daugiau nei pusė Lietuvos gyventojų sutinka, kad psichikos ligoniai yra viena iš labiausiai diskriminuojamų grupių (5,91 balo iš 10 galimų)¹. Lyginant šios apklausos duomenis su analogiškų apklausų duomenimis 2004 ir 2006 metais matyti, kad neįgaliųjų diskriminacija tapo labiau atpažįstama, kadangi iki šiol labiausiai diskriminuojama socialine grupe buvo laikomi pagyvenę žmonės. Kito tyrimo duomenys atskleidžia, kad Lietuvoje 68 proc. respondentų mano, jog psichikos negalią turintys asmenys yra pavojingi, nenuspėjami ir yra patys kalti dėl ligos². Visuomenės neigiamam požiūriui daro įtaką ir žiniasklaidos pranešimai³, kuriuose dažnai vaizduojami psichikos negalią turintys asmenys neigiamame ir kriminaliniame kontekste⁴, išsakomas teigiamas požiūris į jų izoliaciją ir teisių apribojimus⁵.

Teisės į darbą užtikrinimas

Neigiamas visuomenės požiūris į asmenis su negalia ir valstybės nepakankamai užtikrinama jų teisė į darbą lemia šių asmenų teisių pažeidimus darbo rinkoje⁶.

Asmenų su psichine negalia padėtis

Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ atliktos apklausos duomenimis⁷, antroje vietoje tarp asmenų, su kuriais Lietuvos gyventojai nenorėtų kartu dirbti, yra žmonės,

turintys psichikos negalią (32,6 proc.). Darbo ir socialinių tyrimų instituto atliktas visuomenės tolerancijos įvairioms socialinėms grupėms įvertinimas ir lyginamoji analizė⁸ rodo, kad asmenys su psichikos negalia yra nurodomi kaip labiausiai nepageidautini bendradarbiai (46,1 proc.).

Neoficialiais duomenimis, Lietuvoje dirba vos 1 proc. psichikos negalią turinčių asmenų, nors apie 60 proc. jų norėtų dirbti ir apie pusė jų galėtų tai daryti⁹. 63 proc. Lietuvos gyventojų sutinka, kad psichikos negalią turintys žmonės galėtų dirbti mokamą darbą¹⁰. Tačiau beveik pusė apklaustų darbdavių (46 proc.) tokį žmogų linkę priimti tik kvalifikacijos nereikalaujančiam fiziniam darbui. Net 30 proc. apklaustų darbdavių pripažino, kad tokio žmogaus apskritai nepriimtų¹¹. Atsakomybė už tai, kad psichikos problemų turintiems žmonėms sunku įsidarbinti, kraunama ant visuomenės (35 proc.) ir valstybės (34 proc.) pečių ar net kaltinami patys psichikos sutrikimų turintys asmenys (12 proc. respondentų)¹².

Psichinę negalią turintys asmenys nurodo, kad darbdaviai baiminasi ir kratosi kiek kitaip nei sveikieji mąstančių ir lėčiau dirbančių žmonių. Pagrindinėmis kliūtimis įsidarbinti šie žmonės įvardija darbdavių nenorą priimti į darbą, informacijos trūkumą darbdaviams apie tai, kaip reikėtų bendrauti su konkrečią negalią turinčiais asmeni-

mis, taip pat Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos (NDNT) teikiamas išvadas dėl neįgaliajam tinkamo darbo pobūdžio, finansinės motyvacijos trūkumą, nepakankamą kvalifikaciją, tam tikrais atvejais neveiksnumo nustatymą ir kt.¹³

Šiuo metu veikianti įdarbinimo sistema, o kartu ir socialinės atskirties mažinimo sistema yra neefektyvi ir ekonomiškai nenaudinga valstybei. Sergančiųjų psichikos ligomis Lietuvoje kasmet daugėja, o didžiąją jų dalį sudaro jauni, darbingi žmonės. Didžiuoju išlaidas pašalpoms būtų galima sumažinti šiuos žmones įdarbinant. Dabartinė darbingumo lygio nustatymo ir paramos sistema neskatina žmonių dirbti, dažniausiai jie dirba nekvalifikuotus darbus, ne visą darbo dieną ir gauna minimalų atlyginimą, nors nuolatinis įdarbinimo paslaugų teikimas 30 asmenų grupei atsipirkėtų per 4 metus, o 11 metų laikotarpiu ekonominė nauda viršytų 4 milijonus litų¹⁴.

Tačiau efektyvios įdarbinimo paslaugos teikiamos epizodiškai, pagal tarptautinius projektus, nors yra nepalyginti pigesnės už dabar taikomas valstybiniu mastu¹⁵. Tarp tokių projektų paminėtinas Europos Bendrijų iniciatyvos EQUAL projektas „Psichikos ir proto negalią turinčių asmenų įdarbinimas“, kurio kaštų ir naudos analizė parodė, jog įdarbinti psichikos negalia sergantį asmenį padedant darbo asistentams valstybei ekonomiškai

naudinga¹⁶. Būtina sukurti integravimo ir įdarbinimo sistemą, sudarančią sąlygas psichikos negalia turintiems asmenims dirbti ir taip užtikrinti jų teises, palengvinti ekonominę šių asmenų išlaikymo našta valstybei, taip pat efektyvia, ekonomiškai, psichosocialinių darbo įgūdžių reabilitacijos sistemą¹⁷.

Asmenų su fizine negalia padėtis

Viešųjų pirkimų įstatymas numato galimybę sudaryti sąlygas pirkimuose dalyvauti tik neįgaliųjų socialinėms įmonėms, įmonėms ir organizacijoms, kuriose ne mažiau kaip pusę visų darbuotojų sudaro neįgalieji. Tačiau įstatymas realiai neveikia, nes nesukurtas šio įstatymo veiklą kontroliuojantis mechanizmas, tad neįgaliųjų socialinės įmonės užsakymų negauna ir negali plėstis.

2008 m. pabaigoje Finansų ministerija nutraukė valstybės paramą bendrovėms, įdarbinusioms neįgaliuosius per Darbo biržą. Ir nors tai buvo padaryta per neapsižiūrėjimą, klaida buvo atitaisyta, bendrovės patyrė nemažai sunkumų¹⁸.

Neįgalumo ir darbingumo lygio nustatymo tarnybos sprendimai dažnai neatspindėjo realios neįgaliojo sveikatos būklės ir tiesiogiai neigiamai veikė finansinę neįgaliojo šeimos situaciją¹⁹.

Atlikus darbdavių apklausą, paaiškėjo, kad jie vengia neįgalių darbuotojų, nes baiminasi dėl jų kvalifikacijos, darbo kokybės ir spartos. Gąsdina būtinybė specialiesiems poreikiams pritaikyti darbo vietą²⁰ bei tas faktas, kad neįgalus asmuo gali dažniau sirgti nei sveikasis.

Aplinkos pritaikymas fizinę negalią turintiems asmenims

Viešosios aplinkos pritaikymas

Vilniuje vežimėliuose judantiems neįgaliesiems nepritaikyta arba nekokybiškai pritaikyta viešoji aplinka, beveik neįmanoma patekti į visuomeninį transportą, miesto centre nėra pritaikytų tualetų. Dar sudėtingesnė situacija mažesniuose miesteliuose ar kaimuose, kur viešoji aplinka nepritaikyta poliklinikų, savivaldybių ar seniūnijų pastatuose. Taip pat Lietuvoje vis dar negalioja oranžinių kortelių sistema, pagal kurią neįgalieji savo automobilius gali statyti bet kur, jeigu tik netrukdo kitiems eismo dalyviams²¹.

Šiuo metu valstybė pajėgi suteikti pagalbines priemones tik trims ketvirtadaliams neįgaliųjų. Išlieka neįgaliesiems pritaikytos kompensacinės technikos trūkumas – vežimėlių, vaikštynių, specialių funkcinių lovų ir čiužinių nuo pragulų²². Maža to, išigaliojusi nauja techninių priemonių išdavimo tvarka²³ apsunkino galimybes ją

apskritai gauti. Be to, nepagrįstai apribotas šių priemonių gavimas, pavyzdžiui, specialaus Brailio rašto popieriaus dabar gaus tik besimokantys ar kūrybinį darbą dirbantys neregiai, jei įrodys tai specialiomis pažymomis²⁴. Dažnai, net ir gavę technines priemones, neregiai negali jomis pasinaudoti, nes sertifikuoti šiuolaikiniai laikrodžiai, termometrai, telefonai įgarsinti tik angliškai, o šios kalbos dauguma neįgaliųjų nesupranta²⁵.

Neįgalieji vis dar retai gali pasinaudoti specialiai neįgaliųjų transportui skirtomis aikštelėmis, nes jos dažnai būna užimtos neįgalumo neturinčių asmenų, o policija vengia pažeidėjus bausti²⁶.

Gyvenamųjų patalpų pritaikymas

Neįgaliųjų departamento duomenimis, 2007–2008 m. bendras būsto pritaikymo poreikis buvo patenkintas 52 proc.²⁷, tad beveik pusė neįgaliųjų su specialiaisiais poreikiais priversti gyventi būstuose, nepritaikytuose jų specialiems poreikiams; tai neabejotinai daro neįgiamą įtaką žmogaus orumui, neturint galimybių nevaržomai patenkinti kasdienius higieninius poreikius ir apriboja asmens judėjimo laisvę, be aplinkinių pagalbos negalint išeiti į išorinę aplinką. Šios problemos priežastys – ne tik lėšų trūkumas, bet ir savivaldybių geranoriškumo ir kompetencijos stoka²⁸.

Informacinės aplinkos pritaikymas

Tik dešimtadalis Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklas baigusiu specialiųjų poreikių moksleivių vėliau studijuoja aukštosiose mokyklose. Viena pagrindinių to priežasčių – prastas aukštųjų mokyklų fizinės ir informacinės aplinkos pritaikymas, bendradarbiavimo tarp institucijų stygius, taip pat pasyvi pačių aukštųjų mokyklų orientacija į specialiųjų poreikių moksleivius²⁹.

Balsavimo teisės užtikrinimas

Tik 19 proc. judėjimo negalią turinčių piliečių gali pasinaudoti balsavimo teise, kadangi apylinkių rinkimų komisijos dažniausiai įsikuria patalpose, į kurias reikia kilti laiptais. Galimybė balsuoti paštu neįmanoma pasinaudoti dėl tos pačios priežasties. Tačiau balsavimas namuose taip pat neužtikrinamas – rinkimų komisijos nėra įpareigtos pristatyti prašymą balsuoti namuose neįgaliesiems į namus ar pranešti apie savo apsilankymo laiką³⁰.

Neveiksnumo pripažinimas ir globos nustatymas

Sukurti kaip „apsaugos“ mechanizmai asmenų teisėms ginti, neveiksnumo ir globos institutai neretai tampa itin šurkščių žmogaus teisių pažeidimų, nuo kurių nukenčia didelis skaičius asmenų su negalia, priežastimi. Žiniasklaidoje aprašytas ne vienas at-

vejis, kai artimieji ar kiti suinteresuoti asmenys dėl savanaudiškų tikslų sėkmingai pasiekė asmens pripažinimo neveiksniu³¹.

2007–2008 m. buvo priimtos dvi reikšmingos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT) nutartys, kvestionuojančios egzistuojančią neveiksnumo nustatymo tvarką ir atskleidusios procesinius pažeidimus, būdingus daugumai atvejų, kai teismuose yra sprendžiamas asmens neveiksnumo klausimas.

Savo nutartyse (2007 m. civilinėje byloje *G. L. v. D. L.*³² ir 2008 m. suinteresuoto asmens V. Č. civilinėje byloje³³) LAT išsakė šiuos argumentus dėl asmens neveiksnumo nustatymo tvarkos ir procedūros: psichinės ligos ar proto negalios pagal teismo psichiatrijos ekspertizės išvadą turėjimas savaime nereiškia teisinio veiksnio neturėjimo; įstatymo nuostatose įtvirtinta tik teismo teisė, bet ne pareiga pripažinti asmenį neveiksniu; asmens pripažinimo neveiksniu klausimo sprendimas yra viešojo intereso dalykas. Pabrėžta, kad teismai suabsoliutina medicininį neveiksnumo nustatymo kriterijų ir savo išvadas grindžia iš esmės tik dokumentiniu įrodymu, nesvarsto asmens neveiksnumo nustatymo socialinio kriterijaus.

Abiejose bylose LAT panaikino žemesnių instancijų sprendimus ir teismų neteisėtą asmenų pripažinimą neveiksniais ir perdavė bylas iš naujo

nagrinėti pirmosios instancijos teismui. Tačiau, nepakeitus pagrindinių neveiksnumo nustatymą reglamentuojančių įstatymų, toliau išlieka galimybė taikyti psichikos negalią turinčių asmenų teises pažeidžiančias praktikas³⁵, o išimtis taikyti kaip taisyklės.

Pažymėtina, jog 2008 m. prie LR Vyriausybės buvo sudaryta darbo grupė parengti pakeitimus (papildyti) *Civilinio kodekso* bei *Civilinio proceso kodekso* nuostatose dėl asmenų pripažinimo neveiksniais proceso ir įtvirtinti galimybę psichikos sutrikimų turinčius asmenis pripažinti ribotai veiksniais, taip leidžiant pasinaudoti bent dalimi jiems priklausančių teisių. Deja, į darbo grupę nebuvo pakviesta dalyvauti nė viena psichikos negalios asmenų interesams atstovaujančių organizacijų, o parengti pasiūlymai formalūs ir neatitinkantys tarptautinių neįgalių asmenų teisių³⁶ ir pilnamečių neveiksnių asmenų teisinės apsaugos³⁷ reikalavimų.

Pavyzdžiui, visiškai neperžiūrėtas globos bei rūpybos neveiksniais ir ribotai veiksniais pripažintiems asmenims nustatymo procesas, globėjų bei rūpintojų veiklai keliami reikalavimai ir veiklos kontrolė.

Per 2007–2008 m. nebuvo pasiekta jokių pokyčių užtikrinant neveiksnių asmenų globėjų atsakomybę. Globos institucijos savivaldybėse yra sociali-

nės rūpybos skyriai, juose nėra sąrašų, kiek yra globėjų, jie nėra reguliariai inspektuojami, su neveiksniu asmeniu nebendraujama. Neveiksniu pripažintas asmuo, kurio teises pažeidžia globėjas, atsiduria beviltiškoje padėtyje, nes į teismą kreiptis jis neturi galimybės³⁸.

Priverstinis asmenų hospitalizavimas

2005 m. naujosios *Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo* redakcijos 28 straipsnis papildytas 4 dalimi³⁹, kuri numato, jog, kai sprendžiami sunkiomis psichikos ligomis sergančių pacientų priverstinio hospitalizavimo ir priverstinio gydymo klausimai, psichiatrijos įstaigos administracija privalo kreiptis dėl antrinės teisinės pagalbos pacientui suteikimo, jeigu tokiam pacientui neatstovauja jo atstovas.

Kadangi bylos dėl teismo leidimų priverstinei hospitalizacijai išdavimo nagrinėjamos supaprastinto (rašytinio) proceso tvarka, asmuo pats asmeniškai nedalyvauja teisme svarstant jo priverstinio hospitalizavimo klausimą, todėl yra apribota jo teisė išreikšti savo nuomonę, būti išklaustam; teismo priimta nutartis negali būti skundžiama. Taigi užkertama galimybė skusti tokį sprendimą ir siekti apginti savo teises; pacientui neturint atstovo priverstinės hospitalizacijos atveju jam užtikrinama antrinė teisinė pagalba, tačiau valstybės skirtas advokatas „atstovauja“ savo klientui net jo nematęs.

Taigi ši pataisa neužtikrina paciento galimybės apginti savo teises.

Lietuvoje jau yra keletas teismo precedentų, kai pacientai, apskundę jų priverstinį hospitalizavimą, laimėjo bylas prieš psichiatrines ligonines⁴⁰. 2008 m. Vilniaus apygardos teismo sprendimas byloje prieš Respublikinę Vilniaus psichiatrijos ligoninę dėl neteisėto priverstinio hospitalizavimo⁴¹. Pažeidžiant teisės aktus, reglamentuojančius asmenų priverstinį hospitalizavimą į psichiatrijos gydymo įstaigas, negavus teismo sutikimo, Ošo meditacijos centro „Ojas“ tikinčioji buvo prievarta uždaryta į Respublikinę Vilniaus psichiatrijos ligoninę ir gydyta 52 dienas. Moteriai pateikus ieškinį teismui, Vilniaus apygardos teismas jį patenkino ir priteisė 110 tūkstančių litų neturtinės žalos atlyginimo⁴².

Pasaulyje vyrauja nuostata – kuo žmogus labiau pažeidžiamas, tuo daugiau jis gauna teisių. Nors Lietuvos įstatymai pripažįsta psichikos negalią turinčių žmonių teises, tačiau numato ir nemažai išimčių, kurios galiausiai tampa taisykle. Dažnai asmuo neinformuojamas apie jam nustatytą diagnozę, paskirtą gydymą, kaip minėta, dažni psichikos sutrikimą turinčių asmenų teisių pažeidimai priverstinės hospitalizacijos atveju⁴³. Žinomi atvejai, kai žmogui net nepranešama, kad vyks teismo posėdis dėl jo pripažinimo neveiksniu, ir jis neinformuojamas apie neveiksnumo pripažinimo faktą.

Taip žmogus pats to nežinodamas praranda visas teises.

Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimas

LR Seimas 2007 m. balandžio 3 d. priėmė Psichikos sveikatos strategiją^{44, 45} (toliau – PSS). Strategijos tikslas – sukurti Lietuvos Respublikoje tokią psichikos sveikatos priežiūros sistemą, kuri padėtų veiksmingai ir racionaliai, vadovaujantis šiuolaikinėmis mokslo žiniomis ir vertybėmis, stiprinti visuomenės psichikos sveikatą ir teikti visapusišką pagalbą psichikos ir elgesio sutrikimų turintiems asmenims ir jų šeimoms. Tik praėjus kiek daugiau nei metams, 2008 m. LR Vyriausybė patvirtino Valstybinės psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo 2008–2010 metų programą⁴⁶.

Priėmus PSS tikėtasi, kad šis strateginis dokumentas, jo įgyvendinimą užtikrinantys teisės aktai tiesiogiai ir praktiškai lems šiuolaikinėmis vertybinėmis nuostatomis pagrįstos visuomenės psichikos sveikatos stiprinimą, visapusiškos pagalbos ir apsaugos psichikos ir elgesio sutrikimų turintiems asmenims ir jų šeimoms teikimą, jų teisių užtikrinimą.

NVO koalicija⁴⁷ 2008 m. viduryje ėmėsi iniciatyvos peržiūrėti, kaip įgyvendinama valstybinė Psichikos sveikatos

strategija. Tačiau PSS įgyvendinimo priemonių planas tapo viešai prieinamas tik 2008 m. vasarą, todėl strategijos įgyvendinimo, o juo labiau įgyvendinimo rezultatų ar poveikių vertinimas kol kas neįmanomas⁴⁸.

¹ Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa „Žmogaus teisės“, 2008 m. lapkričio 7–15 d., N=1001. Apklausa atlikta Žmogaus teisių stebėjimo instituto užsakyму. Vilnius, 2008. Žr. http://www.hrmi.lt/images/img/Zmogaus_teisiu_padetis_Vilmorus_2008.pdf.

² Žinių radijas, laida „Žiniasklaidos anatomija“, 10.10 val., 2007-09-11, <http://www.ziniur.lt/programa/archyvas?pg=1&cat=39&item=2382>.

³ „Nepakantumą psichikos ligomis sergantiems žmonėms skleidys tolerancijos akcijos“, *ELTA*, 2007-10-10, <http://www.euro.lt/lt/naujienos/apie-lietuvas-naryste-europos-sajungoje/naujienos/1704/>.

⁴ Žr. Dainius Sinkevičius. „Dėl nužudytos dukros – 0,5 mln. Lt ieškinyš medikams“, *Delfi.lt*, 2007-01-11, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=11772727&categoryID=5995&ndate=1168466400>.

⁵ Žr. Greta Čizinauskaitė. „Žudikas su aukštuoju išsilavinimu – nepakaltinamas“, *Kauno diena*, 2007-08-03, <http://kauno.diena.lt/dienrastis/uzribis/zudikas-su-aukstuoju-issilavinimu-mdash-nepakaltinamas-49386>.

⁶ Milda Bagdonaitė. „Kaip padėti turintiems psichikos sutrikimų gyventi oriai?“, *Bernardinai.lt*, 2008-02-11, <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/73851>.

⁷ Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“ reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa „Tolerancija“. 2008 m. kovo 6–11 d., N=1000. Apklausa atlikta UAB „Idea prima“ užsakymu. Vilnius, 2008.

⁸ Darbo ir socialinių tyrimų instituto ir Socialinių tyrimų instituto Etninių tyrimų centro atliktas tyrimas „Galimų diskriminacijos apraiškų, naujai numatytų Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatyme, bei visuomenės tolerancijos įvairioms socialinėms grupėms įvertinimas ir lyginamoji analizė“, Vilnius, 2008 m. Žr. <http://www.socmin.lt/index.php?1068221035>.

⁹ Tyrimas „Žmonių su proto ir psichikos negalia įdarbinimo Lietuvoje ekonominis vertinimas“. VŠĮ „MTVC“, 2008 02 20, http://www.gip-vilnius.lt/equal/ekonominis_vertinimas_20080220.pdf.

¹⁰ „Visuomenės nuomonės dėl asmenų, turinčių psichikos negalia, integracijos į darbo rinką tyrimas“. Tyrimas atliktas VŠĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ užsakymu, tyrimą atliko „Spinter tyrimai“, 2008 m. vasaris, http://www.gip-vilnius.lt/equal/Visuomenes_nuomone_2008.pdf.

¹¹ Inga Saukienė. „Lietuvos politikams apie savo psichikos problemas patartina tylėti“, *Delfi.lt*, 2008-02-22.

¹² „Lietuviai tolerantiškesni psichikos negalia turintiems darbuotojams“, *BNS*, 2008-02-22, <http://www.balsas.lt/naujiena/184365/lietuviai-tolerantiskesni-psichikos-negalia-turintiems-darbuotojams/rubrika:naujienos-namai-sveikata>.

¹³ „Lietuvos realybė: darbo rinkoje neįgalieji – „antrarusiai““, *Lrt.lt*, 2008-11-19, http://www.anglija.lt/straipsniai/naujienos/lietuvoje/lietuvojs_realybe_darbo_rinkoje_neigalieji_antrarusiai.html.

¹⁴ H.Varnienė. „Didžioji dalis psichikos ir proto negalią turinčių žmonių – darbingi““, *BNS ir Lrytas.lt*, 2007-11-21, <http://www.lrytas.lt/?id=11956531781193883115&view=4>.

¹⁵ Spaudos konferencija: Kampanijos „Jie gali ir nori dirbti“ pristatymas, skirtos nepagrįstų mitų, susijusių su psichikos ir proto negalią turinčiais žmonėmis, griovimui bei tolerantiškos visuomenės ugdymui, *BNS*, 2008-02-22; taip pat žr. Audrė Domeikaitė, „Žmonėms su psichikos negalia dirbti – neapsimoka“, *Alfa.lt*, 2008-02-22. <http://www.alfa.lt/straipsnis/c61537>.

¹⁶ „57 proc. Lietuvos gyventojų: psichikos negalia turintys gali dirbti“, *Delfi.lt*, 2008-07-14, <http://www.delfi.lt/news/daily/Health/article.php?id=17713366>.

¹⁷ Inga Saukienė. „Darbdaviai raginami įdarbinti psichikos negalia turinčius žmones“, *Delfi.lt*, 2007-11-21, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=15084495>.

¹⁸ „Valdžia pamiršo neįgaliųjų uždarbį“, *Delfi.lt*, 2008-12-02, <http://www.delfi.lt/news/economy/business/article.php?id=19502633>.

¹⁹ Vygasdas Trainys. „Medikai atėmė kąsnį iš invalidų“, *Lietuvos rytas*, 2008-04-15.

²⁰ Irma Dubovičienė. „Mūsų kartos misija – atsikratyti ydingo žmonių skirstymo“, *Valstiečių laikraštis*, 2008-02-10, <http://www.valstietis.lt/Archyvas/Pirmas-puslapis/2008-metai-Vasaris/Musu-kartos-misija-atsikratyti-ydingo-zmoniuskirstymo>.

²¹ Virginija Petrauskienė. „Nuotykių dienos egzaminas neįgaliesiems apkarto“, *Lietuvos rytas*, 2008-10-16.

²² Daiva Baronienė. „Ketvirtadalis neįgaliųjų – be būtinos technikos“, *Lietuvos žinios*, 2008-08-04, <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/83012>.

²³ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. gruodžio 19 d. įsakymo Nr. A1 338 „Dėl Neįgalųjų aprūpinimo techninės pagalbos priemonėmis ir šių priemonių įsigijimo išlaidų kompensavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo (Valstybės žinios, 2008, Nr. 50-1874).

²⁴ Alvydas Januševičius. „Nauja techninių priemonių išdavimo tvarka žeidžia neregijų orumą“, *Lietuvos žinios*, 2008-02-04, <http://www.alfa.lt/print/167288/>.

²⁵ Angelė Valentinavičienė. „Neregiamis nauja tvarka – pagalyt ratuose“, *Sekundė*, 2008-02-06, <http://www.sekunde.lt/content.php?p=red&tid=46760>.

²⁶ Arūnas Dumalakas. „Neįgalus kovotojas už teisybę sulaukė tik pareigūnų spjūvių“, *Sostinė*, 2008-03-22; Socialinė apsaugos ir darbo ministerija. „Numatoma drausminti vairuotojus, statančius automobilius neįgaliesiems skirtose vietose“, *Infoplex.lt*, 2008-04-23, http://www.infoplex.lt/portal/start_visuom.asp?act=news&Tema=44 &str=21277.

²⁷ Neįgalųjų reikalų departamentas. „Būsto pritaikymas neįgaliesiems–2008“, http://www.ndt.lt/id-busto_programa.html.

²⁸ Daiva Červokienė. „Kas sieja keltuvus ir žirgų varovus“, *Valstietis.lt*, 2008-09-17, <http://www.valstietis.lt/Priedai/Ukininku-zinios/Kas-sieja-keltuvus-ir-zirgu-varovus>.

²⁹ „Studijos žmonėms su negalia – tik siekiamybė“, *Delfi.lt*, 2008-01-17, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=15646958&categoryID=1861703&ndate=1200520800>.

³⁰ Iki balsadėžių neįgaliesiems – kliūčių ruožas“, *Balsas.lt*, 2008-10-07, <http://www.balsas.lt/naujiena/217539/iki-balsadeziu-neigaliesiems->

[kliu-iu-ruozas/rubrika:naujienos-rinkimai](http://www.balsas.lt/naujiena/217539/iki-balsadeziu-neigaliesiems-) 2008-naujojisajunga.

³¹ Žr., pavyzdžiui: „Lietuvoje paliktus tėvus siekiama padaryti neveiksniais“, *Balsas.lt*, 2007-02-08, [³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. rugsėjo 11 d. nutartis Civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2007, \[http://www.hrmi.lt/images/img/Nutartis_D_Liaskuvienes_byloje_AD20070911.pdf\]\(http://www.hrmi.lt/images/img/Nutartis_D_Liaskuvienes_byloje_AD20070911.pdf\).](http://www.balsas.lt/naujiena/31956/lietuvoje-paliktus-tevus-siekiami-padaryti-neveiksnius/rubrika:naujienos-lietuva;EugenijaGrižibauskienė.„Lietuviška vendeta“,Veidas,2007-11-01,http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/4729a607928dd;KęstutisČilinskas.„Apie riziką rašyti eiles SMS“,Bernardinai.lt,2007-03-20,http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/59900;VitalijaKurlianskienė.„Neveiksnumas tampa motinos tragedija“,Balsas.lt,2008-06-12,http://www.balsas.lt/naujiena/200103/neveiksnumas-tampa-motinos-tragedija/rubrika:naujienos-lietuva;ArūnasDambrauskas.„Don Kichotas kalamas vinimis“,Lietuvos rytas/Laikinoji sostinė,2008-02-28.</p>
</div>
<div data-bbox=)

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 11 d. nutartis Civilinėje byloje pagal suinteresuoto asmens V. Č. kasacinį skundą.

³⁴ *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas*, Antroji knyga, Asmenys. Trečiasis skirsnis fizinio asmens pripažinimas neveiksniu ar ribotai veiksniumi ir Trečioji knyga, Šeimos teisė. VII dalis: Globa ir rūpyba, XVII skyrius: Bendrosios nuostatos; XIX skyrius: pilnamečių asmenų globa ir rūpyba (Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262).

³⁵ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga, 2006, p. 46.

³⁶ *Neįgalųjų teisių konvencija*. Priimta Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos 2009 m.

gruodžio 13 d. (Lietuvoje neratifikuota), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=335882&p_query=ne%20gali%20teis%20konvencija&p_tr2=2.

³⁷ *Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijos Nr. R(99)4 dėl Pilnamečių neveiksmių asmenų teisinės apsaugos principų.*

³⁸ *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas.* Žr. 3.246 str. 3 d. (Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262).

³⁹ *Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo 28 straipsnio papildymo įstatymas* (Valstybės žinios, 2005, Nr. 86-3208).

⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 11 d. nutartis Civilinėje byloje Nr. 3K-3-110 / 2004 m.; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 20 d. nutartis Civilinėje byloje Nr. 3K-3-200/2006; Solveiga Potapovienė. „Psichikos ligoniai laimi bylas: gėris tai ar blogis?“, *Lietuvos sveikata*, 2006-01-11-2006-01-17, http://www.lsvaikata.lt/index.php?page_id=57&s=1817.

⁴¹ Dainius Sinkevičius. „Prievara į psichiatrijos ligoninę uždarytai Ošo tikinčiajai – 110 tūkšt. Lt“, *www.delfi.lt*, 2008 m. liepos 1 d.

⁴² Ten pat.

⁴³ Inga Saukienė. „Psichikos negalia: ar reikia gydyti priverstinai?“, *Delfi.lt*, 2007-11-16, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=15023779>.

⁴⁴ *LR Seimo 2007 m. balandžio 3 d. nutarimas Nr. X-1070 Dėl Psichikos sveikatos strategijos patvirtinimo* (Valstybės žinios, 2007, Nr. 42-1572).

⁴⁵ Strategija yra aukščiausio hierarchinio lygmens dokumentas, apibrėžiantis principines

valstybės psichikos sveikatos raidos gaires šalyje.

⁴⁶ *Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 645 Dėl Valstybinės psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo 2008–2010 metų programos patvirtinimo* (Valstybės žinios, 2008, Nr. 76-3014).

⁴⁷ NVO koaliciją sudarė VšĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ ir VšĮ „Mokymų, tyrimų ir vystymo centras“.

⁴⁸ Todėl PSS vertinimui buvo pasirinktas išankstinis vertinimas, t. y. vertinimas, atliekamas iki dokumento įgyvendinimo pradžios. Pasirinktas vertinimo tipas suponavo ir atitinkamų metodų taikymą – atliktas loginis dokumentų vertinimas, taikant delphi techniką apklausti psichikos sveikatos ekspertai, atlikta teisinių dokumentų analizė. Psichikos sveikatos strategijos vertinimas, Vilnius, 2008. NVO koalicija.

Įkalinčių asmenų teisės

2007–2008 m. į viešumą iškilo nemažai informacijos apie įkalinimo įstaigose klestinčią kriminalinio pasaulio subkultūrą, kuriai būdinga nelygybė ir smurtas santykiuose tarp kalinių. Įkalinčių asmenų resocializacijai trukdė įkalinimo įstaigų perpildymas, nedarbas, priklausomybė nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų, didelė įstaigų darbuotojų kaita, nepakankamas darbuotojų profesinis parengimas ir darbuotojų trūkumas. Itin nedidelis skaičius asmenų atliko bausmę resocializacijai palankesnėje aplinkoje – atviro kalinimo įstaigoje.

Nuteistųjų subkultūros problema

2007–2008 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose klestėjo kriminalinio pasaulio subkultūra – neformali nuteistųjų kastų sistema, kuri remiasi nuteistųjų hierarchija, lemia prievartą ir panaikina resocializacijos galimybę. Pavyzdžiui, 2007 m. buvo nustatyta, kad Alytaus pataisos namuose nuteistieji valgė iš skirtingų spalvų dubenėlių, o išėmus iš apyvartos žemiausios nuteistųjų kastos spalvos dubenėlius, jie buvo priversti badauti¹. Efektyvių priemonių kovoti su šiuo reiškiniu įkalinimo įstaigose 2007–2008 m. nebuvo imtasi.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, atsakydama į Europos Tarybos Komiteto prieš kankinimus išreikštą susirūpinimą dėl paplitusios nusikaltėlių subkultūros įkalinimo įstaigose, 2006 m. nurodė, kad, siekiant išgyvendinti nelygybę ir prievartą tarp nuteistųjų, yra įgyvendinamos specialios programos². Tačiau Seimo kontrolieriai pastebi, kad gaunami nuteistųjų skundai dėl patiriamo smurto rodo, kad šios priemonės nėra efektyvios, o kai kurios jų liko neįgyvendintos³.

2009 m. pradžioje Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu buvo patvirtinta *Kriminalinės subkultūros apraiškų laisvės atėmimo vietose prevencijos programa*. Svarbu užtikrinti, kad ši programa būtų efektyviai įgyvendinta.

Be to, daugiau dėmesio turėtų būti kreipiama į pirmos grandies jaunesniųjų pareigūnų tinkamą parengimą darbui. Kaip pastebi Lietuvos pataisos įstaigų profesinės sąjungos vadovas, šių pareigūnų mokymai yra sutrumpinti iki vieno mėnesio, jų metu dėstomi pagrindiniai apsaugos ir priežiūros principai ir teisės aktai, praktiškai eliminuojant psichologiją, etiką ir kitas svarbias disciplinas, be kurių negali dirbti pareigūnas, tiesiogiai bendraujantis su įkalintais asmenimis. Po įvadinio mokymo parengimas baigiasi, neorganizuojami jaunesniųjų pareigūnų tobulinimosi kursai⁴.

Narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo problema

Įkalinimo įstaigų subkultūros dalis – narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimas. Jų vartojimas yra pagrindinė ŽIV plitimo įkalinimo įstaigose priežastis.

Nors 2006 m. atėmus teisę įkalintiems gauti siuntinius su maisto produktais, statistiniai duomenys liudija narkotinių, psichotropinių medžiagų ir spiritinių gėrimų vartojimo mažėjimą⁵, tačiau problema išliko. Yra pagrindo manyti, kad formali statistika neatspindi realios situacijos, nes nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų priklausančių asmenų skaičius nemažėja⁶. Tačiau, kita vertus, nėra žinoma, kiek asmenų į įkalinimo įstaigas patenka jau būdami priklausomi nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų ir kiek tokiais tampa įkalinimo įstaigose.

Bet kuriuo atveju priklausomybe nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų sergantiems asmenims būtina užtikrinti tinkamą gydymą. Šiuo metu taikomos šviečiamojo pobūdžio prevencinės programos⁷ nėra pakankamos. Taip pat svarbu užtikrinti gydymo tęstinumą į laisvę išėjusiems ŽIV nešiotojams⁸.

Įkalinimo įstaigų perpildymas

Nuteistųjų bendruomenės tarpusavio santykius, jų santykius su įstaigų dar-

buotojais, silpnesniųjų saugumą ir nuteistųjų resocializaciją neigiamai veikia įkalinimo įstaigų perpildymas.

Lietuvoje daugelis įkalinimo įstaigų yra perpildytos. 2008 m. spalio mėnesio duomenimis, buvo perpildytas Kauno ir Šiaulių tardymo izoliatoriai, Lukiškių kalėjimas-tardymo izoliatorius ir Laisvės atėmimo vietų ligoninė. Nors kitose įkalinimo įstaigose formalus įkalintųjų skaičius pagal esamų vietų kriterijų nebuvo viršytas, Alytaus, Marijampolės ir Pravieniškių 2-uosiuose pataisos namuose buvo laikoma daugiau kalinių, nei numatyta galiojančiose *Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse*⁹.

Laisvės atėmimo vietų ligoninėje buvo nustatyta, kad dėl perpildyto vidaus ligų skyriaus neįmanoma kiekvieno ligonio lovai skirti higienos normų reikalavimuose numatyto 7 m² ploto, dauguma palatų perpildytos, palatų inventorius nusidėvėjęs, dalis čiužinių suplyšę, spintelių ir stalų paviršių dažai nusilupę, ir tai trukdo paviršius tinkamai valyti ir dezinfekuoti. Tyrimo metu laisvės atėmimo vietų ligoninės administracija paaiškino, kad ligoninė visą skiriamą finansavimą panaudoja įstaigos remontui ir atnaujinimui, tačiau skiriamų lėšų nepakanka užtikrinti pacientų priežiūros sąlygas pagal teisės aktuose nustatytus reikalavimus¹⁰.

Sprendžiant įkalinimo įstaigų perpildymo problemą, buvo patvirtinta

2004–2009 m. *Įkalinimo įstaigų renovavimo ir įkalinimo sąlygų humanizavimo programa*, kurioje numatyta, kad įkalinimo įstaigose neliks gyvenamųjų patalpų su daug miegamųjų vietų, tačiau renovuotuose Kybartų pataisos namuose ir Vilniaus 2-ųjų pataisos namų naujai pastatytose gyvenamosiose patalpose 2007 m. buvo apgyvendinama iki 12 asmenų vienoje patalpoje¹¹.

Nepakankamas įkalinimų asmenų užimtumas

Darbo įkalinimo įstaigose neturėjimas prisideda prie darbinių ir socialinių įgūdžių praradimo arba neįgijimo, kurie yra būtina sąlyga siekiant susirasti darbą ir legalų pajamų šaltinį, palikus įkalinimo įstaigą. Neturėdami galimybės dirbti, kai kuriose įkalinimo įstaigose nuteistieji priversti praleisti iki 23 val. per parą uždaroje kameroje be jokio užsiėmimo. Pavyzdžiui, Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime pasivaikščiojimams skiriama 1–1,5 val. per parą. Nedarbas taip pat sumažina galimybes atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą.

Dirbančių kalinių skaičius Lietuvoje išlieka vienas mažiausių Europos Sąjungoje. Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos duomenimis, 2008 m. pradžioje įkalinimo įstaigose buvo įdarbinta penktadalis visų nuteistųjų¹². Departamento 2008 m. rugsėjo mėnesio duomenimis, kalin-

tiems asmenims buvo pareikšta ieškinių už 37 mln. litų, o iš darbo užmokesčio išskaičiuota pinigų suma ieškiniams siekė 337,7 tūkst. litų¹³.

2007–2008 m. Kalėjimų departamentas vykdė 2005 m. pradėtą nuteistųjų integracijos į darbo rinką projektą „Išrinktieji“, kuriame profesinių žinių ir socialinių įgūdžių įgijo 250 asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę¹⁴. Tokia įkalinimo įstaigų veikla neturėtų būti vykdoma kaip vienkartinis projektas, tai turi būti nuolatinė nuosekli veikla.

Nors darbo rinkos sąlygos Lietuvoje iki 2008 m. pabaigos buvo itin palankios nuteistųjų įdarbinimui, situacija iš esmės nepasikeitė. Darbas įkalinimo įstaigose pačių kalinių vertinamas kaip privilegija¹⁵. Dalis nedirbančių nuteistųjų norėtų ir galėtų įsidarbinti, bet tam nėra sąlygų¹⁶.

Įkalinimo sistemos vadovybė savarankiškai ar bendradarbiaudama su privačiais rangovais turi pasirūpinti darbo vietų kaliniams sukūrimu įstaigose arba už jų ribų¹⁷.

Kaip jau buvo pažymėta prieš kelerius metus¹⁸, keliant kalinių motyvaciją dirbti, būtina gerinti kalinių darbinės veiklos teisinę reguliavimą. Nuteistieji, gaunantys darbo pajamas, turėtų būti

apdrausti socialiniu draudimu ir jų darbinė veikla turėtų būti įskaičiuojama į darbo stažą, reikalingą pensijai gauti.

Įkalinimo sistemos administracijos darbuotojai turi keisti požiūrį į kalinių įdarbinimo tikslus. Šiuo metu svarbiausiu kriterijumi laikomas įkalinųjų darbo pelningumas¹⁹, nors pagal Europos Tarybos rekomendacijas tai nėra ir negali būti pagrindinis jų darbo tikslas²⁰.

Įkalinimo įstaigų darbuotojų kaitos, profesionalumo ir jų trūkumo problemos

2008 m. spalį trūko 214 įkalinimo įstaigos darbuotojų – iš 1944 prižiūrėtojų etatų Lietuvos įkalinimo sistemoje buvo užimti 1730 etatų²¹; 2007-aisiais trūko 29 socialinės rehabilitacijos darbuotojų – iš 231,5 socialinės rehabilitacijos specialistų etatų buvo užimti 203²².

2007 m. darbuotojų kaita Lietuvos įkalinimo įstaigose siekė apie 15 proc. 2008 m. sausio 1 d. šioje sistemoje dirbo 3781 darbuotojas (2007 m. sausio 1 d. – 3840), per 2007 metus 511 darbuotojų buvo atleisti, priimta 520 naujų darbuotojų²³.

Didelė įkalinimo sistemos darbuotojų kaita ir jų trūkumas apsunkina įstaigų veiklą, daro neigiamą įtaką jų darbo

efektyvumui. Žiniasklaidoje buvo pranešta, kad nuteistieji skundžiasi pasigendą bendravimo su darbuotojais, atsakingais už socialinės rehabilitacijos programas²⁴.

Pagrindinė didelės darbuotojų kaitos ir jų trūkumo priežastis – netinkamos darbo sąlygos.

Kaip teigia buvę Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo darbuotojai, darbo sąlygos Lukiškių tardymo izoliatoriuje yra itin blogos – dideli darbo krūviai, tvyro psichologinė įtampa, blogi administracijos ir darbuotojų santykiai, o darbo užmokestis – nedidelis²⁵. Pravieniškių gydymo-pataisos namuose darbuotojai skundėsi sunkiomis darbo sąlygomis, vertimu dirbti jiems nepriklausančius darbus, vyraujančiais nepagarbiais santykiais²⁶. Laisvės atėmimo vietų ligoninėje esančios sąlygos netenkina ne tik nuteistųjų, bet ir personalo – įstaigos patalpos ir inventorius nusidėvėję, didžioji dalis medicinos įrangos pasenusi ir susidėvėjusi²⁷. Alytaus pataisos namuose darbuotojai verčiami budėti ilgiau, nei nustatyta žinybiniuose teisės aktuose²⁸. Viename iš pasitarimų, vykusių Teisingumo ministerijoje, buvo išreikštas susirūpinimas nestatutinių, taip pat ir smurtinių, santykių tarp įstaigų darbuotojų apraiškomis²⁹.

Lietuvos pataisos įstaigų profesinės sąjungos vadovas atkreipė dėmesį į ydingus jaunesniosios grandies pa-

reigūnų paruošimo organizavimo aspektus – mokymai sutrumpinti iki vieno mėnesio, jų metu dėstomi pagrindiniai apsaugos ir priežiūros principai ir tam tikri teisės aktai, beveik eliminuojant psichologiją, etiką ir kitas darbu su įkalintais asmenimis svarbias disciplinas. Po įvadinio mokymo pareigūnas paliekamas savo nuožiūrai, neorganizuojami jaunesniųjų pareigūnų tobulinimo kursai.

Menkas profesinis parengimas lemia netinkamus sprendimus. Pavyzdžiui, Panevėžio pataisos namų administracijai pernelyg siaurai interpretuojant teisės normas, nuteistųjų teisė gauti knygas iš artimųjų buvo nepagrįstai suvaržyta³⁰. 2008 m. Seimo kontrolierė nustatė, kad bausmę atliekančios nuteistosios artimųjų joms siunčiamas knygas galėjo gauti tik tokiu atveju, jei artimieji šias knygas paaukodavo įstaigos bibliotekai, nors įstatymas įtvirtina nuteistųjų teisę gauti smulkiuosius paketus su spauda, ir jų kiekis neribojamas³¹. Seimo kontrolierei, norėjusiai atkreipti įstaigos administracijos dėmesį į šią problemą, teko pasitelkti lietuvių kalbos žodyną, pagal kurį sąvoka „spauda“ apima ir knygas³².

Netinkamas konfliktų sprendimas įkalinimo įstaigose

Minėtų problemų visuma sudaro palankią terpę kilti konfliktinėms situacijoms tarp kalėjimo personalo ir bausmes atliekančių asmenų. 2007–

2008 m. daugiausia nuteistųjų skundų, pateiktų Seimo kontrolieriaus įstaigai, buvo susiję su pareigūnų veiksmais. 2007 m. tai sudarė 39 proc. visų skundų³³, o 2008 m. – 38 proc.³⁴

Darbuotojų trūkumas ir jų nepakankamas profesionalumas dažniausiai lemia, kad Lietuvoje yra paplitęs nuobaudų taikymas įkalinimo įstaigose. Apie 40 proc. visų drausminių priemonių taikymo atvejų sudaro griežčiausios priemonės – uždarymas į baudos ar drausmės izoliatorių arba į karcerį, perkėlimas į kamerų tipo patalpas.

Įkalintos moters liudijimu, kilus konfliktui, užpildomi karceriai³⁵. O vien griežtumu vargu ar kas teigiamo pasiekama³⁶. Dingsta pasitikėjimo ryšys tarp pareigūnų ir nuteistųjų³⁷, o kalinių ir darbuotojų tarpusavio santykiai yra vienas svarbiausių įstaigos veiklos kokybės ir atmosferos indikatorių³⁸.

Skiriamų nuobaudų pagrįstumas neretai kelia abejonių. Pavyzdžiui, 2007 m. gegužės 25 d. Lietuvos Vyriausiasis administracinis teismas paliko galioti Kauno apygardos administracinio teismo sprendimą, kuriuo buvo panaikintas vienos iš pataisos įstaigų direktoriaus sprendimas uždaryti pareiškėją dešimčiai parų į baudos izoliatorių už tai, kad, administracijos nuomone, pareiškėjas rytinio patikrinimo metu rikiuotėje stovėjo neapsikirpęs, nors iš jo buvo pareikalauta nusikirpti plaukus.

Teismai konstatavo, kad teisės aktai nereglamentuoja plaukų ilgio kaliniams ir nenumato pareigos trumpai kirptis³⁹. Pažymėtina, kad pagal *LR bausmių vykdymo kodekso* 143 str. 9 d. nuobaudos apskundimas nuobaudos vykdymo nesustabdo.

Tikėtina, kad prie įkalinimo įstaigų darbuotojų profesionalumo gerinimo prisidės nacionalinio prevencinio mechanizmo stebėti sąlygas laisvės apribojimo institucijose sukūrimas. Nors Lietuva nėra ratifikavusi 2002 m. Jungtinių Tautų priimto *Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą Papildomo Protokolo*, kuris įpareigoja šalis įsteigti tokius mechanizmus, 2008 m. Seimo kontrolierių įstaigoje buvo įkurta Žmogaus teisių padėties uždaroje laisvės apribojimo institucijose stebėtojų grupė. Jos pagrindinis uždavinys yra vykdyti prevencinę uždarų laisvės apribojimo institucijų stebėseną, siekti užtikrinti šiose institucijose esančių asmenų teisių apsaugą.

Atvirų kalinimo formų netaikymas

Pagal Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendaciją „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ nuteistiems asmenims turėtų būti taikomi minimaliai būtini ir atitinkantys paskirtą bausmę apribojimai⁴⁰; gyvenimas įkalinimo įstaigoje turėtų kuo labiau priartėti prie pozityvių gyvenimo visuomenėje aspektų⁴¹.

Pagal *LR Bausmių vykdymo kodeksą* už neatsargius ir nesunkius tyčinius nusikaltimus nuteisti pilnamečiai asmenys teismo sprendimu laisvės atėmimo bausmę gali atlikti atvirose kolonijose⁴². Tačiau Lietuvoje atviroje kolonijoje bausmę atlieka itin nedidelis skaičius asmenų⁴³.

Lietuvos bausmių vykdymo teisės aktai nenumato galimybės perkelti laisvės atėmimo bausmę nuteistus asmenis iš uždarų įstaigų į atviras, nors tokia praktika – ypač tuomet, kai iki asmens paleidimo į laisvę lieka nedaug laiko – įprasta daugelyje Vakarų valstybių.

¹ LR Seimo kontrolierių 2007 m. veiklos ataskaita, p. 36, <http://www.lrski.lt/files/276.pdf>.

² Vadovaujantis šiomis programomis, naujai atvykę į įstaigą asmenys, prieš paskiriant gyvenamąją vietą, iki dviejų savaičių yra laikomi atskirai, su jais dirba atitinkami specialistai, kurie aiškina nuteistojo psichologines savybes, fizinę būklę, padaryto nusikaltimo pobūdį ir kitus dalykus. LR Seimo kontrolierių 2007 m. veiklos ataskaita, p. 36.

³ LR Seimo kontrolierių 2007 m. veiklos ataskaita, p. 36, <http://www.lrski.lt/files/276.pdf>.

⁴ „Teisingumo ministerija: nestatutiniai santykiai pataisos įstaigose egzistuoja?“, *Pareigūnai.lt*, 2007-10-08, <http://www.pareigunai.lt/index.php?page=naujienos&id=141>.

⁵ 2007 m. visose įkalinimo įstaigose buvo užregistruoti 292 narkotinių medžiagų, 164 psichotropinių medžiagų ir 373 spiritinių gėri-

mų vartojimo atvejai (2006 metais atitinkamai 407, 252 ir 259, 2005 metais atitinkamai 593, 432 ir 160). Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos Socialinės rehabilitacijos skyrius. Pataisos įstaigose laikomų asmenų drausmė ir jiems taikytos drausminės priemonės per 2006 metus, palyginti su 2005 metais, ir per 2007 metus, palyginti su 2006 metais.

⁶ Pastaraisiais metais oficialiai maždaug 18 proc. visų įkalinėtų asmenų laikomi priklausomais nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų. Narkotikų kontrolės departamento prie LR Vyriausybės statistinė informacija apie narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimą bei neteisėtą apyvartą Lietuvoje 2006 metais.

⁷ „Po paskelbto karantino už gročių jaučiamas kvaišalų „badas““, *Alfa.lt*, 2007-03-21, <http://www.alfa.lt/straipsnis/130732>; Inga Kontrimavičiūtė. „Kalėjime – narkotikų puota“, *Sekundė*, 2007-09-25.

⁸ Aida Valinskienė, „ŽIV koncentracijos stovykla“, *Respublika*, 2007-11-30, <http://www.sekunde.lt/content.php?p=read&tid=44056>.

⁹ *LR teisingumo ministro išakymas dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo* Nr. 194, priimtas 2003 m. liepos 2 d. // *Žin.*, 2003, Nr. 76-3498.

¹⁰ LR Seimo kontrolierių 2008 m. veiklos ataskaita, p. 36, <http://www.lrski.lt/files/353.pdf>.

¹¹ LR Seimo kontrolierių 2007 m. veiklos ataskaita, p. 36, <http://www.lrski.lt/files/276.pdf>.

¹² Žr. LR Seimo kontrolierių 2007 m. veiklos ataskaita, p. 38, <http://www.lrski.lt/files/276.pdf>; Valentas Neviera. „Kodėl dirba tik penktadalis kalinių?“, *Veidas*, 2008-03-10, Nr. 10, <http://www.veidas.lt/leidinys.nrfull/47d1768d79cfc>.

¹³ Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos Informacinių sistemų ir projektų skyriaus parengta socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos suvestinė už 2008 m. sausio–rugšėjo mėnesius.

¹⁴ „„Išrinktųjų“ programa: įsidarbino 40 proc. nuteistųjų“, *Delfi.lt*, 2007-09-19, <http://www.delfi.lt/news/economy/business/article.php?id=14448561&rsslink=true>.

¹⁵ Gintarė Benaitytė, Asta Stankutė. „Devynėrius metus Lietuva – be mirties bausmės“, *Lietuvos žinios*, *Balsas.lt*, 2007-09-24, <http://www.balsas.lt/naujiena/162361/devynorius-metus-lietuva-be-mirties-bausmes/rubrika:naujienos-lietuva>.

¹⁶ Janina Razmytė. „Darbo jėgos trūkumas priverstė atsigręžti į kalinius“, *LRT, Verslosavaite.lt*, 2008-01-16, <http://www.verslosavaite.lt/index.php/Verslas-ir-ekonomika/Darbo-jegos-trukumas-priverte-atsigrezti-ir-i-kalinius.html>.

¹⁷ Minėtos rekomendacijos 26.9 punktą.

¹⁸ Žr. ŽTSI. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje. Apžvalga, 2003, p. 34–35.

¹⁹ Valentas Neviera. „Kodėl dirba tik penktadalis nuteistųjų?“, *Veidas*, 2008-03-10, Nr. 10, p. 38–39.

²⁰ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ 26 punktą.

²¹ Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos Informacinių sistemų ir projektų skyriaus Išaiškintų neteisėtų ryšių, kriminogeninės būklės ir paimtų draudžiamų daiktų ataskaita už 2008 m. sausio–spalio mėnesius.

²² Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos Informacinių sistemų ir projektų skyriaus parengta socialinės rehabilitacijos tar-

nybų veiklos suvestinė už 2007 m. sausio–rug-
sėjo mėnesius.

²³ Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių
įstaigų ir valstybės įmonių veiklos pagrindiniai
duomenys 2007 metais.

²⁴ Ivona Kucharevič. „Įkalinimo įstaigose – sa-
vos taisyklės“, *Savaitė, Alfa.lt*, 2008-08-24,
<http://www.alfa.lt/straipsnis/c79185>.

²⁵ Ruslanas Arbušauskas. „Lukiškės: prižiūrė-
tojams blogiau nei kaliniams“, *L.T., Delfi.lt*,
2007-03-30, [http://www.delfi.lt/archive/article-
le.php?id=12689971](http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=12689971).

²⁶ Rūta Stankevičiūtė. „Kalėjimo sargai mojuoja
kauptukais“, *Kauno diena*, 2007-08-07, [http://
kauno.diena.lt/dienrastis/kita/kalejimo-sargai-
mojuoja-kauptukais-49511](http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/kalejimo-sargai-
mojuoja-kauptukais-49511).

²⁷ „Laisvės atėmimo vietų ligoninėje esančios
sąlygos netenkina nei personalo, nei nuteistų-
jų“, *Infoplex.lt*, 2008-08-11, [http://www.infoplex.lt/
portal/start.asp?act=news&Tema=1&str=
22843](http://www.infoplex.lt/
portal/start.asp?act=news&Tema=1&str=
22843).

²⁸ „Alytaus pataisos namuose – totalitarizmas“,
Pareigunai.lt, 2008-06-27, [http://www.pareigu-
nai.lt/index.php?page=naujienos&id=249](http://www.pareigu-
nai.lt/index.php?page=naujienos&id=249);
„Alytaus pataisos vadovybė nepaiso net teisės
aktais nustatytos tvarkos“, *Pareigunai.lt*, 2008-
06-30, [http://www.pareigunai.lt/index.php?pa-
ge=naujienos&id=252](http://www.pareigunai.lt/index.php?pa-
ge=naujienos&id=252); „Alytaus pataisos na-
mų prižiūrėtojams tenka nepertraukiamai bu-
dėti net 6 valandas“, *Pareigunai.lt*, 2008-08-28,
[http://www.pareigunai.lt/index.php?page=
naujienos&id=283](http://www.pareigunai.lt/index.php?page=
naujienos&id=283).

²⁹ „Teisingumo ministerija: nestatutiniai santy-
kiai pataisos įstaigose egzistuoja?“, *Pareigu-
nai.lt*, 2007-10-08, [http://www.pareigunai.lt/
index.php?page=naujienos&id=141](http://www.pareigunai.lt/
index.php?page=naujienos&id=141).

³⁰ Draudimą įstaigoje nuteistosioms gauti arti-
mųjų siunčiamas knygas įstaigos administraci-

ja grindė tuo, kad *Bausmių vykdymo kodekso*
95 straipsnyje nustatyta, jog nuteistieji gali gauti
pašto ar perduodamą siuntinį tik su drabužiais
ar avalyne. Nors to paties kodekso 95 straips-
nyje yra įtvirtinta nuteistųjų teisė gauti smul-
kius paketus su spauda ir jų kiekis neribojamas,
tačiau administracija nemanė, kad „spauda“
apima ir knygas.

³¹ „Kalėjimuose veši biurokratizmas“, *Vė.lt*,
2008-11-04, [http://www.ve.lt/?rub=12253718
00&data=2008-11-04&id=1225786231](http://www.ve.lt/?rub=12253718
00&data=2008-11-04&id=1225786231).

³² Seimo kontrolierės Albinos Radzevičiūtės
Pažyma „Dėl vizito į Panevėžio pataisos na-
mus“, 2008-10-15, Nr. 2/3D-3587.

³³ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių
2007 metų veiklos ataskaita, p. 34, [http://
www.lrski.lt/files/276.pdf](http://
www.lrski.lt/files/276.pdf).

³⁴ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių
2008 metų veiklos ataskaita, p. 30, [http://
www.lrski.lt/files/353.pdf](http://
www.lrski.lt/files/353.pdf).

³⁵ Mindaugas Jackevičius. „Nuteistoji perkal-
bėjo teisingumo ministrą“, *Delfi.lt*, 2007-07-26,
[http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=
13900272](http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=
13900272).

³⁶ Iš interviu su vienu iš kalinių. Giedrė Mak-
simaitytė. „Bausmė atlikta. Kas toliau?“, *Alfa.lt*,
2007-07-26, [http://www.alfa.lt/straipsnis/144
820](http://www.alfa.lt/straipsnis/144
820).

³⁷ Ivona Kucharevič. „Įkalinimo įstaigose – sa-
vos taisyklės“, *Savaitė, Alfa.lt*, 2008-08-24,
<http://www.alfa.lt/straipsnis/c79185>.

³⁸ „Skatinant konstruktyvius, o ne konfrontaci-
ja pagrįstus santykius tarp kalinių ir darbuoto-
jų, mažėja bet kurio kalėjimo aplinkai būdinga
įtampa ir tuo pačiu metu žymiai mažėja smur-
to atvejų ir netinkamo elgesio kalinių atžvilgiu
tikimybė.“ Europos komitetas prieš kankinimą
ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį el-

gesį ir baudimą (CPT). CPT standartai. CPT bendrųjų ataskaitų „svarbiausieji skyriai“. CPT/Inf/E (2002) 1-Rev. 2003.

³⁹ Administracinė byla Nr. A²-543/2007, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007-05-25 nutartis.

⁴⁰ Europos Tarybos rekomendacija R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm.

⁴¹ 5 punktas.

⁴² 90 str. 1 d.

⁴³ 2008 m. spalio 1 d. duomenimis, atviroje kolonijoje buvo 63 nuteistieji laisvės atėmimo bausmė.

Pacientų teisės

Pacientų teisių politika šalyje formuojasi kartu su valstybėje vykdoma pertvarka sveikatos sektoriuje. Nefektyviai įgyvendinant sveikatos apsaugos reformą, daugelis pacientų teisių lieka realiai neužtikrinamos ir neįgyvendinamos. Dėl užsitęsios ir neskaidrios sveikatos apsaugos reformos sveikatos paslaugų teikimo organizavimas nėra efektyvus, gydymo įstaigose nemažėja eilės, tebėra populiarūs šėšėliniai mokėjimai. Išliko sveikatos paslaugų ir vaistų prieinamumo problema, paslaugų kokybės, pacientų saugos problemos, neužtikrinta teisė į informaciją. Neužpildytos žalos sveikatai atlyginimo teisinio reguliavimo spragos.

Nepriklausomos tyrimų ir informacijos organizacijos „Health Consumer Powerhouse“ duomenimis, 2007 m. Lietuva pagal sveikatos apsaugos sistemos efektyvumą paslaugų vartotojų požiūriu¹ užėmė 26 vietą iš 29 tyrime dalyvavusių Europos šalių. Tyrime buvo atsižvelgiama į tokius kriterijus kaip pacientų teisės ir informacija, bendras sveikatos paslaugų prieinamumas, gydymo rezultatai, sveikatos apsaugos sistemos efektyvumas ir pacientų galimybė gauti naujus vaistus. Specialistų nuomone, šalies sveikatos sektorius funkcionuoja silpnai, o pagrindinė sistemos problema – paciento negalėjimas paveikti su jo gydymu susijusių sprendimų². Situacija iš esmės nepa-

sikeitė ir 2008 m. Ekspertai pabrėžė, kad nors klausimai, susiję su pacientų teisėmis ir sveikatos priežiūros informacijos sistema, sprendžiami tinkamai, tačiau būtina daugiau dėmesio skirti paslaugų prieinamumui, rezultatams ir vaistų tiekimui³.

Apie šias prioritetines problemas buvo diskutuojama 2008 m. vykusiame nacionaliniame forume „Pacientų paslaugų kokybė ir sauga: iššūkiai ir pasiekimai“. Lietuvos sveikatos politikai įsipareigojo skatinti medikų ir pacientų bendradarbiavimą, vadovaujantis lygiaverčia partneryste ir abipuse pagarba pagrįstais principais, ypač daug dėmesio skirti sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumui, kokybei ir pacientų saugai⁴.

Sveikatos paslaugų prieinamumo problema

Aptariamuoju laikotarpiu nemažėjo skundų skaičius dėl paslaugų prieinamumo⁵. Gyventojai negalėjo laiku gauti sveikatos priežiūros paslaugų, buvo sudėtinga patekti pas šeimos gydytoją, gauti siuntimą specialisto konsultacijai ar siuntimą į ligoninę. Dažnai pacientui nustatyta vėžio diagnozė leidžia medikams iš karto jį „nurašyti“. Įvykus įvairioms komplikacijoms, netgi pavojingam gyvybei kraujavimui, pacientui stacionari pagalba sunkiai prieinama⁶. Ilgose eilėse reikia laukti pas gydytoją endokrinologą, kardiologą, fizinės medicinos ir reabilitacijos

gydytoją. Norint patekti pas kai kuriuos iš jų tenka laukti po keletą mėnesių⁷. Vaikų kardiologo konsultacijos gali tekti laukti net devynis mėnesius, nes tokių specialistų Lietuvoje itin trūksta⁸.

Pradėtos skelbti realios pacientų eilės gydymo įstaigose, tačiau pati eilių problema išliko. Norint gauti paslaugą greičiau, už ją tenka mokėti pacientui, netgi valstybinėje gydymo įstaigoje. Komerciniai pacientai planinems operacijoms „išstumia“ pacientus, kuriems išlaidas operacijai, sulaukus savo eilės, dengia Privalomasis sveikatos draudimo fondas. Tai rimta prielaida augti socialinei nelygybei.

Viena iš opiausių teisės į paslaugų prieinamumą problemų išliko šeimos gydytojo iškvičimas į namus. Gydytojais teigia, kad turi daug pacientų ir biurokratinio darbo poliklinikose, taigi pacientui negali garantuoti, kad netgi skubią medicinos pagalbą į namus atvyks suteikti laiku. Pasitaikė atvejų, kai šeimos gydytojas atsisakė vykti pas pacientą tik todėl, kad pastarasis nepatenka į šeimos gydytojo aptarnaujamą zoną⁹. Ketinta sugriežtinti ar net apmokestinti iškvičimus į namus¹⁰, riboti paciento galimybes gauti specialisto konsultaciją ar gydymą ligoninėje¹¹.

Šalyje nuolat augo psichologinės pagalbos poreikis, tačiau galimybių gau-

ti kvalifikuotą pagalbą toliau trūksta. Dažnai psichoterapijos paslaugą pakeisdavo gydytojo skiriamas psichotropinis vaistas. Patyręs psichologinius sukrėtimus, Lietuvos pilietis neturi kur kreiptis, išskyrus mokamas ir brangiai kainuojančias psichoterapijos paslaugas privačiuose kabinetuose. Psichologinės pagalbos nesulaukė ir mokyklų bendruomenės, nors neseniai atlikto Pasaulio sveikatos organizacijos tyrimo duomenys rodo, kad patyčias patiriančių vaikų skaičius Lietuvoje šiuo metu yra didžiausias visoje Europoje¹². Lietuvoje iki šiol nėra bendruomeninių krizių intervencijos centrų, nors ji yra viena iš pirmųjų pasaulyje pagal savižudybių skaičių¹³.

Nepakankamas sveikatos politikų dėmesys buvo skiriamas visuomenės senėjimo procesui. Tokie demografiniai pokyčiai vyksta daugelyje šalių, tačiau senatvės negalią turinčiais žmonėmis Lietuvoje rūpinasi tik artimieji. Jiems skirtų atskirų pensijų nėra, o galimybė patekti į slaugos ligoninę dėl senatvinės demencijos nenumatyta¹⁴.

Lietuvos gydymo įstaigoms vis labiau trūksta specialistų¹⁵. Dauguma gydytojų yra vyresnio amžiaus, o jauni specialistai dėl mažų atlyginimų ir didelio krūvio toliau vyko dirbti į užsienį¹⁶. Medikų skaičiavimais, į užsienį jau išvyko dirbti apie penki procentai gydytojų specialistų. Ypač užsienyje laukiami gydytojai radiologai ir aneste-

ziologai, kurių trūkumas Lietuvoje tampa dramatiškas¹⁷. Tai paskatino sveikatos politikus įgyvendinti naują rezidentūros koncepciją ir ligoninėse įdarbinti gydytojus rezidentus.

Sveikatos paslaugų kokybės, pacientų saugos problema

2007–2008 m. didėjo pacientų skundų ir ieškinių skaičius dėl žalos sveikatai atlyginimo. Gausėjantis pacientų skundų skaičius dėl nekokybiškos paslaugos suteikimo patvirtina, kad sveikatos priežiūra neatitinka pacientų lūkesčių.

Pastaraisiais metais pasitaikė ne viena apmaudi medikų klaida. Pavyzdžiui, aštuonmečiui berniukui po traumos nedidžios smegenų auglio, buvo taikomas netinkamas gydymas daugiau nei dvejus metus¹⁸. Karščiuojančiai trejų metų mergytei teko 10 valandų laukti atvykstančio šeimos gydytojo¹⁹. Gydytojų abejingumas ne tik skaudino pacientus²⁰, bet kai kuriais atvejais baigdavosi paciento mirtimi. Naujosios Akmenės ligoninėje sunkios būklės apsinuodijęs pacientas nebuvo paguldytas į reanimaciją. Nesuteikus skubios ir būtinos medicinos pagalbos²¹, pacientas mirė. Panašios aplinkybės lėmė mirtį Ukmergės ligoninėje, kai operacijos dėl trūkusios kirmėlinės ataugos pacientui teko laukti net 10 val.²² Klaipėdoje mažametis berniukas po įprastos kosmeti-

nės urologinės operacijos tapo neįgalus. Dėl į berniuko organizmą patekusio auksinio stafilokoko teko amputuoti abi kojas iki blauzdų ir rankų pirštus²³.

Dėl reagavimo į klaidas kultūros nebuvimo gydytojai išsisukinėja, sako netiesą. Pripažinę, kad suklydo, jie rizikuoja netekti licencijos, gero vardo, pajamų šaltinio, kolegų ir visuomenės pagarbos. Sekant užsienio valstybių pavyzdžiu, Lietuvoje būtina pripažinti, kad medikai nėra neklystantys ir diegti klaidų medicinoje prevencijos bei valdymo sistemą ir žalos paciento sveikatai atlyginimo „be kaltės“ modelį gydytojo ir paciento partnerystei skatinti²⁴.

Vaistų prieinamumo problema

2007–2008 m. nebuvo užtikrinta galimybė gydytis moderniais, efektyviais vaistais. Valstybė nebuvo pajėgi pasirūpinti hepatitu C sergančiais pacientais²⁵. Brangios, bet efektyvios gydymo metodikos tenka laukti ilgoje eilėje arba mokėti už vaistus patiems. Visuomenė ragino sveikatos politikus didinti finansavimą kompensuojamiems vaistams leukemijai gydyti²⁶. Pačių pacientų ryžtingų pastangų dėka biudžetas efektyviems vaistams leukemijai gydyti buvo peržiūrėtas, tačiau jo ir toliau nepakanka visiems lėtine mielo-leukemija sergantiems pacientams²⁷. Retomis ligomis sergantiems pacien-

tams nebuvo galimybių gauti gyvybiškai būtinų vaistų. Šiems pacientams trūko ne tik informacijos apie ligą, bet ir patikimos diagnostikos bei gydymo metodų. Nors kai kurioms retoms ligoms gydyti sukurti efektyvūs vaistai, tačiau pacientai dažnai jų negauna, nes vaistų gavimo ir kompensavimo tvarka sudėtinga ir ilgai užtrunka²⁸.

Skausmo problema tapo aktuali daugeliui pacientų, sergančių sąnarių, stuburo ar onkologinėmis ligomis. Kiekvieno žmogaus teisė išvengti nebūtinus kančios sveikatos politikams ne itin rūpėjo. Skausmo gydymo specialistai Lietuvoje nerengiami, o didžiųjų miestų skausmo klinikose jų dirbo vos 13. 2007 m. pradžioje apie dešimt savivaldybių liko be narkotiniais skausmą malšinančiais vaistais prekiaujančių vaistinių²⁹. Privatizuotoms vaistinėms atsisakius licencijų prekiauti narkotiniais vaistais, be narkotinių analgetikų liko onkologinėmis, reumatinėmis ligomis sergantys pacientai.

Teisės į informaciją užtikrinimas

Pacientas turi teisę sutikti ar nesutikti su gydymu. Gydytojo pareiga – informuoti pacientą apie gydymo naudą ir žalą ir leisti pacientui laisvai apsispręsti.

Aptariamuoju laikotarpiu dar nesusklostė praktika suprantamai pateikti

pacientui informaciją apie jo sveikatos būklę, prieinamas sveikatos priežiūros paslaugas ir alternatyvius gydymo metodus. Viešai nepateikiama informacija apie mokamas paslaugas valstybinėse sveikatos priežiūros įstaigose. Dažnai apie šias paslaugas pacientas sužino apsilankęs pas gydytoją arba prireikus atlikti tam tikrus tyrimus.

Šiurkščiai pažeidžiant žmogaus teises, Lietuvoje galbūt buvo atliekami moksliniai tyrimai be asmens sutikimo. Žiniasklaidoje pateiktas atvejis, kai Panevėžio ligoninėje su pacientais buvo vykdomi neteisėti klinikiniai tyrimai. Pacientai be išpėjimo buvo gydomi bandomaisiais vaistais, o jų informuoto sutikimo formos buvo klastojamos³⁰.

Pažeidžiami teisės aktai, reglamentuojantys paciento hospitalizavimą į psichiatrijos gydymo įstaigas. Negavus teismo sutikimo, pacientė prievarta buvo gydoma net 52 dienas³¹. Vilniaus apygardos teismas priėmė sprendimą atlyginti pacientei patirtą neturtinę žalą.

Lietuvos teisės aktai numato, kad pacientas turi teisę pasirinkti gydytoją ir gydymo įstaigą, tačiau pasirinkimo teisė iš esmės liko deklaratyvi. Pacientas priverstas rinktis gydymo įstaigą pagal gyvenamąją vietą, nes esant ūmiam sveikatos sutrikimui nėra tikras, kad sulauks skubios pagalbos namuose.

Dėl kvotų ir eilių viešose gydymo įstaigose, norėdamas gauti sveikatos priežiūros paslaugą greičiau, dažnai pacientas pasirenka privačią gydymo įstaigą. Tačiau, neturėdamas siuntimo specialisto konsultacijai privačioje gydymo įstaigoje, pacientas už gautas paslaugas privalo sumokėti pats. Privačios gydymo įstaigos išlieka neintegruotos į sveikatos apsaugos sistemą, todėl pacientai neturi galimybės be apribojimų rinktis sveikatos priežiūros paslaugos teikėją, nepaisant jo nuosavybės formos.

Tobulėjant ir brangstant gydymo technologijoms, ilgėjant gyventojų amžiui, auga poreikis aiškios ir suprantamos informacijos apie galimybę rinktis: gydytis nemokamai, gydytis efektyvesnėmis priemonėmis sumokant priemoną ar gydytis pačiais efektyviausiais metodais sumokant brangiau. Pacientas turi teisę rinktis paslaugas pagal jų kainą, kokybę ir prieinamumą.

Teisinio reguliavimo spragos

Pacientų teisės Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos šalių, reglamentuojamos atskiru pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymu. Naujoji *Pacientų teisių ir žalos atlyginimo įstatymo* redakcija įsigaliojo 2005 m. sausio 1 d., tačiau jau susikaupusi jo taikymo praktika verčia kvestionuoti tam tikras šio įstatymo nuostatas: dėl paciento atstovavimo, informuoto as-

mens rašytinio sutikimo, informacijos konfidencialumo, pacientų skundų procedūros, turtinės ir neturtinės žalos sveikatai atlyginimo. Būtina keisti formalų požiūrį į pacientų problemas, supaprastinti sudėtingas biurokratinės procedūras.

Ligoninių privalomasis civilinės atsakomybės draudimas sunkiai realizuojamas. Draudikai nenori drausti gydymo įstaigų dėl neapibrėžtos draudimo rizikos, o gydymo įstaigoms draudimo įmokos atrodo nepagrįstai didelės. Pacientų sveikatai padarytos žalos atlyginimo komisija prie Sveikatos apsaugos ministerijos dirba neefektyviai, ji tapo biurokratine procedūra, trukdančia pacientui dėl teisės pažeidimo kreiptis į teismą. Seimo valdybos nutarimu sudaryta darbo grupė pradėjo ruošti *Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo* projektą ir buvo įpareigota jį 2007 m. gruodį pateikti Seimui, tačiau iki 2008 m. pabaigos projektas dar nebuvo svarstytas Seimo plenariniuose posėdžiuose.

¹ „Lietuvos sveikatos sistema – nebe prasčiausia Europoje“, *Health Consumer Powerhouse*, 2007-10-01, [http://www.healthpowerhouse.com/files/press_releases/Lithuania%202007%20EHCI%20\(4\)02%20\(2\).pdf](http://www.healthpowerhouse.com/files/press_releases/Lithuania%202007%20EHCI%20(4)02%20(2).pdf).

² Eglė Mockuvienė. „25 sėkmingesni sveikatos politikos modeliai“, *Lietuvos sveikata, Balsas.lt*, 2007-10-22, <http://balsas.lt/naujiena/172272>.

³ „Naujojo tyrimo duomenimis, Lietuva šiek tiek pagerino savo vietą Lyginamojo ES sveikatos priežiūros sistemų vertinimo vartotojų požiūriu rikiuotėje“, *Health Consumer Powerhouse*, 2008-11-13, www.healthpowerhouse.com/files/2008-EHCI/pr/16115-lit-12-Lithuania%20EHCI%202008%20AB.pdf.

⁴ Nacionalinis forumas. „Rezoliucija. Pacientų sauga ir paslaugų kokybė: iššūkiai bei pasiekimai“, *Sam.lt*, 2008-09-26, http://www.sam.lt/get_file.php?file=azJIV24ycW1hOUdkeG5Ca21hcWFjc1NaYkdXVmE1ZG5hNWZcDJPZWxwZVRvWk9sYWFWbWw4clVuNVp3b0dobmw5R2Fwc1JubEtoHFaeWFhWjFxbjhhYms1WmluMmJZeDg2Y29XbGliS3lieHBXZmxHZVNv3BqbktWbWtKU2NscUZxbzJtY2FkZWRRrRzJzbVptY29wclJiSmVYcTVsbmJKckdvV21kVjV2R2FXWnNhVzJZa3NmRmNhUnhsbTUwbDZ0cm9acXFtYT F0b1pxWmw2UnJWc0txWlp4anNXclR4OD Fxbm1tb2JweWJ6bVdjbEpuQ1ptYVlsNmRrbEd4eGxYT1Y.

⁵ Inga Saukaitė. „Dauguma pacientų skundų – pagrįsti“, *Delfi.lt*, 2008-02-25, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14513189>.

⁶ „Vėžiu sergančiai moteriai – klajūnės dalia“, *Rytas.lt*, 2007-11-27, <http://www.rytas.lt/?id=11961475771195649034&view=4>.

⁷ Daiva Červokienė, Violeta Seredžiuviene. „Talonas pas gydytoją – kitiems metams“, *Vals-tiečių laikraštis, Alfa.lt*, 2007-10-31, <http://www.alfa.lt/straipsnis/155693>.

⁸ Inga Saukaitė. „Gydytojo konsultacijos tenka laukti 9 mėnesius“, *Delfi.lt*, 2007-09-25, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=16092287>.

⁹ Kristina Garalevičiūtė. „Atokiai gyvenanti pacientė palikta be pagalbos“, *Lrt.lt*, „Panorama“, 2007-09-11, 20.40 val., <http://www.lrt.lt/news.php?strid=5042&id=4003934>.

¹⁰ Inga Saukienė. „Vilniaus medikai nevyks net pas karščiuojančius vaikus“, *Delfi.lt*, 2008-01-17, <http://www.delfi.lt/news/daily/Health/article.php?id=15648868>.

¹¹ Arūnas Marcinkevičius. „Lietuvos medikai: raštininkai verčiami apskaitininkais“, *Savaitė, Alfa.lt*, 2008-02-15, http://www.alfa.lt/straipsnis/169209/?Lietuvos.medikai..rastininkai.verciam.apskaitininkais=2008-02-15_06-09.

¹² Laura Kupriščenkaitė. „Lietuvos vaikai labiausiai kenčia nuo patyčių“, *Atn.lt*, 2008-09-04, <http://az.atn.lt/straipsnis/2750/lietuvos-vaikai-labiausiai-kencia-nuo-patyciu>.

¹³ „Psichologų pagalba Lietuvoje – beveik neprieinama“, *Lrytas.lt*, 2007-06-29, <http://www.lrytas.lt/?id=11831102931181510271&view=4>.

¹⁴ Genovaitė Privedienė. „Silpnapročiai seneliai – pastumdėliai už borto“, *Vė.lt*, 2008-03-18, <http://www.ve.lt/?data=2008-03-18&rub=1065924821&id=1205772003>.

¹⁵ Viktorija Rinkevičiūtė. „Lietuvoje trūksta visų sričių gydytojų“, *Lrt.lt*, 2007-06-26, <http://www.lrt.lt/print.php?strid=2838146&id=3847968>.

¹⁶ „Trūkstamų gydytojų ieškos tarp studentų“, BNS, *Lrytas.lt*, 2007-06-27, <http://m.lrytas.lt/11829252261182736550-p1-sveikata-tr%C5%ABkstam%C5%B3-gydytoj%C5%B3-ie%C5%A1kos-tarp-student%C5%B3.htm>.

¹⁷ Vladimiras Laučius. „Gediminas Černiauskas: Medikų trūkumo problema susijusi ne tiek su fiziniu medikų trūkumu, kiek su vadybos trūkumais“, *Veidas.lt*, 2008-10-06, <http://www.veidas.lt/lt/leidinys.nrfull/48e9c69396784>.

¹⁸ „TV3 laidoje „Abipus sienos“ – naujas medikų skandalas“, *Alfa.lt*, 2007-09-25, <http://www.alfa.lt/straipsnis/151524>.

¹⁹ Laima Lavaste. „Pagalbos šaukiantys ligoniai erzina medikus“, „*Lietuvos rytas*“, 2007-03-02.

²⁰ Justė Briedytė. „Netekusi kūdikio panevėžietė bylinėsis teisme“, *Sekundė.lt*, 2008-03-19, <http://www.sekunde.lt/content.php?p=read&tid=47733>.

²¹ „Naujoje Akmenėje mirė į reanimaciją nepriimtas žmogus“, *Alfa.lt*, 2007-09-24, http://www.alfa.lt/straipsnis/151460/?Naujojoje.Akmeneje.mire.i.reanimacija.nepriimtas.zmogus=2007-09-24_19-53 <http://www.lietuvosrytas.lt/?id=11906500671189772231&view=4>.

²² Daiva Zimblienė. „Po apendicito priepuolio – mirtis“, *Lietuvos rytas*, priedas „Sveikatos gidas“, 2008-02-05, p. 1–2, ISSN 1392-2351.

²³ Daiva Jankauskaitė. „Medikai – vėl teisme dėl stafilokoko“, *Klaipėda, Delfi.lt*, 2007-10-30, <http://delfi.lt/archive/article.php?id=14849538&categoryID=3939742&ndate=1193695200>.

²⁴ Eligijus Masiulis. „Ar baigėsi nemokamos medicinos laikai..?“, *Delfi.lt*, 2008-10-03, <http://www.delfi.lt/news/elections2008/articles/article.php?id=18754810>.

²⁵ Inga Saukienė. „Medikai priversti pacientus nuo hepatito C gydyti neveiksmingais vaistais“, *Delfi.lt*, 2007-10-04, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=14597209&categoryID=3939742&ndate=1191445200>.

²⁶ Leonora Abraitytė. „Raginama kompensuoti vaistus visiems sergantiems leukemija“, *Lrt.lt*, 2007-09-27.

²⁷ Angelė Mockutė. „Šarūnas pajudino Seimą“, *siauliukrastas.lt*, 2008-01-17, <http://siauliukrastas.lt/?data=2008-01-17&all=1>.

²⁸ „Retosios ligos: reikia daugiau dėmesio“, *Vė.lt*, 2008-03-20, http://www.ve.lt/?data=2008-03-04&rub=10_65924821&id=1204567687.

²⁹ „Sunkių miestų ir miestelių ligonių nebepasiekia reikalingi vaistai“, *Lrytas.lt*, 2007-03-13, http://www.lrytas.lt/?id=11737992921172296203_&view=4.

³⁰ „Panevėžio ligoninėje vykusių eksperimentus tirs prokurorai“, *Delfi.lt*, 2007-06-08, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=13456780&categoryID=3939742&ndate=1181250000>.

³¹ Darius Sinkevičius. „Prievara į psichiatrijos ligoninę uždarytai Ošo tikinčiajai – 110 tūkst. Lt“, *Delfi.lt*, 2008-07-01, <http://www.delfi.lt/news/daily/Health/article.php?id=17586962>.

ŽMOGAUS TEISIŲ
ĮGYVENDINIMAS LIETUVOJE 2007–2008
Apžvalga

Redaktorė *Jadvyga Šaparauskienė*
Dailininkė *Eglė Raubaitė*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

2009 05 25, 6 leid. apsk. 1.
Išleido leidykla „Eugrimas“, Kalvarijų g. 98-42, LT-08211 Vilnius
Tel./faks. (8 5) 273 39 55, info@eugrimas.lt, www.eugrimas.lt
Spausdino Uždaroji dizaino ir leidybos AB „Kopa“, Kampo g. 7, LT-50153 Kaunas

ŽMOGAUS TEISIŲ STEBĖJIMO INSTITUTAS

Didžioji g. 5, LT-01128, Vilnius

hrmi@hrmi.lt

www.hrmi.lt

ISSN 1822-4598